

Ρήνα Κατσελλή
[Γυναίκα της Κερύνειας]

ΠΡΟΣΦΥΤΑΣ ΣΤΟΝ ΤΟΜΟ ΜΟΥ

Κύπρος 1974

-χρονικό μαρτυρία-

βινιέτα

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΧΡΥΣΟΠΟΛΙΤΙΣΣΑ

Για το ιστορικό έκδοσης του βιβλίου βλ. Θεοδόση Πυλαρινού:
*Η αλληλογραφία της Ρήνας Κατσελλή με τον Αντώνη Μυστακίδη (Μεσεμβρινό),
το εκδοτικό ιστορικό του χρονικού-μαρτυρίας της Κερύνειας Πρόσφυγας στον
τόπο μου*, Κεντρο Μελετών Ιεράς Μονής Κύκκου, Λευκωσία 2017.

I.S.B.N.: 978-9963-559-58-9

© Ρήνα Κατσελλή 2018.

δ' έκδοση.

α' έκδοση 1975, *Τα τετράδια του Ρήγα*, Θεσσαλονίκη [με ψευδώνυμο
Γυναίκα της Κερύνειας].

β' έκδοση 1979, *Εκδόσεις Χρυσοπολίτισσα*, Λευκωσία.

γ' έκδοση 1984, *Εκδόσεις Χρυσοπολίτισσα*, Λευκωσία.

Εκδόσεις Χρυσοπολίτισσα, Αλεξάνδρου Παπαδιαμάντη 27,
2400 Έγκωμη, Λευκωσία, Κύπρος, τηλ. 22-353929, 26-652493.

**Στον Κώστα Ζαμπαρλούκο,
εγκλωβισμένο στην Κερύνεια
(20/7/1974 - 3/1/1976),
τον τοξότη που δεν ξαστόχησε.**

Σημείωση: Μόνο δυο ονόματα ανθρώπων που αναφέρονται εδώ τυχάνει να μην είναι τα πραγματικά. Όλα τα άλλα είναι το δράμα της προσφυγιάς, όπως το έζησε μια γυναίκα από την Κερύνεια της Κύπρου [Ρήνα Κατσελλή] με αυθεντικά αποσπάσματα από το ημερολόγιό της.

ΧΑΡΤΗΣ ΕΙΣΒΟΛΗΣ

Εισαγωγή

– Η Αλήθεια είναι πικρό
γιατρικό για όλες τις ώρες

31/12/1974:

Παραμονή για ένα καινούργιο χρόνο, σε ένα τόπο που δεν είναι ο 'δικός μου' σε ένα σπίτι που δεν μου ανήκει, προσπαθώντας να πνίξω την κραυγή που βγαίνει από τις μετέωρες ρίζες μου, καθώς ζητούν να ξαναγυρίσουν στα χώματα που τις είχαν βάλει οι πρόγονοι μου, εδώ και σαράντα αιώνες.

Περιμένω τον καινούργιο χρόνο χωρίς καμιάν ευχή για ευτυχία. Τον περιμένω με μια ταπεινή παράκληση, να έχει για μας λιγότερο πόνο και λιγότερη αδικία από τον τωρινό. Αυτό μονάχα.

1/1/1975:

Σήμερα ξαναδιάβασα το σύντομο σημείωμα που έγραψα χτες και σκέφτομαι, πως αυτό είναι η υπογραφή μου στην πιο συνταραχτική χρονιά που έζησα.

Σήμερα, Πρωτοχρονιά, ο άντρας μου με τη μικρή μας κόρη και τη μητέρα πήγαν στη Λευκωσία καλεσμένοι από συγγενείς. Εγώ βρήκα πρόφαση την κούραση και δεν τους ακολούθησα. Κατά βάθος όμως έμεινα σπίτι, γιατί θέλησα να γράψω μιαν αυτοτελή βιογραφική αφήγηση για το χρόνο που πέρασε, με πρώτο υλικό τα ημερολόγια μου. Έχω γράψει άλλες δυο ως τώρα. Μια για τον πατέρα μου, αμέσως μετά το θάνατό του, και μιαν άλλη, σαν σκοτώθηκε

ένας γνωστός μου καταζητούμενος το 1958, πολεμώντας για τη λευτεριά του νησιού μας, της Κύπρου. Τώρα, το 1974 δεν έχω να θρηνήσω κανένα συγκεκριμένο χαμό, μα κάτι χειρότερο. Η χρονιά που πέρασε στάθηκε για μένα και για τόσες χιλιάδες κατοίκους της Κύπρου πολλαπλός θάνατος ανθρώπων και πραγμάτων. Ίσως για τούτο νιώθω τώρα την ανάγκη να της αφιερώσω μιαν ξεχωριστή βιογραφική αφήγηση, που ελπίζω να διασωθεί και να μην χαθεί από αλλόφυλες λεηλασίες, όπως μερικά άλλα ημερολόγια μου. Για τίτλο δεν δυσκολεύτηκα, ήρθε μοναχός του και είναι απλός, "Προσφυγιά 1974". Το πιο τραγικό κεφάλαιο της ζωής μου.

I. Ειρηνικοί καιροί

"... Αυτός ο κόσμος δεν είναι ο δικός μας,
είναι του Ομήρου ...".
(Γ. Σεφέρη "Στα περίχωρα της Κερύνειας")

Πάντα μού άρεσε να κρατώ ημερολόγιο μα όχι τακτικό, υποταγμένο στη ρουτίνα της καθημερινότητας. Έχω ένα τετράδιο που, σαν νοιώθω την ανάγκη, ακουμπώ το ξεχείλισμα των προσωπικών μου σκέψεων και εμπειριών. Ένα τέτοιο είχα σαν μπήκε το 1974. Ήταν το τριακοστό δεύτερο, με τίτλο, *Σταχυολογήματα από σκέψεις και εμπειρίες της ζωής μου*. Αν σωζόταν θα ήξερα ακριβώς με τι σκέψεις υποδέχτηκα τον περσινό καινούργιο χρόνο, μα χάθηκε και αυτό μέσα στην τρομερή χοάνη των πολλαπλών χαμών που μου χάρισε το 1974.

Πάντως η χρονιά άρχισε ειρηνική στο σπιτικό μας, με μια ταπεινή οικογενειακή ευτυχία, όπως λίγο πολύ και σε όλα τα σπίτια της μικρής μου πόλης, της Κερύνειας.

Θυμάμαι που η κόρη μου πρωτοκατάλαβε την έννοια του χρόνου σε ένα φτηνό ημερολόγιο που της είχα αγοράσει, ενώ στα μάτια του Σωφρόνη έβλεπα απέραντη πατρική στοργή και περηφάνια. Φυσικά είχα και έννοιες -ποιος δεν έχει; Ο Σωφρόνης δούλευε στο μεγαλύτερο ξενοδοχείο της Κερύνειας, το *Dome*, με καλό μισθό, μα είχαμε κάποιο υπόλοιπο χρέους, γιατί είχαμε αγοράσει αυτοκίνητο. Κείνες τις μέρες με ρώτησε, αν ήταν καλά να κάνουμε γενική επιδιόρθωση και να προσθέταμε ακόμα ένα πάτωμα στο σπίτι μας. Είχε καημό να χτίσει ανώγι, μα εγώ έβρισκα πολύ βολικό το φτωχικό μας. Είναι λίγο

έξω από την Κερύνεια, δυτικά, έχει γύρω ένα μικρό περιβόλι με λεμονιές, πορτοκαλιές και άλλα δέντρα, που μας χαρίζουν πλούσια τους καρπούς τους. Τα τελευταία χρόνια μάλιστα πουλούσαμε λίγα φρούτα, βγάζοντας έτσι τα έξοδα για την καλλιέργεια τους. Για αυτό τού είπα πως δεν ήταν ανάγκη, και πως καλύτερα να περιμέναμε να μεγαλώσει λίγο ακόμα η κόρη μας.

Παράλληλα με τη δουλειά του και τη μέριμνα τού επιούσιου, ο Σωφρόνης ανακατωνόταν και στις υποθέσεις του αθλητικού σωματείου της πόλης, ενώ εγώ αγωνιζόμουν με το παντοτινό μου μεράκι: τη ζωγραφική. Ακριβώς λίγους μήνες πριν είχα πάρει και μαθήματα ξυλογλυπτικής και με ενθουσιασμό ρίχτηκα στη μελέτη και στο σκάλισμα κυπριακών μοτίβων.

Γύρω μας, στη μικρή πόλη, που πριν από τριάντα δυο αιώνες ίδρυσε κάποιος Έλληνας, ο Κηφέας, από την Αχαΐα της Πελοποννήσου, έσφυζε ο οικοδομικός οργανισμός. Παντού ξεπετιόνταν σπίτια, πολυκατοικίες, ξενοδοχεία. Ο τουρισμός ανθούσε και τα χωράφια, με όλη την ανομβρία, κάρπιζαν χάρη στη φιλοπονία των Κερυνειωτών.

Τον Φεβράρη ο Σωφρόνης πήρε την άδεια του και την πέρασε καλλιεργώντας το περιβόλι μας, ενώ εγώ χάρηκα τις πρώιμες λιακάδες στη βεράντα του σπιτιού με την κόρη μας. Η ζωή μας συνεχίστηκε ομαλά μέσα στο θαύμα της κυπριακής άνοιξης. Ο κήπος μας άνθισε, η κληματαριά μας έβγαλε φρέσκα φύλλα και μικροσκοπικά τσαμπιά, που τα ψεκάζαμε τακτικά. Με το ανοιξιάτικο φούντωμα του τουρισμού ο Σωφρόνης δούλευε περισσότερο, ενώ εγώ καταπιάστηκα να σκαλίσω το πρώτο μου κυπριακό ξυλόγλυπτο σεντούκι.

Ωστόσο η έννοια του άλυτου Κυπριακού προβλήματος όλο και μας βασάνιζε. Βρισκόταν στα χείλη μας, όποτε τύχαινε να βρεθούμε με τους γνωστούς μας. Από τον περασμένο χρόνο είχα ξαναδιαβάσει μια νέα έκδοση της ιστορίας της Κύπρου και έβλεπα, ότι σήμερα στο νησί μας δεν γίνεται τίποτε το διαφορετικό από ό,τι γινόταν στην αρχαιότητα ανάμεσα στους Ασύριους και τους Αιγύπτιους, ή από ό,τι στάθηκε τον 14^ο αιώνα, ανάμεσα στους Φράγκους Λουζινιανούς και τους Γενοβέζους. Η μόνη διαφορά είναι ότι τώρα εμείς οι αυτόχθονες πονούμε περισσότερο, γιατί στην υπόθεση μας είναι μπερδεμένη και η Ελλάδα.

Ειδικά στις αρχές του 1974 γίνονταν γύρω μας πολλά παράξενα πράγματα. Βλέπαμε συμπολίτες μας να θέλουν να μονοπωλήσουν την ελληνικότητα μας, φωνάζοντας σε κάθε περίπτωση 'ένωση, ένωση', ενώ παράλληλα το υλικό τους βιοτικό επίπεδο ανέβαινε όσο και ο φανατισμός τους. Δεκαεφτάχρονοι μαθητές αυθαδίαζαν στους καθηγητές τους και είχαν τα πορτοφόλια τους γεμάτα χρήματα, ενώ βιοπαλαιστές με ορισμένο μισθό αποχτούσαν ξαφνικά ακριβά οικόπεδα, διαμερίσματα, πολυέξοδες πολυτέλειες και ανέσεις.

Οι Έλληνες αξιωματικοί, που υπηρετούσαν ως εκπαιδευτές στην Εθνική Φρουρά, αγκάλιαζαν αυτούς τους 'πατριώτες' πιο στοργικά από μας, που καθόμαστε και συζητούσαμε με λιγότερο στόμφο και περισσότερη κοινή λογική το εθνικό μας θέμα. Είχαμε ένα δυο οικογένειες από αυτούς στη γειτονιά μας. Ο Σωφρόνης μιλούσε μαζί τους και πάντα τους έλεγε άφοβα τη γνώμη του,

«Ναι, θέλουμε και φωνάζουμε 'ένωση', μα κάναμε πολλά λάθη. Βάλαμε με το δικό μας χέρι τον τούρκικο

παράγοντα στο Κυπριακό, που δεν υπήρχε πριν από το 1955 και τώρα είναι αργά να τον βγάλουμε, γιατί τον πήραν και τον χρησιμοποιούν ασπίδα για τα συμφέροντα τους οι Αμερικάνοι».

Οι Έλληνες αξιωματικοί τα μασούσαν μπροστά στα λογικά επιχειρήματα του Σωφρόνη. Μα ύστερα πήγαιναν και τον έβαζαν στο πράσινο κατάστιχο τους. Όπως μάθαμε, είχαν τρία. Ένα γαλάζιο για τους 'πατριώτες', ένα πράσινο για τους χλιαρούς και ένα κόκκινο για τους δηλωμένους εχθρούς. Και όμως ήμουν σίγουρη, πως ο Σωφρόνης ήταν πολύ πιο γνήσιος Έλληνας από αυτούς.

Και εγώ; Αν και ποτέ δεν κακομίλησα κανενός και δεν έκλεισα την πόρτα μου σε καμιά οικογένεια από την Ελλάδα, που τύχαινε να νοικιάσει σπίτι κοντά στο δικό μας, τους απέφευγα. Δεν ήταν μόνο το δικτατορικό καθεστώς που μας χώριζε. Ήταν και ο επαρμένος τρόπος τους και ο περιορισμένος χώρος που περιστρέφονταν οι κουβέντες τους. Φυσικά δεν περίμενα να συναντήσω οικογένεια Έλληνα αξιωματικού, που να μπορεί να συζητά για τη ρωμανική τέχνη, για τις ζωγραφιές του Τζιόττο και για το πώς αξιοποίησε ο Ντα Βίντσι το κιαροσκούρο στους πίνακες του, μα κάτι πέρα από το 'πώς είσθε; τι γίνεστε;' και 'ποια είναι η φετινή μόδα;'. Ύστερα, όταν αποφάσιζες να κάνεις τα πικρά γλυκά και να καθίσεις καμιά φορά, να πεις ένα καφέ μαζί τους, σου πέταγαν και κάτι εξυπνάδες, που σου έκαναν την καρδιά περιβόλι. Σε μια τέτοια συγκέντρωση κάποιος από την Ελλάδα μου είπε χαρακτηριστικά,

«Πολύ καλή η κορούλα σας, έχει έξυπνα μάτια σαν του κυρίου Παπαδόπουλου!»¹

Ύστερα ήταν και όλα εκείνα τα αντιαισθητικά συνθήματα που γέμισαν τα στρατόπεδα όπως, *‘Ελλάς Ελλήνων Χριστιανών’*. Κάποιος γνωστός μας συμπλήρωνε χαρακτηριστικά τη φράση: *‘Ελλάς Ελλήνων Χριστιανών καθολικώς διαμαρτυρομένων’*. Δεν είχε άδικο.

Ήταν και το εκκλησιαστικό ζήτημα, που στην Κερύνεια από χρόνια αποτελούσε σκάνδαλο, μια και είχε καταντήσει εστία πατριωτικού σωβινισμού και καταχρήσεων, με πρόφαση πολλούς και διάφορους δήθεν πατριωτικούς σκοπούς. Παραμελούνταν τα καθαυτό ζητήματα της εκκλησίας, ενορίες και χωριά έμεναν χωρίς εφημέριους, ναοί δεν ανακαινίζονταν και αφήνονταν να καταρρεύσουν. Από την άλλη μεριά εκμεταλλεύονταν την περιουσία της Μητρόπολης επιτήδριοι, κάνοντας τους υπερπατριώτες, ενώ το ίδιο το μητροπολιτικό μέγαρο στην Κερύνεια είχε καταντήσει ετοιμόρροπο κτήριο. Κανένας λογικός άνθρωπος σε όλη την επαρχία μας μπορούσε να συμφωνεί στη διαιώνιση αυτού του καρκινώματος και όλοι, εκτός από μιαν ελάχιστη μειονότητα, ανακατεύτηκαν ενεργά στην εκλογή του νέου Μητροπολίτη. Φυσικά ανακατεύτηκε και ο Σωφρόνης, σαν μέλος του αθλητικού συλλόγου της Κερύνειας.

Στις έντεκα του Φεβράρη έστειλα στο θείο μου στην Αμερική ένα γράμμα, που ανάμεσα στα άλλα οικογενειακά νέα του αναφέρω,

¹ Γεώργιος Παπαδόπουλος, ένας από τους συνταγματάρχες που κατέλυσαν τη Δημοκρατία στην Ελλάδα στις 21/4/1967 και που έγινε δικτάτορας της Ελληνικής Χούντας στην εφταετία που ακολούθησε μέχρι το 1973, που τον παραμέρισαν άλλοι.

" ... Αυτές τις μέρες έχουμε φασαρίες με τις εκλογές για το νέο Μητροπολίτη Κερύνειας. Έχει έρθει τοποτηρητής κάποιος Κυκκώτης, μορφωμένος, διευθυντής μέχρι τώρα της Ιερατικής Σχολής στη Λευκωσία. Νομίζω πως τελικά αυτός θα είναι ο καινούργιος Μητροπολίτης. Οι φασαρίες προέρχονται από πέντε παπάδες της επαρχίας μας, που θεωρούν τον Αρχιεπίσκοπο Μακάριο καθαιρεμένο και τον αποκαλούν 'κύριο Μούσκο'. Αυτοί οι πέντε, αφού δεν μπορούν να κάνουν λειτουργίες στις εκκλησίες, κάνουν σε διάφορα σπίτια ιδιωτών και δημιουργούν μια κατάσταση, που δίνει πρώτο υλικό για πρωτότυπο κωμικοτραγικό θεατρικό έργο".

Δυο μήνες αργότερα ανάγγειλα στο θείο μου τις εξελίξεις σε γράμμα μου, που το έστειλα στις πέντε του Απρίλη,

" ... την περασμένη Κυριακή είχαμε την ενθρόνιση του νέου Μητροπολίτη στην Κερύνεια. Ήρθε πάρα πολύς κόσμος, κάπου εφτά χιλιάδες. Όμως πολύ φοβούμαι την κατάσταση αυτόν τον καιρό. Σταμάτησαν οι ενδοκυπριακές συνομιλίες. Λόγω της ανακάλυψης πετρελαίου στη Θάσο οι ελληνοτουρκικές σχέσεις έχουν ενταθεί και συνήθως σε τέτοιες περιστάσεις η κούπα σπάει πάνω σε εκκρεμή ζητήματα όπως είναι το Κυπριακό, δηλαδή πάνω μας. Έτσι που πάμε, από το κεφάλι εμάς των Ελλήνων θα καταντήσει η Κύπρος να αντιμετωπίσει κάτι παρόμοιο, Θεός φυλάξει, με τη Μικρασιατική καταστροφή του 1922.

Τις προάλλες πήρε και ο Σωφρόνης απειλητική επιστολή, ανώνυμη φυσικά. Η πρώτη που παίρνει και είναι φανερό πως προήλθε από τον κύκλο των πέντε στενόμυαλων παπάδων, που δεν ήθελαν να εκλεγεί νέος Δεσπότης στην Κερύνεια. Έχουν θυμώσει, γιατί στην ενθρόνιση ένας άλλος Δεσπότης έκανε προσωπική επίθεση στον γραμματέα της Μητρόπολης μας, που στην ουσία ήταν δικτάτορας της από το 1931, αποκαλύπτοντας πως αυτός είχε εκμεταλλευτεί τη σωματική αδυναμία του τέως Δεσπότη μας και έθεσε εαυτόν υπεράνω και αυτού του Μητροπολίτη.

Πάντως η κατάσταση της Μητρόπολης μας είναι χάλια. Χρωστεί μεταξύ τετρακόσιες χιλιάδες και ένα εκατομμύριο λίρες και ο δικτάτορας γραμματέας της αρνιέται ως σήμερα να

δώσει καθαρούς λογαριασμούς. Η κτηματική της περιουσία έχει ελαττωθεί στο ένα τρίτο και υπολόγισαν πως χρειάζονται εκατό χιλιάδες λίρες για να επιδιορθωθεί το κτήριο της Μητρόπολης. Δεν ξέρω πώς θα ξελασπώσουν όλα αυτά ...".

Η απειλητική επιστολή μάς αναστάτωσε κάπως, όσο και αν ήταν γελοία. Ο Σωφρόνης ποτέ δεν είχε κάνει κακό σε κανένα. Κοιτούσε τη δουλειά του, φρόντιζε για το αθλητικό του σωματείο και είχε σαν κάθε ελεύθερος άνθρωπος τις δικές του γνώμες. Όλοι ψυχανεμίζονταν κακό. Ειδικά ο ανιψιός μας ο Κόκος, που δούλευε και αυτός στο ίδιο ξενοδοχείο, το *Dome*, με το Σωφρόνη. Ένα βράδυ, που ήρθε σπίτι μας και του δείξαμε την ανώνυμη επιστολή, είπε πως πρέπει να προσέχουμε και πως καλά θα ήταν ο Σωφρόνης να αποτραβιόταν από το συμβούλιο του αθλητικού σωματείου του. Εγώ αντιμίλησα του Κόκου.

«Πονούμε τον τόπο μας και φροντίζουμε για το καλό του. Κανένας φόβος δεν πρέπει να μας δεσμεύει, ειδ' αλλιώς δεν θα αξίζουμε να ζούμε», του είπα.

Ο Κόκος σιώπησε. Είναι νέος. Μόλις είχε έρθει από το εξωτερικό. Παρόλα τούτα ψυχανεμιζόμασταν και εμείς κακό, τόσο εγώ όσο και ο Σωφρόνης.

Μόνο που δεν πιστεύαμε, πως θα έφτανε σε αδελφοκτόνο επίπεδο. Ξέραμε το προηγούμενο του εμφύλιου πόλεμου στην Ελλάδα μετά τον δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο, μα λέγαμε 'Όχι! Δεν είναι δυνατόν εμείς οι Κύπριοι να φτάσουμε ως εκεί. Δεν είμαστε καλαμαράδες'.² Με τούτο εννοούσαμε πως εμείς είμαστε

² Καλαμαράς (ο), επίθετο που δίνουν οι Ελληνοκύπριοι στους Έλληνες της κυρίως Ελλάδας, τις περισσότερες φορές για να τους ψέξουν.

πιο γνήσιοι Έλληνες και πως ποτέ δε θα θυσιάσαμε τους προαιώνιους δεσμούς της φυλής και της συγγένειας, για να σηκώσουμε μαχαίρι ο ένας ενάντια στον άλλον. Νομίζαμε πως δεν θα βρισκόταν Έλληνας Κύπριος, όσο φανατικός και αν ήταν, να κάνει κάτι τέτοιο. Ειδικά στη μικρή μας Κερύνεια, που ο ένας σκουντουφλούσε κάθε μέρα πάνω στον άλλον. Φυσικά ήταν μερικοί που δεν μας χαιρετούσαν και που μας έδειχναν φανερά τις εχθρικές τους διαθέσεις, μα αυτό το θεωρούσαμε φυσικό αποτέλεσμα των διαφορετικών απόψεών τους και τίποτε περισσότερο.

Με τον ερχομό του καλοκαιριού τέλειωσα το πρώτο κυπριακό ξυλόγλυπτο σεντούκι και ήμουν γεμάτη χαρά. Κοντά σε αυτό ήταν και δέκα μπάνια που έκανα στη θάλασσα, στο Πέντε Μίλι, δυτικά της Κερύνειας. Προτίμησα την τοποθεσία αυτή, γιατί έχει άμμο και τα νερά είναι ρηχά. Έπαιρνα την κόρη μου και πήγαινα με το λεωφορείο. Ήταν ταλαιπωρία και χάσιμο χρόνου, μια και υπήρχε θάλασσα μισό μίλι απέναντι από το σπίτι μας. Μα ήταν βράχια, ενώ εκεί η μικρή έκανε πύργους με την άμμο και στα ρηχά ήρεμα νερά άρχισε να επιπλέει μόνη της. Της άρεσε τόσο πολύ.

Στις αρχές του Ιούλη ήρθε και ένα αναπάντεχο δώρο από το Σωφρόνη, κανόνισε να πάω με τη μικρή μια βδομάδα στο βουνό για διακοπές. Δεν ήταν τίποτε φανταχτερό, ένα ταπεινό ξενοδοχείάκι σε κάποιο απόμερο χωριό της Ορεινής, στα βουνά του Τροόδους. Σε αυτό όμως είχε πολλά ζώα, γαϊδούρια, κατσίκες, κότες που ενθουσίασαν την κόρη μας. Παράλληλα λογάριαζα να κάμω και πολλές πεζοπορίες, που τόσο πολύ μου αρέσουν. Μα δεν έκανα καμιά. Περιορίστηκα να βλέπω τους γαϊδάρους να στριφογυρίζουν πατώντας

το μαυράσιερο,³ που θα έτρωγαν το χειμώνα και βοηθούσα την κόρη μου στις δικές της ζωγραφιές. Πρόσεχα πολύ, γιατί ξαφνικά κατάλαβα πως ήμουν έγκυος.

Από το βουνό κατέβηκα με την κόρη μου τη δεύτερη βδομάδα του Ιούλη. Φυσικά δεν μπορούσα πια να την παίρνω στη θάλασσα. Δεν είχα παρά να κάνω μια μετρημένη και πολύ περιορισμένη ζωή, ζωγραφίζοντας και φροντίζοντας το σπίτι. Είχα ταλαιπωρηθεί προηγουμένως με ξαφνικές αποβολές και ήθελα τούτη τη φορά να μη χάσω το έμβρυο.

Στο περιβόλι μας τα λουλούδια ήταν λιγοστά, μα στην κληματαριά τα πράσινα τσιμπιά δεν είχαν πάθει καμιάν αρρώστια και ωρίμαζαν κανονικά. Και προκαταβολικά νιώθαμε χαρά, που θα είχαμε πολύ, πάρα πολύ βέρικο σταφύλι...

³ Μαυράσιερο (το), μαύρο άχυρο, χόρτο που βλαστά άγριο στο βουνό και το αποξηραίνουν για τροφή των ζώων για τον χειμώνα.

Εξώφυλλο πρώτης έκδοσης του βιβλίου

Το εξώφυλλο της πρώτης έκδοσης του βιβλίου, Θεσσαλονίκη 1975.

II. Ιντερμέδιο απάνθρωπης ηλιθιότητας και οδύνης

*Κείνο που είναι φυσικό είναι το μικρόβιο.
Όλα τα άλλα, υγεία, ακεραιότητα,
αγνότητα, αν θέλετε, είναι αποτέλεσμα
θέλησης. Μιας θέλησης μάλιστα που δεν
πρέπει να σταματάει στιγμή. Ο τίμιος
άνθρωπος, εκείνος δηλαδή που δεν
μολύνει σχεδόν κανέναν είναι όποιος
αφηραίνεται όσο το δυνατό λιγότερο.
Και εδώ που τα λέμε, χρειάζεται θέληση
και ένταση για να μην αφηραίνεσαι ποτέ!*

(Αλμπέρ Καμύ, Η Πανούκλα)

Και όμως η Δευτέρα που ξημέρωσε στις δεκαπέντε του Δευτερογιούνη⁴ άρχισε καλά. Ο Σωφρόνης σηκώθηκε νωρίς, γιατί είχε άδεια και θα πήγαινε για δουλειές στη Λευκωσία. Εγώ, αφού προγευματίσα με τη μικρή μου κόρη, άρχισα να κάνω τις πρωινές δουλειές του νοικοκυριού, έχοντας όπως κάθε πρωί ανοιχτό το ραδιόφωνο. Μετά το πρωινό δελτίο ειδήσεων η κόρη μου περίμενε να ακούσει το πρόγραμμα για τα μικρά παιδιά. Ξαφνικά, εκεί που έστρωνα τα κρεβάτια, πρόσεξα πως η μετάδοση έπαψε... Πήρα άλλους σταθμούς και σαν βεβαιώθηκα πως δεν ήταν βλάβη του ραδιόφωνου μου, δοκίμασα το τηλέφωνο. Δεν λειτουργούσε, ήταν κομμένη η γραμμή...

⁴ Δευτερογιούνης (ο), ο δεύτερος Ιούνιος, δηλαδή ο μήνας Ιούλιος.

Αμέσως κατάλαβα τι συνέβαινε και αναρωτήθηκα, τι να γίνεται ο Σωφρόνης, που είχε ξεκινήσει για τη Λευκωσία. Έκλεισα βιαστικά το σπíti και παίρνοντας τη μικρή, πήγα περπατητή στο πατρικό μου σπíti. Εκεί άκουσα τα πρώτα ραδιοφωνικά εμβλήματα... Το πατρικό μου είναι μεταξύ Πάνω και Κάτω Κερύνειας. Έμενε μονάχα η μητέρα μου και ο αδελφός μου, όποτε είχε διακοπές, γιατί τα τελευταία τέσσερα χρόνια φοιτούσε σε Πανεπιστήμιο στην Ελλάδα. Ακριβώς πριν λίγες μέρες είχε έρθει για τις διακοπές του και έσκυβε κατάχλωμος πάνω από το ραδιόφωνο. Αυτός ήξερε καλύτερα τι σήμαινε η διακοπή της κανονικής εκπομπής. Σαν φοιτητής έζησε τα τελευταία χρόνια σε όλη της την ένταση την καταπίεση της στρατιωτικής Χούντας στην Ελλάδα και είχε λάβει μέρος στη φοιτητική αντίσταση εκεί εναντίον της. Εγώ όμως εκείνη τη στιγμή σκεφτόμουν μονάχα τον άντρα μου.

«Πρέπει να νοικιάσω ταξί και να πάω στη Λευκωσία να βρω το Σωφρόνη», είπα.

«Έρχομαι μαζί σου», δήλωσε ο αδελφός μου.

Άφησα την κόρη μου με τη μητέρα και προχωρήσαμε προς την οδό Ελλάδος, τον κύριο εμπορικό δρόμο της Κερύνειας. Εκεί είδαμε το Σωφρόνη να γυρίζει με το αυτοκίνητο του. Του κάναμε νόημα και σταμάτησε.

«Πήγαινα να πάρω ταξί, να έρθω να σε βρω. Τα έμαθες;»

«Ναι! Με σταμάτησαν έξω από τη Λευκωσία, μου είπαν πως γίνεται πραξικόπημα και προτίμησα να γυρίσω πίσω».

«Ευτυχώς!...»

«Είδα και τη μοίρα των Καταδρομών της Κερύνειας, που πήγαινε πάνοπλη στη Λευκωσία».

«Να κάμει τι;»

Ο Σωφρόνης αναστέναξε.

«Φαίνεται εκεί έχει μεγάλη αντίσταση. Μας κατάντησαν να σκοτώνουμε ο ένας τον άλλον...», είπε.

Ύστερα ρώτησε πού είχα αφήσει τη μικρή.

«Είναι με τη μητέρα μου».

Καλύτερα να μείνει εκεί. Να μείνεις και εσύ εκεί. Το σπίτι μας είναι πολύ απομονωμένο. Δεν ξέρεις τι γίνεται».

Μας πήρε με το αυτοκίνητο στο πατρικό σπίτι και ύστερα ξεκίνησε για το ξενοδοχείο, αν και δεν δούλευε εκείνη τη μέρα. Εκεί ήταν ο πιο κατάλληλος τόπος για να μάθει νέα.

Εγώ δεν κάθισα πολύ στο ραδιόφωνο. Ζήτησα από τον αδελφό μου λίγες κόλλες και πέννα. Η καρδιά μου ήταν σφιγμένη. Μέσα στο λίγο χρονικό διάστημα που κύλησε κατάλαβα τα πάντα και στέγνωσα. Και όπως σε κάθε δύσκολη στιγμή, εκείνο το πρωινό ένοιωσα την ανάγκη να καθίσω να γράψω έστω και ένα μέρος από ό,τι με συγκλόνιζε, για να ανακουφιστώ. Ανέβηκα στο ανώι, στο δωμάτιο που είχα πριν παντρευτώ, και άρχισα να γράφω.

15/7/1974 (10.20 'π.μ.):

Ναι στο πατρικό σπίτι όπως τις χρονιάρες μέρες του 1963.⁵ Η Εθνική Φρουρά, λέει η ανακοίνωση ανάμεσα στα εμβλήματα που μεταδίδει ο ραδιοσταθμός, πήρε την εξουσία, για να εμποδίσει 'εμφύλιο σπαραγμό' και προσθέτει πως ο πρόεδρος Μακάριος είναι νεκρός.

Ακούω τα εμβλήματα περιμένοντας την επόμενη ανακοίνωση και γράφω ψύχραιμα. "Ποιος πάει για το καλύτερο ο Θεός το ξέρει".⁶ Μικρά πιόνια για να κερδηθεί το παιγνίδι της Παγκόσμιας Ανοησίας. Πόσες μάνες θα κλάψουν! Τι θα απογίνουμε; Δεν ξέρω. Εκείνο που έχει σημασία είναι να μη χάσουμε την αξιοπρέπεια μας. Μέσα στη μικρότητα να κρατήσουμε την ταυτότητα μας, Έλληνες Κύπριοι με αξιοπρέπεια σαράντα αιώνων.

Δεν λέω τίποτε άλλο. Η καρδιά μου είναι σφιγμένη κόμπο.

2.20 'μ.μ.:

Τί γίνεται; Κανένας δεν ξέρει και όλοι δυσπιστούν στα ανακοινωθέντα του ραδιοσταθμού μας. Οι διαδόσεις αλληλοσυγκρούονται. Ο τουρκικός ραδιοσταθμός λέει πως ο πρόεδρος Μακάριος ζει και πως πήγε στο αρχηγείο των Ηνωμένων Εθνών. Πριν από λίγο χτύπησε η καμπάνα του Αρχάγγελου Μιχαήλ και τώρα ακούονται πυροβολισμοί.

⁵ Τα Χριστούγεννα του 1963 εκδηλώθηκαν παγκύπρια διακοινοτικές ταραχές μεταξύ Ελληνοκυπρίων και Τουρκοκυπρίων, στη μόλις τριών χρόνων τότε Κυπριακή Δημοκρατία.

⁶ Γ. Σεφέρη *Ημερολόγιο Καταστρώματος Β'*, ποίημα "Το ναυάγιο της Κίχλης".

Τι κάνεις, όταν ο τόπος σου σπαράζει; Το ραδιόφωνο, το κυπριακό, μεταδίνει εμβατήρια. Να πας συλλαλητήριο που το σύνθημα το έχουν δώσει οι Τούρκοι; Να μείνεις; Τι να κάνεις; Το ραδιόφωνο, το κυπριακό, μεταδίνει εμβατήρια. Ποτέ δεν μίσησα άλλη μουσική περισσότερο από αυτήν τώρα.

Είμαι στο ανώι του πατρικού μου και προσέχω την κόρη μου, ώσπου να την πάρει ο ύπνος. Θα ήθελα να πάω στο ξενοδοχείο να βρω το Σωφρόνη, μα δεν μπορώ για την ώρα.

Θεέ μου, σώσε τον τόπο μας, σώσε την Κύπρο, προστάτεψε μας!

2.45' μ.μ.:

Βγήκα στη στέγη του σπιτιού. Καλοκαιριάτικο λιοπύρι, κάψα, τζιτζίκια. Κάτω στο βάθος η ελληνική σημαία κυματίζει στο φρούριο της Κερύνειας και γύρω από αυτήν στρατιώτες οπλισμένοι, έτοιμοι με το πρώτο πρόσταγμα να σκοτώσουν αδελφούς Έλληνες... Ήδη κόντεψαν να ανοίξουν πυρ στα γυναικόπαιδα, που πήγαν να κάμουν συλλαλητήριο...

"Απ' τα κόκαλα βγαλμένη των Ελλήνων...". Τι βγήκε από τα κόκαλα των Ελλήνων; Εμφύλιος σπαραγμός, δικτατορία. Πριν από καιρό βγήκε και Λευτεριά. Πριν από καιρό!... Λίγη λογική αν έβγαине. Λογική και αδελφική αγάπη...

* * *

Η Μητρόπολη της Κερύνειας, αν και αρκετά μακριά, βρίσκεται στο ίδιο επίπεδο με τη στέγη του σπιτιού. Μέσα ήταν ο νέος Δεσπότης. Μερικοί βρήκαν, δεν ξέρω από πού, μερικά όπλα και μαζεύτηκαν εκεί με σκοπό να

προβάλουν αντίσταση, μα γρήγορα κατάλαβαν πως θα ήταν μάταιη. Άλλωστε να σκότωναν ποιους; Ένα άρμα μάχης στήθηκε μπροστά στο κτήριο της. Είπαν πως ο πρώτος χειριστής του αρνήθηκε να υπακούσει στη διαταγή και να ρίξει, για τούτο τον σκότωσαν οι ίδιοι οι Έλληνες αξιωματικοί του. Πάντως σε λίγο το τανκ έριξε ένα βλήμα και στο ετοιμόρροπο κτήριο άνοιξε τεράστια τρύπα στην πρόσοψη. Αυτό τάραξε τη μητέρα περισσότερο από καθετί άλλο. Είναι πολύ ευαίσθητη στα ζητήματα της θρησκείας.

«Μα πυροβόλησαν τη Μητρόπολη; Δεν φοβούνται Θεό;» ρωτούσε και ξαναρωτούσε τρέμοντας σύγκορμη από αγανάχτηση και όλο έβγαινε στο μπαλκόνι να βεβαιωθεί.

Ύστερα ακούσαμε τη φωνή του Μητροπολίτη πολύ καθαρά, είχαν εγκαταστήσει μεγάφωνα, να δηλώνει πως παραδίνεται. Κατάφερε όμως να καθυστερήσει την παράδοση του, για να προφτάσουν να φύγουν οι ένοπλοι νέοι που ήταν μέσα. Έμειναν μονάχα κάμποσες κοπέλες, που τις πήραν στον αστυνομικό σταθμό.

Ανάμεσα στους νέους που πρόφτασαν και έφυγαν ήταν και ο αδελφός μου. Ήρθε σπίτι κρατώντας ακόμη το όπλο, που του είχαν δώσει. Σταθήκαμε και οι τρεις, εγώ, η μητέρα και ο αδελφός μου, πίσω από τις γρίλιες ενός παραθυριού και κοιτάξαμε κατά τη Μητρόπολη, που τώρα την είχαν ‘καταλάβει’.

«Τώρα είμαι οπλισμένος», είπε ο αδελφός μου, «και από δω μπορώ να καθαρίσω όλους αυτούς, που περιδιαβάζουν πάνω στην ταράτσα της Μητρόπολης, χωρίς να καταλάβουν, από πού τους ήρθε. Μα γιατί να το κάνω; Μήπως ξέρω, αν είναι εκεί βαλμένοι φρουροί

με τη θέληση τους ή αν υπάκουσαν από φόβο στις διαταγές των Καλαμαράδων αξιωματικών της Χούντας; Και ύστερα είναι όλοι τους Έλληνες Κύπριοι, αδελφοί μου. Όπως δεν θέλω εγώ να μαυροφορέσει η μάνα μου, έτσι δεν θα θέλουν και αυτοί να μαυροφορέσει η δική τους».

Τον άκουσα να αναστενάζει και να βγαίνει από το δωμάτιο.

«Πού πας;» τον ρώτησε η μητέρα.

«Πάω να παραδώσω το όπλο. Είναι καλά να φυλαχτεί. Μπορεί να χρειαστεί σε άλλη περίπτωση, για πραγματικούς εχθρούς μας», της απάντησε.

Συνήθως δεν θαυμάζω τον αδελφό μου. Αντίθετα σε πολλά ζητήματα διαφωνούμε. Κείνη όμως τη στιγμή ένοιωσα περήφανη γι' αυτόν. Δεν το έκανε η συνείδησή του να γίνει αδελφοκτόνος, μόλο που τα τελευταία χρόνια ζούσε όλη την ηλίθια φρίκη της Χούντας στην Ελλάδα.

Το βράδυ, από τη στέγη του πατρικού σπιτιού, είδα ακόμα κάτι που μου μάτωσε την καρδιά. Πίσω από την κορυφή του Αγίου Ιλαρίωνα καιγόταν το όμορφο δάσος του Προφήτη Ηλία και της Γομαρίστρας. Πριν παντρευτώ ήταν το αγαπημένο μου μέρος για πεζοπορίες και για μανιτάρια. Φαίνεται οι μακαριακοί και οι χουντικοί έδωσαν εκεί μάχη και άναψε φωτιά. Μια φωτιά που κανένας δεν ενδιαφερόταν να τη σβήσει. Πού καιρός...

Την άλλη μέρα ξαναγύρισα στο ημερολόγιο μου.

16/7/1974 (8.45' π.μ.):

Κοιμηθήκαμε, τρόπος του λέγειν, στο πατρικό σπίτι. Το πρωί λουστήκαμε, και με σφιγμένη καρδιά ακούγαμε τις εκδοχές, ζει ο Μακάριος, είναι νεκρός, ο νέος πρόεδρος, οι συλληφθέντες μακαριακοί, οι ελευθερωθέντες της Εόκα-βήτα... Δεν έχυσα δάκρυ. Γιατί να χύσω; Το αξίζει η βλακεία και ο φανατισμός το δάκρυ; Είναι μερικοί που λένε πως αν έρχονταν οι Τούρκοι δεν θα ήταν ίσως πολύ χειρότερα!

Και το πρόγραμμα της 'νέας κυβέρνησης'; Το ίδιο, η ίδια εξωτερική πολιτική. Άξιζε τάχα να χυθεί αδελφικό αίμα μια και θα συνεχιστούν ομαλά οι συνομιλίες με τους Τούρκους; Η ίδια πολιτική με μόνη διαφορά... Αλήθεια, ποια είναι η μόνη διαφορά;

Τουλάχιστο τα γεγονότα αυτά, μια και έγιναν, ας βοηθήσουν στο ξεστράβωμα φανατικών. Λίγη λογική και λίγη ανθρωπιά δεν βλάπτουν.

* * *

Το απόγευμα έδωσαν άδεια για λίγη ώρα και εγώ πήγα σπίτι, να ταΐσω τις κότες και τα παπαγαλάκια μου, που είχα στα κλουβιά. Σαν έλειπα πήγαν και έκαναν έρευνα στο σπίτι της μητέρας μου. Φαίνεται, είχαν μυριστεί τον αδελφό μου. Η μητέρα είχε ξαναπεράσει τέτοια εμπειρία τον καιρό της ΕΟΚΑ, σαν πολεμούσαμε ενάντια στο αποικιοκρατικό καθεστώς των Εγγλέζων και εγώ είχα το σπίτι γεμάτο με παράνομα έντυπα και κάποτε με όπλα και εκρηχτικά υλικά. Όμως η έρευνα που της έκαναν οι δικοί μας, όπως με βεβαίωσε το ίδιο εκείνο βράδυ, και ας μην είχε τίποτε παράνομο σπίτι της, ήταν η πιο απαίσια εμπειρία που δοκίμασε.

17/7/1974:

Είμαι σπίτι μου για λίγες ώρες μονάχα. Να πλύνω μερικά ρούχα στο πλυντήριο κ.λπ. Το πρωί το ραδιόφωνο μετάδινε συνθήματα για το νέο καθεστώς, ενώ ο Πρόεδρος Αρχιεπίσκοπος Μακάριος, που ζει, πηγαίνει στα Ηνωμένα Έθνη, για να ζητήσει το δίκιο μας.

Τη μειονότητα, που έκανε το πραξικόπημα, την έχει πιάσει εθνικός μαζοχισμός. Για να επιβάλουν τις απόψεις τους, δεν διστάζουν να χύσουν αδελφικό αίμα και να τσαλαπατήσουν όλους τους αντιφρονούντες σαν σκουλήκια. Θεέ και Κύριε! Πόσο απέχουμε από την κοινή λογική, που επιβάλλει σεβασμό της ανθρωπίνης ύπαρξης και βούλησης!... Μόλις προχτές διάβασα κάποιο ιστορικό άρθρο για τις "Απόπειρες αφελληνισμού της Κύπρου ανά τους αιώνες". Νομίζω, πως η κυριότερη έχει γίνει μόλις πριν από τρεις μέρες. Όπως έχει πει ο αγγλικός ραδιοσταθμός, μια και το 'νέο καθεστώς' δεν αλλάζει εξωτερική πολιτική, δεν αναφέρει καν 'Ένωση', γιατί έγινε η αιματοχυσία; Για να αντικατασταθεί ο Πρόεδρος, το Υπουργικό Συμβούλιο και τα κυριότερα στελέχη της Κυβέρνησης;

Μα, όπως είπε και ο Σωφρόνης, αν η μόνη επιδίωξη των λίγων αυτών φανατικών ήταν να βγει από τη μέση ο Αρχιεπίσκοπος Μακάριος, γιατί ένας από αυτούς τους 'υπερπατριώτες' δεν έπαιρνε κορώνα γράμματα τη ζωή του και να πάει στην εκκλησία, στην ανάγκη μετατρέποντας το εαυτό του ζωντανή βόμβα, και να τον σκοτώσει; Ήταν απαραίτητο να χυθεί τόσο αίμα; Φαίνεται πως ανάμεσα στους 'υπερπατριώτες' δεν ήταν έστω και ένας που να διαθέτει μέσα του ψίχουλα αυτοθυσίας.

Αυτές τις τελευταίες μέρες γνώρισα μιαν από τις μεγαλύτερες πίκρες της ζωής μου. Μια φούχτα άνθρωποι

δολοφόνησαν ελληνισμό αιώνων. Είναι αμέτρητοι οι νέοι που δεν θα δεχτούν να ζήσουν στον ωραίο αυτόν τόπο κάτω από την επιβολή των αρμάτων μάχης. Και δεν τους αδικώ. Η αφρόκρεμα των Ελληνοκυπρίων θα ζητήσει αλλού καταφύγιο, όπου θα ντρέπεται να πει πως ανήκει στην ελληνική φυλή.

Ο Σωφρόνης μου είπε πως πρέπει να προσέχω τι γράφω στο ημερολόγιο μου. Να προσέχω από τι; Η Κερύνεια είναι τόσο μικρή και όλοι εδώ ξέρουν ποια είμαι.

* * *

Το ίδιο πρωινό κάθισα και έγραψα επιστολή σε ένα γνωστό μου 'υπερπατριώτη':

"Κερύνεια 17/7/1974

Κύριε,

Πάντα σεβόμουν τις πεποιθήσεις των άλλων, όποιες και αν ήταν. Δεν έχω τίποτε εναντίον σου και εξακολουθώ να σε εκτιμώ. Μια όμως και αυτοί που έχουν τις ίδιες πολιτικές πεποιθήσεις με σένα δεν σεβάστηκαν τις δικές μου και θέλοντας να επιβληθούν, δεν δίστασαν να χύσουν αδελφικό αίμα και με τη βία να υπερισχύσουν, θέλω, αν ακόμα η ανθρώπινη βούληση είναι σεβαστή, να μην ενδιαφερθείς ούτε καλά, ούτε κακά για τη ζωγραφική και τους πίνακές μου.

Δυστυχώς τώρα μας χωρίζει αίμα ελληνικό από Έλληνες. Οποιοδήποτε και αν επικρατήσουν αυτό δεν θα έχει σημασία. Το αίμα έχει χυθεί. Κάποιο ποίημα λέει "η τιμή τιμή δεν έχει και χαρά σ' τον που την έχασε νωρίς, θα 'ναι τώρα μιας όποιας θέσεως κοινωνικής".⁷ Εγώ, δυστυχώς, δεν την έχασα μέσα στο μέτρο των δυνάμεων μου νωρίς και είναι αργά πια να την αποχωριστώ, είτε εδώ στο σπίτι μου, είτε φυλακισμένη στο φρούριο της Κερύνειας.

⁷ Ποίημα "Η τιμή τιμή δεν έχει", του Γιάννη Νεγρεπόντη, από τη συλλογή *Μικροαστικά*.

Βεβαιώνω πως και τώρα, μα και ύστερα, ποτέ δεν θα με πιάσει εθνικός μαζοχισμός, που να με κάνει να σκοτώσω πολιτικούς αντιφρονούντες ή αντιπάλους αδελφούς μου. Το νομίζω εντιμότερο και ευκολότερο να σκοτωθώ από αυτούς".

Το απόγευμα πριν από τον κατ' οίκο περιορισμό που είχε διατάξει το 'νέο εθνοσωτήριο καθεστώς' γύρισα στο σπίτι της μητέρας. Είχε συνέλθει από τη σκληρή δοκιμασία της έρευνας του σπιτιού της. Σε αυτό βοήθησε πολύ και το ότι μοίρασε τη σοδιά του σιταριού του μικρού χωραφιού της. Δεν είναι μεγάλο, πεντέξι σκάλες ισιοτόπι έξω από την Κερύνεια με λίγες αμυγδαλιές γύρω γύρω. Το έσπειρε συνεταιρικά με κάποιον Τούρκο από το χωριό Τέμπλος. Ήταν γνωστός μας, από χρόνια. Αρχικά κατοικούσε στη Βασίλεια, μα από τις δικαιοδικές φασαρίες του 1963-64 τον ανάγκασε η τουρκοκυπριακή ηγεσία, όπως και όλους τους άλλους συγχωριανούς του να φύγουν από εκεί και να μετοικήσουν στο Τέμπλος, που είναι κοντά στην Κερύνεια. Εκείνο το απόγευμα ήρθε και μοίρασαν τη σοδιά. Πήρε η μητέρα πεντακόσιες οκάδες και ο Τούρκος εφτακόσιες. Οι διακόσιες επιπλέον ήταν ο σπόρος που έπρεπε να του είχε δώσει από την αρχή η μητέρα. Μας διηγήθηκε πως ο Τούρκος της είπε χαρακτηριστικά σαν τον κέρασε καφέ,

«Κοκώνα Ελένη, με Καλαμαράδες θέλουμεν, με Γιορούκκηδες. Να μας αφήσουν εμάς, μανιχούς μας».⁸

Το σιτάρι το έβαλε σε ένα άδειο δωμάτιο τού ισόγειου. Σαν ήρθε ο Σωφρόνης και το είδε, τη συμβούλεψε να το πουλήσει, μα η μητέρα μου περηφανευόταν για το γέννημα του χωραφιού της. Όχι,

⁸ «Κυρία Ελένη, ούτε Καλαμαράδες [Έλληνες από το Ελληνικό Κράτος] από την Ελλάδα θέλουμεν, ούτε Γιορούκκηδες [Τούρκους από την Τουρκία]. Να μας αφήσουν εμάς μοναχούς μας».

είπε. Θα έκανε πουρκούρι,⁹ θα έκανε τραχανά, θα φύλαγε για τα κόλλυβα του πατέρα...

«Μα πεντακόσιες οκάδες, μητέρα, για τραχανά και για κόλλυβα;»

Αυτή όμως έμεινε αμετάπειστη.

«Το υπόλοιπο θα το φυλάξω για τις δικές μου όρνιθες και για τις δικές σας. Γιατί να το 'γοράζουμε αφού το έχουμε; Η κάμαρη είναι αδειανή. Καλά να 'μαστε και θα ξοδευτεί».

Ο Σωφρόνης ήταν βραδινή βάρδια. Λίγο πριν πάει δουλειά καθίσαμε και ήπιαμε καφέ.

«Κάμε τον καλόν, μητέρα, τουλάχιστο να καλοπερνούμε πριν μας συλλάβουν» είπε ο αδελφός μου.

Είχαν ήδη αρχίσει να κάνουν μαζικές συλλήψεις αντιφρονούντων. Ο Σωφρόνης όμως, μόλο που είχε και το προηγούμενο της απειλητικής επιστολής, δεν φαινόταν να τον απασχολεί καθόλου το ενδεχόμενο πιθανής σύλληψης του. Ήπια μια γουλιά καφέ και είπε,

«Τώρα να δούμε, αν προφτάσουν...»

Δεν κατάλαβα εκείνη τη στιγμή τι εννοούσε και δεν ρώτησα, γιατί έφυγε βιαστικός για τη δουλειά του.

Στο μεταξύ οι δρόμοι της Κερύνειας γέμισαν ένοπλους πολίτες, φίλους της Χούντας, που φόρεσαν πρόχειρα στρατιωτική στολή. Οι περισσότεροι ήταν νεαροί μαθητές, που τους είχαν φανατίσει, και μερικά άλλα υποκείμενα, που σε διαφορετικές περιστάσεις θα

⁹ Πουρκούρι (το), το πλιγούρι.

έπαιρναν έπαθλο βλακείας μάλλον παρά πατριωτισμού. Έτσι πέρασε και η τρίτη μέρα του πραξικοπήματος.

18/7/1974:

Όλο το απόγευμα κάθισα και έβλεπα τον ήλιο να μερεύει κατεβαίνοντας στη θάλασσα. Φαίνεται τόσο ωραία από τη στέγη του πατρικού σπιτιού. Η ψυχή μου ανταριασμένη, γεμάτη πίκρα. Έφερα στο νου τους σκοτωμένους και τους αίτιους του κακού. Ήταν στιγμές προηγουμένως που πίστευα πως αυτοί οι αίτιοι θα έπρεπε να πεθάνουν. Εκείνη την ώρα του λιογέρματος όμως δεν είχα τέτοια επιθυμία. Ευχήθηκα μόνο να τους αφαιρεθεί κάθε δύναμη να κάνουν το κακό. Μόνο αυτό.

Κατεβαίνοντας από τη στέγη ο αδελφός μου μου είπε ποιους είχαν συλλάβει από την Κερύνεια. Όλοι ήταν άνθρωποι, που μόχτησαν σε όλη τους τη ζωή για την προκοπή του τόπου. Το φρούριο της Κερύνειας γι' άλλη μια φορά γεμίζει με αθώα θύματα. Γιατί; Είμαστε άοπλος λαός. Τι φοβούνται; Ίσως την ψυχή μας που αυτοί τη στερούνται. Ίσως φοβούνται τον άνθρωπο που ζει μέσα μας. Ίσως... Ο αδελφός μου πρόσθεσε ακόμα πως στη θηριωδία έχουν περάσει και αυτούς τους Γερμανούς του δεύτερου Παγκόσμιου Πόλεμου.

Αναρωτιέμαι μήπως έχει έρθει η σειρά του Σωφρόνη. Όχι πως φοβάμαι, μα μια αγανάχτηση ξεχύνεται από την ψυχή μου. Να σε συλλάβουν οι 'αδελφοί Έλληνες', να σε φυλακίσουν στο φρούριο της Κερύνειας!... Πού φτάσαμε!

Φυσικά δεν χάθηκαν όλες οι ελπίδες. Η Χούντα στην Αθήνα δεν στέκει γερά στα πόδια της και υπάρχουν

πιθανότητες να λυγίσει. Το παρακαλώ! Να έρθει το δίκιο, η ελευθερία.

Για καλό και για κακό θα κρύψω αυτές τις σελίδες κάπου.

11 μ.μ.

Ο κόσμος πάγωσε από φόβο. Όλοι ακούνε άλαλοι ανατριχιαστικές λεπτομέρειες. Το μικρό παιδί που, αφού σκοτώθηκε κατά λάθος, το πήραν και το παράχωσαν κρυφά σε μαζικούς τάφους. Ο γέρος, που ζητώντας το νεκρό πτώμα του γιού του, πυροβολήθηκε επί τόπου. Τα βασανιστήρια και οι εκτελέσεις στις Κεντρικές Φυλακές. Στο Γενικό Νοσοκομείο της Λευκωσίας εμποδίζουν τους γιατρούς να περιποιηθούν τα τραυματισμένα παλικάρια, μόνο και μόνο γιατί ανήκουν στη μακαριακή παράταξη. Το Προεδρικό Μέγαρο, που καταστράφηκε εκ των υστέρων για να καλυφτεί η λεηλασία. Οι αρπαγές έργων τέχνης της Αρχιεπισκοπής από τους πρωτεργάτες χουντικούς Καλαμαράδες αξιωματικούς. Θεέ μου!... Και όλοι παγώνουν από τρόμο και σιωπούν. Οι άνθρωποι αυτοί δεν έχουν ούτε ιερό ούτε όσιο. Και λέγονται Έλληνες!... Τότε εμείς δεν πρέπει να κρατούμε αυτό το όνομα.

Εγώ έχω στεγνώσει. Το γράμμα που ταχυδρόμησα πρόφτασε και το σταμάτησε ο Σωφρόνης. Είπε στο ταχυδρομείο, πως ξέχασα κάτι να εσωκλείσω και του το έδωσαν. Μου εξήγησε, πως δεν υπάρχει κανένας λόγος να κάνω πνεύμα τώρα, αφού έχει σίγουρες πληροφορίες, πως θα τον συλλάβουν γρήγορα. Έτσι πρέπει να μείνω εγώ έξω για χάρη της μικρής μας κόρης, εκτός βέβαια από το ότι περιμένω και άλλο παιδί. Δεν του είπα τίποτε. Τι να έλεγα άλλωστε;

Είναι κοντά στις μεγάλες πληγές και οι μικρές λεπτομέρειες που σε ματώνουν, οι φαγωμένοι από τις αλυσίδες των τανκ άσφαλτοι της Κερύνειας, ο βραδινός περιορισμός στα σπίτια... Η κόρη μου ρωτά,

«Είναι ακόμα πόλεμος ή τέλειωσε;»

Τι να της πεις; Πως ό,τι ακολουθήσει από δω και πέρα είναι εκατό φορές χειρότερο από τον πόλεμο;

* * *

Θυμάμαι πολύ καλά, πως πέρασα την Παρασκευή 19 του Ιούλη. Το πρωί ο Σωφρόνης με πήγε στο γιατρό, που μου έβαλε μια ένεση για αποτροπή τυχόν αποβολής. Αυτός μας επιβεβαίωσε τις φήμες για τις θηριωδίες, που γίνονταν στο Γενικό Νοσοκομείο στη Λευκωσία. Είχε πάει ο ίδιος για δουλειά την προηγούμενη μέρα. Τα μάτια του γέμιζαν φρίκη καθώς μας ιστορούσε τι είδε.

«Πήγα εθελοντής και πολέμησα στον δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο, γνώρισα τι σημαίνει Κατοχή του Σαράντα στην Αθήνα και είδα από κοντά τους Γερμανούς κατακτητές, μα αυτό που συμβαίνει τώρα στο Γενικό Νοσοκομείο είναι κάτι αφάνταστο. Καλαμαράδες στρατιώτες κρατούν πάνω από τα κεφάλια των γιατρών τα όπλα και διατάζουν ποιους να περιποιηθούν και ποιους να αφήσουν να πεθάνουν βρίζοντας και απειλώντας. Αφάνταστο!...» μας είπε.

Φεύγοντας από το ιατρείο, είδαμε στο δρόμο τη γυναίκα ενός γνωστού μας, υδραυλικού, να προχωρεί με κόπο προς το φρούριο, κρατώντας ένα καλαθάκι με τρόφιμα. Ήταν ετοιμόγεννη η καημένη. Είχαν συλλάβει την προηγούμενη τον άντρα της. Το αμάρτημα του; Ήταν στέλεχος των Παλιών Συντεχνιών στην Κερύνεια.

Πήγαμε στο σπίτι μας! Ήταν παράξενα βουβό και η σκόνη που κάθισε παντού τις δυο τρεις μέρες που το είχα αφήσει αφρόντιστο, μαζί με τη μυρωδιά της κλεισούρας, δημιουργούσε αλλόκοτη ατμόσφαιρα. Δεν είχα καθόλου διάθεση να συγυρίσω. Μπήκα και βγήκα κάμποσες φορές στα δωμάτια, τάισα μηχανικά τα παπαγαλάκια. Ο Σωφρόνης άνοιξε το κομοδίνο δίπλα από το κρεβάτι του, ανασκάλεψε το συρτάρι και έπιασε στα χέρια έναν αναπτήρα που φύλαγε εκεί. Του τον είχε δωρίσει κάποιος φίλος του την περασμένη Πρωτοχρονιά. Ήταν χρυσός και είχε ένα υπέροχο ρολόι πάνω του. Δεν τον έπαιρνε μαζί του γιατί φοβόταν μήπως τον χάσει.

«Αν έρθουν οι Τούρκοι θα τον βρουν», μου είπε, ενώ τον στριφογύριζε στην παλάμη του.

Τρόμαξα. Ο Σωφρόνης ήταν περισσότερο από το κανονικό σιωπηλός τις τελευταίες μέρες. Μήπως δεν πολυλογάριαζε το ενδεχόμενο να συλληφθεί επειδή προέβλεπε χειρότερα πράγματα;

«Αν είναι έτσι να τον πάρουμε, να πάρουμε όλα τα πολύτιμα πράγματα μας από δω και να τα σιγουρέψουμε κάπου αλλού. Εδώ είναι απόμερα κιόλας... Να τον πάρω;» ρώτησα.

«Όχι! Άφησε τον εκεί που είναι. Μην πειράξεις τίποτε από το σπίτι», μου είπε αντιδρώντας έντονα.

Ύστερα βγήκε στον κήπο, πότισε τις γλάστρες, τάισε τις κότες, ενώ εγώ έκρυψα τις λίγες σελίδες που είχα γράψει από τη στιγμή του πραξικοπήματος ανάμεσα στις σελίδες ενός περιοδικού.

Αργά το βράδυ στο πατρικό μου σπίτι κάθισα και έγραψα,

19/7/1974:

Η Τουρκία απειλεί απόβαση πάλι. Και όμως πόσο διαφορετικά είναι τώρα τα συναισθήματά μου από άλλες φορές, που ανακοίνωνε την ίδια απειλή!... Δεν κοίταξα καν τη θάλασσα, για να δω αν έρχεται στόλος. Ένα μεγάλο μέρος της ψυχής μου είναι νεκρό από την περασμένη Δευτέρα.

Λένε πως η Αμερική προκάλεσε το πραξικόπημα στην Κύπρο, από τη μια για να χτυπήσει τον κομμουνισμό και από την άλλη για να ρίξει τον αριστερίζοντα Τούρκο Πρόεδρο. Να το πιστέψει κανένας; Είναι εξωφρενικό. Μόνο η αμερικάνικη αφέλεια θα μπορούσε να πιστέψει την πάταξη του κομμουνισμού με τέτοια μέσα. Κατά τα άλλα; Μαθαίνουμε για γνωστούς που εξαφανίστηκαν, για βαριά πληγωμένους στο Γενικό Νοσοκομείο της Λευκωσίας. Και ακόμα αυτά είναι η αρχή. Μονάχα η αρχή. Και αν γίνει και τούρκικη εισβολή!...

* * *

Το περιοδικό που στις σελίδες του είχα κρυμμένες τις σημειώσεις μου το βρήκε ο ανεψιός μας ο Κόκος πεταμένο κάπου στα σκουπίδια του λεηλατημένου σπιτικού μας και μου το έστειλε τον περασμένο Νιόβρη. Βρήκε ακόμα και τη σημείωση που έγραψα στο πατρικό μου. Πήρα βελόνι και κλωστή, τις έραψα ανάμεσα σε δυο φύλλα χαρτονιού και έγραψα απόξω τον τίτλο που νόμισα πως τους ταιριάζει,

‘Ιντερμέδιο Απάνθρωπης Ηλιθιότητας και Οδύνης’.

Η απάνθρωπη ηλιθιότητα ανήκει σε αυτούς που έκαναν το κακό, σε αυτούς που το θέλησαν, και σε αυτούς που το συμπαθούσαν. Πολλοί από αυτούς δεν έχουν καταλάβει ακόμα και τώρα, τι έχουν κάμει στον τόπο

τους, τι έχουν κάμει στα ίδια τους τα αδέρφια. Η απάνθρωπη οδύνη ανήκει σε μάς. Μια οδύνη που δεν ταίριαζε να την πάρουμε, αθέλητο μποναμά, από αδελφούς.

Τις μέρες εκείνες του Νιόβρη, που ξαναπήρα τις κόλλες αυτές, είχα διαβάσει την Πανούκλα του Αλμπέρ Καμύ. Βρήκα σε αυτό το βιβλίο κάτι που ταίριαζε απόλυτα με τη βδομάδα του περασμένου Ιούλη, κάτι που το είδα και το έζησα από την ταπεινή γωνιά μου,

"Κείνο που είναι φυσικό είναι το μικρόβιο. Όλα τα άλλα, υγεία, ακεραιότητα, αγνότητα, αν θέλετε, είναι αποτέλεσμα θέλησης. Μιας θέλησης μάλιστα που δεν πρέπει να σταματά στιγμή. Ο τίμιος άνθρωπος, εκείνος δηλαδή που δεν μολύνει σχεδόν κανέναν είναι όποιος αφηραίνεται όσο το δυνατό λιγότερο. Και εδώ που τα λέμε, χρειάζεται θέληση και ένταση για να μην αφηραίνεσαι ποτέ!".

Δεν ήταν πολλοί αυτοί που 'αφηρέθηκαν' το περασμένο καλοκαίρι στην Κύπρο. Όχι! Αριθμητικά ήταν λίγοι, μάλιστα αποδείχτηκε, πως το καθαυτό πραξικόπημα το έκαναν αξιωματικοί από την Ελλάδα, που ήρθαν ειδικά για τούτο το σκοπό, μα ήταν αρκετοί για να κάνουν το κακό, για να μολύνουν τον τόπο, το νησί μου. Να μολύνουν την Κύπρο, που κουβαλεί πάνω της σαράντα δυο αιώνων ζωντανό ελληνικό πολιτισμό!...

III. Αλλόφυλη εισβολή ¹⁰

"Τα σπίτια που είχα μου τα πήραν"

(Γιώργου Σεφέρη, *Κίχλη*)

Το βλήμα έσκασε μέσα στον βαθύ αυγινό μας ύπνο. Πεταχτήκαμε από τα κρεβάτια και ντυθήκαμε βιαστικά με αδιόρατη τρεμούλα στα χέρια, προσπαθώντας να καθησυχάσουμε τη μικρή μας κόρη.

«Έτο εκαταφέραντα οι πεζεβένηδες τζι εφέραν τους Τούρκους», μουρμούρισε ο Σωφρόνης, καθώς φορούσε το παντελόνι του.

Από το διάδρομο ακούστηκε η μητέρα μου που φώναζε και ο αδελφός μου που της έλεγε να μη φοβάται και δεν ήταν τίποτε. Τα ίδια ακόμα έλεγε, σαν κατεβήκαμε στο μικρό υπόγειο του πατρικού σπιτιού.

«Δεν βομβαρδίζουν σπίτια, αυτοί βάλλουν στόχους τα στρατόπεδα, μητέρα», παρατήρησε ο Σωφρόνης.

«Μα είδα καπνό να βγαίνει δυτικά, κατά τη μεριά του σπιτιού σας!» μας βεβαίωσε η μητέρα.

¹⁰ Η ίδια η Τουρκική Κυβέρνηση, παρόλο που διακήρυσσε επίσημα πως η εισβολή ήταν *‘ειρηνική’* και σκοπός της η αποκατάσταση τάχα της συνταγματικής τάξης στην Κύπρο, στάθηκε ειλικρινής στην ονομασία που της έδωσε, *‘Αττίλας I’* η αρχική στις 20/7/1974 και *‘Αττίλας II’* η τελική προώθηση του τούρκικων στρατευμάτων στις 15 του επόμενου μήνα. Η εισβολή *‘Αττίλας I και II’* αποδείχτηκε πως τίποτε δεν έχει να ζηλέψει σε αγριότητα και βαρβαρότητα από την επιδρομή του πραγματικού Ούννου Αττίλα στην Ευρώπη δεκαπέντε αιώνες προηγουμένως.

«Υπάρχει στρατόπεδο κατά 'κει. Είναι μάλιστα το αρχηγείο, κοντά στο ξωκλήσι της Παναγίας της Γλυκιώτισσας», της είπε για να την καθησυχάσει.

Η φωνή του ήταν ήρεμη, μα μια χλομάδα είχε απλωθεί σε όλο το πρόσωπο του. Σαν απομακρύνθηκαν κάπως οι βόμβοι των αεροπλάνων, ο αδελφός μου πήγε στην κουζίνα να ετοιμάσει τσάι. Ο Σωφρόνης φαινόταν πολύ συλλογισμένος. Τη μητέρα την είχε πιάσει νευρικό τρέμουλο, που δεν μπορούσε, όσο και αν προσπάθησε, να το κρύψει. Η κόρη μας ρωτούσε ολοένα, τι συνέβαινε και προσπαθούσε να καταλάβει ανοίγοντας δυο πελώρια ερωτηματικά μάτια. Ο αδελφός μου φώναξε, πως το τσάι ήταν έτοιμο και ανεβήκαμε στην κουζίνα.

«Εδώ δεν έχουμε καμιά ασφάλεια, καλύτερα να πάμε στο *Dome*. Εκεί υπάρχουν τεράστια υπόγεια και τέσσερα πατώματα πάνω από αυτά. Έπειτα μένουν εκεί ξένοι και αν γίνει κάτι, θα είμαστε ασφαλισμένοι στα υπόγεια μαζί τους», είπε ο Σωφρόνης

Πήγαμε περπατητοί στο ξενοδοχείο, αφήνοντας μισογεμάτα τα φλιτζάνια του τσαγιού. Από πάνω μας βούιζαν πενηνταριές αεροπλάνα, από το φρούριο ακούγονταν οι πρώτες ριπές των αντιαεροπορικών. Τρυπώσαμε αμέσως στα υπόγεια του μεγάλου ξενοδοχείου, που ήταν ήδη γεμάτο από ξένους τουρίστες και τους υπαλλήλους που έμεναν εκεί.

Σαν πέρασε η πρώτη εντύπωση, βγήκαμε πάνω και δώσαμε ένα γύρω στο ξενοδοχείο. Οι πρώτες ρουκέτες από τα αεροπλάνα έπεσαν ακριβώς στην βορινή ταράτσα του, σπάζοντας τρία τεράστια τζάμια του σαλονιού και του μπαρ. Σαν είδαν όμως πως η αντίσταση ήρθε από το φρούριο, στράφηκαν κατά 'κει και όπως φαινόταν το

σφυροκοπούσαν άγρια. Κοιτώντας προς τη θάλασσα, είδαμε και τούρκικα πολεμικά πλοία. Τόσο κοντά μας! Η τούρκικη εισβολή, που από τα Χριστούγεννα του 1963 κρεμόταν πάνω από τα κεφάλια μας, ήταν πια γεγονός! Καθυστέρησε έντεκα χρόνια, μα ήρθε με όλη της την αγριότητα.

Οι ξένοι τουρίστες κοίταζαν με γουρλωμένα μάτια, γεμάτα φόβο. Πολλοί από τα γύρω σπίτια άρχισαν να φτάνουν γυρεύοντας ασφάλεια στα υπόγεια του *Dome*. Στην αρχή αυτές οι απέραντες χαμηλοτάβανες υπόγειες στοές μύριζαν κλεισούρα, πετρέλαιο και είχαν ένα σωρό άχρηστα πράγματα, σπασμένες καρέκλες, τραπέζια, χαλασμένα πλαστικά κρεβατάκια της θάλασσας. Πριν από πολύν καιρό, όπως είχα διαβάσει σε κάποιο βιβλίο, αυτά τα υπόγεια ήταν αρχαίοι τάφοι. Οι μακρινοί πρόγονοι μας, τους λάξεψαν με επιμέλεια και αναπαύονταν εδώ στον αιώνιο τους ύπνο. Πολλοί από αυτούς είχαν απέξω σκαλισμένα στην πέτρα και τα οικογενειακά τους ονόματα, όπως 'Πολυνίκης'. Εμείς οι απόγονοι τούς κάναμε υπόγεια ή τους χρησιμοποιούμε για σηπτικούς λάκκους. Να που χρησίμεψαν εκείνες τις μέρες και για καταφύγιο.

Ο καθένας παραμέριζε πράγματα και βολευόταν όπου και όπως μπορούσε. Σε λίγο όμως οι περισσότεροι ντόπιοι ξαναβγήκαν πάνω, για να μάθουν τα πρώτα νέα της εισβολής από το ραδιόφωνο, αν και κάτι τέτοιο ήταν τόσο περιττό, αφού είμαστε ακριβώς στο σημείο της εισβολής.

Μάθαμε τότε την αιτία του καπνού, που είχε δει η μητέρα προς τη μεριά του δικού μας σπιτιού. Ένα από τα πρώτα βλήματα είχε πέσει στο σπίτι ενός γείτονα μας δικηγόρου. Η ατυχία ήταν που χτύπησε το ντεπόζιτο του

πετρελαίου. Η έκρηξη σμπαράλιασε εντελώς το σπίτι. Το πώς γλύτωσε ο δικηγόρος με τη γυναίκα του είναι μυστήριο. Τους είδα που ήρθαν στο ξενοδοχείο και ζήτησαν άσυλο, καταμαυρισμένοι, με απερίγραπτη έκφραση στα πρόσωπα τους. Το σπίτι τους μόλις κείνη τη χρονιά είχε τελειώσει και είχαν βαλτεί να το στολίσουν με μεγάλο μεράκι.

Κάποιος έδωσε το σύνθημα, να πάνε όλοι οι άντρες να πιάνουν όπλα, για να υπερασπίσουν τον τόπο τους. Έτρεξαν όλοι, μα γύρισαν σε λίγο απογοητευμένοι. Δεν υπήρχαν όπλα, τους είπαν στον αστυνομικό σταθμό. Το ίδιο και στο φρούριο, που όπως μου είπε ο Σωφρόνης, τα τούρκικα αεροπλάνα το σφυροκοπούσαν αδιάκοπα με ρουκέτες. Τα μόνα που έφεραν μαζί τους ήταν τρία μαρτίνια. Τα δυο από αυτά δεν δούλευαν. Κάποιος από τους διευθυντές του ξενοδοχείου που τα είδε έφριξε.

«Με αυτά δεν μπορούμε να υπερασπίσουμε τίποτε! Κρύψετε τα τουλάχιστο, να μη δημιουργείται πανικός στους ξένους», είπε.

Είδα τον ανεψιό μας τον Κόκο και πλησίασα.

«Πήγες κι εσύ στο φρούριο για να σου δώσουν όπλο;» ρώτησα.

«Ναι!»

«Τι γίνεται με τους κρατούμενους που είχαν εκεί;»

«Τους είχαν ακόμα κλειδωμένους και καυγάδιζαν, αν έπρεπε να τους αφήσουν ελεύθερους ή όχι. Αυτοί από τα κλειδωμένα κελιά φώναζαν να τους δώσουν όπλα να πολεμήσουν τους Τούρκους».

«Μα είναι δυνατό;»

Ο Κόκος δεν απάντησε. Ήρθε τότε ο Σωφρόνης και μας είπε πως μια και η μικρή ήταν ασφαλισμένη με τη μητέρα στα υπόγεια, καλά ήταν να βοηθούσαμε όλοι για να ετοιμαστούν τα προγεύματα των ξένων. Έτσι τράβηξα για τις κουζίνες του ξενοδοχείου. Στο μεταξύ οι ξένοι τουρίστες βολεύτηκαν κάπως. Βρήκαν κατευναστικά χάπια, που τα κατάπιναν με καφέ ή τσάι. Σε λίγο, σαν άρχισαν να ενεργούν τα φάρμακα, έπεσαν όλοι σε μια αφάνταστα εκνευριστική αναισθησία. Τους έβλεπα να περπατούν με ανάλαφρο βήμα στους διαδρόμους, ενώ κάτω στα υπόγεια έκαναν αστεία και άρχισαν να θέλουν παράλογες ανέσεις. Κατέβασαν πολυθρόνες από τα σαλόνια, χωρίς να ενδιαφέρονται για τους άλλους, χωρίς να σκέφτονται πως εκεί υπήρχε πρόβλημα έλλειψης χώρου. Και ο τόπος μου χανότανε!...

Όσο προχωρούσε η μέρα ολοένα και περισσότερες κερυνειώτικες οικογένειες έφταναν γεμίζοντας τα υπόγεια του ξενοδοχείου. Πολλοί ήταν από την περιοχή του λιμανιού και του φρουρίου, που ήταν κύριοι στόχοι του εχθρού. Αυτοί μας είπαν και για τους διακόσιους τόσους κρατούμενους, που είχαν στο φρούριο οι πραξικοπηματίες. Τους άνοιξαν δυο ώρες μετά το πρώτο σφυροκόπημα των τούρκικων αεροπλάνων. Βγήκαν από τα κελιά μισοπεθαμένοι από την τρομάρα και δεν ήξεραν τι να κάνουν, πού να πάνε.

Γύρω στις έντεκα το πρωί μάθαμε τα πρώτα παράξενα πράγματα, στο φρούριο τα αντιαεροπορικά ήταν λειψά. Κάποιος τους είχε αφαιρέσει εξαρτήματα, κυρίως σκόπευτρα, οι ασύρματοι είχαν καταστραφεί ύστερα από μυστηριώδη διαταγή. Και όλα αυτά τη στιγμή που από πάνω μας εκατό εκατό τα αεροπλάνα πετούσαν και τεράστια μεταγωγικά πηγαينوέρχονταν συνεχώς,

συντροφευμένα από εικοσαριές ελικόπτερα. Στη θάλασσα, δυο μίλια δυτικά μας, τα πλοία κατέβαζαν τις ειδικές αποβατικές βάρκες με στρατό και τανκ. Και αυτές δεν ήταν οι πρώτες.

Το κυπριακό ραδιόφωνο μετέδιδε εμβατήρια και ανακοινώσεις πως νικούσαμε, ενώ το *B.B.C.* βεβαίωνε πως η Κερύνεια είχε ήδη καταληφθεί από τους Τούρκους. Κάποιος ανταποκριτής του ραδιοσταθμού αυτού ξεφύτρωσε ξαφνικά στο ξενοδοχείο με ολόκληρο κινηματογραφικό συνεργείο. Όταν κάποιος του έβαλε το ραδιόφωνο στο αφτί και του είπε πως ο ραδιοσταθμός του μεταδίνει ψεύτικες ειδήσεις, πήρε το τηλέφωνο και ειδοποίησε, πως στην Κερύνεια δεν είχαν μπει τούρκικα στρατεύματα, μα αυτός ο περίφημος ο αγγλικός ραδιοσταθμός εξακολουθούσε να μεταδίνει την ψεύτικη αυτή πληροφορία.

Αργότερα μάθαμε περισσότερα. Δώδεκα άρματα μάχης είχαν αποβιβαστεί δυτικά του χωριού Άγιος Γεώργιος, τρία μίλια δυτικά της Κερύνειας. Μια ομάδα εθελοντές τα αντέκρουσε, αχρήστεψε τα τρία ή τέσσερα από αυτά και τα υπόλοιπα έμεναν εκεί απόρθητα φρούρια χωρίς να τολμούν να κάμουν καμιά κίνηση. Ο Σωφρόνης απόρησε. Γιατί δεν προχωρούν, αφού αποβιβάστηκαν και μπορούσαν να μουν σε μισή ώρα στην πόλη; Ο Κύπριος αξιωματικός που του το είπε τα είχε δει με τα μάτια του και του τα είχε περιγράψει σαν μεγαθήρια. Ήταν τα τελευταίου τύπου τανκ που η Τουρκία είχε παραλάβει από τις Ηνωμένες Πολιτείες.

Λίγο μετά το μεσημέρι ήρθε ο αδελφός μου κατακίτρινος σα λείψανο. Δεν είχε φοβηθεί την εισβολή. Ήταν έφεδρος αξιωματικός των Καταδρομών και είχε περάσει από τα πιο δύσκολα στρατιωτικά γυμνάσια στην

εκπαίδευση που έκανε. Διαπίστωσε όμως ανήκουστα πράγματα. Με πήρε παράμερα. Το στήθος του ανεβοκατέβαινε γρήγορα.

«Αυτό που γίνεται δεν είναι πόλεμος, είναι πούλημα. Μας πούλησαν, αδελφή, μας πούλησαν!» μου είπε.

«Αδύνατον! Πώς...», πήγα να πω εγώ.

«Πήγα στο διοικητή στο αρχηγείο μαζί με άλλους και ξέρεις τι μας είπε; *‘Πιάστε ο ένας τα χέρια του άλλου και προχωρήστε. Μόλις σας δουν οι Τούρκοι θα πέσουν στη θάλασσα’!* Και καθόταν ήσυχος κάτω από ένα δέντρο. Κάποιος άλλος αξιωματικός, Καλαμαράς, μας βεβαίωσε πως δεν υπήρχαν όπλα. Είδα μερικά πολεμοφόδια και πιάνοντας ένα αυτοκίνητο βαν, που ήταν δίπλα σ’ ένα ιδιωτικό σπίτι, προσφέρθηκα να τα μεταφέρω στα φυλάκια. Μου τα έδωσαν και τα πήρα. Όλα είναι ξεχαρβαλωμένα και βάζω όρκο, πως είναι ξεπίτηδες έτσι. Οι Καλαμαράδες αξιωματικοί δεν κουνούν το δαχτυλάκι τους, δεν δίνουν καμιά διαταγή. Οι μόνοι που πολεμούν σαν θηρία είναι οι απλοί στρατιώτες και οι εθελοντές που βρήκαν, ένας Θεός ξέρει μόνο από πού, κανένα παλιοντούφεκο. Σαν γύρισα στο αρχηγείο είχαν φέρει σε μεγάλα στρατιωτικά αυτοκίνητα πολεμοφόδια, πολλά πολεμοφόδια. Τότε ανάσανα και πήγα να τα φορτώσω στο αυτοκίνητο για να τα μοιράσω, μα ο Καλαμαράς διοικητής με εμπόδισε. *‘Δεν είναι ανάγκη, θα τα σκορπίσουμε κάτω από τα δέντρα’*, μου είπε. Τα σκόρπησαν κάτω από τις ελιές και τις χαρουπιές που είναι εκεί γύρω, ενώ όσοι πολεμούν δεν έχουν σφαίρες. Καταλαβαίνεις τι σημαίνει αυτό; Μας πρόδωσαν, μας πούλησαν. Και αυτούς που αφήνουν να πολεμούν και να πέφτουν θύματα είναι απλώς για τα μάτια. Το νοσοκομείο της Κερύνειας το πήραν από την πρώτη

στιγμή ανατολικά, στο χωριό Πέλαπαϊς. Γιατί; Ξέρεις γιατί; Γιατί έχουν πουλήσει την Κερύνεια. Είμαι σίγουρος γι' αυτό χίλια τα εκατό!»

Μου είπε και άλλα πολλά, σχεδόν έκλαιε. Ο Σωφρόνης ζήτησε από το αφεντικό του και μας άνοιξαν ένα δωμάτιο. Πήγα εκεί και έπλυνα τη μικρή μου κόρη. Συγυρίστηκα και εγώ. Πάνω στην τουαλέτα του δωματίου υπήρχαν επιστολόχαρτα με την ετικέτα του ξενοδοχείου. Κατέβασα στο υπόγειο την κόρη μου, στη μητέρα, ξανανέβηκα και κάθισα στην τουαλέτα. Από το παράθυρο που έβλεπε προς τη θάλασσα μπορούσα να παρακολουθώ τα τούρκικα πλοία να αποβιβάζουν στρατό. Ένα μεγάλο βλήμα έπεσε μέσα στη θάλασσα καμιά πενηνταριά μέτρα μακριά από το ξενοδοχείο, τραντάζοντας το συθέμελα. Έβλεπα το φοβερό τρικύμισμα των νερών, μα δεν κουνήθηκα. Υπάρχει μια κυπριακή έκφραση, που τη χρησιμοποιούμε, σαν θέλουμε να περιγράψουμε την τρομερότερη ψυχική κατάσταση του ανθρώπου, *‘αν μ’ έκοβε μαχαίρι κείνη τη στιγμή δεν θα έβγαζα καθόλου αίμα’*. Ναι! Τόση κόλαση είχα μέσα μου. Η τούρκικη εισβολή ήταν γεγονός και δεν είχα άλλη εκλογή, παρά να πιστέψω όσα μου είχε πει ο αδελφός μου. Τα έβλεπα με τα ίδια μου τα μάτια. Οι τούρκικες ορδές έκαναν εισβολή στον τόπο μου και εγώ ντρεπόμουν για την ίδια μου τη φυλή. Ντρεπόμουν που έτυχε να ζω Ελληνίδα κείνη τι στιγμή.

Σαν ξαναηρέμισε η θάλασσα στο σημείο που την πλήγωσε το βλήμα, έσκυψα στο επιστολόχαρτο που ήταν μπροστά μου και άρχισα να γράφω.

Ξενοδοχείο Dome, 20/7/1974:

Οι Τούρκοι ήρθαν από τις πέντε το πρωί. Τώρα είναι σχεδόν μία. Ακόμα δεν μπήκαν στην πόλη, μα το κανονίδι είναι συχνό.

Τι γίνεται; Ο Θεός πια να μας σώσει. Να αποφύγουμε εμείς, της βόρειας πλευράς, μια νέα Μικρασιατική καταστροφή.

* * *

Το απόγευμα σκέφτηκα τα ζωντανά μου. Έστειλα τον αδελφό μου να τα ταΐσει ενώ εγώ πήγα στην κουζίνα να βοηθήσω στο μαγείρεμα. Η δουλειά ήταν πολλή, γιατί οι περισσότεροι υπάλληλοι δεν είχαν προφτάσει να έρθουν. Το αφεντικό, 'ο γέρος', όπως τον φωνάζουν όλοι, είναι ογδόντα τεσσάρων χρονών. Δεν κατέβηκε ούτε ένα σκαλί του υπόγειου. Ήταν διαρκώς στην κουζίνα από το πρωί και ετοίμαζε με αφοσίωση τα φαγητά. Εργάζεται έτσι ασταμάτητα εδώ και πενήντα δυο χρόνια, από τότε που πρωτάρχισε το ξενοδοχείο του.

Το πώς πέρασα κείνο το βράδυ; Φυσικά στο υπόγειο. Η κόρη μου είχε καταλάβει πια ολόκληρο το νόημα της εισβολής και παρακαλούσε το Θεό από τη γωνιά που της είχα κάνει ένα πρόχειρο στρωματάκι,

«Θεέ μου, βοήθα με να κλάψω!... Θεέ μου, βοήθα με να κλάψω!...»

Μα δεν μπορούσε να κλάψει. Την καταλάβαινα. Το ίδιο είχα πάθει και εγώ. Ένας τεράστιος κόμπος μέσα μου εμπόδιζε τα δάκρυα που μου έκαιγαν τα σωθικά.

Η ζέστη ήταν αφόρητη. Είχαμε διαρκώς ανοιχτό το ραδιόφωνο. Το B.B.C. εξακολουθούσε να μεταδίνει πως η Κερύνεια είχε καταληφθεί από τους Τούρκους, ενώ ο

δικός μας ραδιοσταθμός, ανάμεσα στα εμβατήρια και τα θούρια, ανακοίνωνε νίκες. Ήμουν σίγουρη πως και οι δυο έλεγαν ψέματα και με μπούκωνε ο θυμός. Σκέφτηκα, πως ο ιστορικός που θα καθόταν αύριο να γράψει την Ιστορία ενενήντα εννιά τοις εκατό θα γελιόταν, αν βασιζόταν στα επίσημα αυτά ανακοινωθέντα. Στους παλιούς καιρούς δεν μπορούσες τουλάχιστο να ξεγελάσεις την Ιστορία, τώρα μπορείς μια χαρά. Μια χαρά!

Κάποιος τουρίστας, που οπωσδήποτε θα είχε καταπιεί κάμποσα χάπια αναισθησίας, γύρω στα μεσάνυχτα, μούγκρισε οργισμένα και μας είπε απότομα πως έπρεπε να κλείσουμε το ραδιόφωνο, γιατί ήθελε να κοιμηθεί! Όλη η οργή μου τότε ξέσπασε πάνω του.

«Λυπούμαι, κύριε, μα η πατρίδα μας κινδυνεύει και δεν μπορούμε να μην ανησυχούμε και να μην έχουμε το ράδιο ανοιχτό», του είπα απότομα.

Μου ερχόταν να χιμήξω πάνω του και να τον ξεσκίσω με τα νύχια μου.

Την άλλη μέρα ξύπνησα, τρόπος του λέγειν, νωρίς. Ήταν ακόμα αυγή σαν ανέβηκα πάνω να φέρω νερό και να πλυθώ. Είδα τα βουνά, τα τόσο ωραία βουνά της Κερύνειας, να καίγονται. Τα πλοία από τη θάλασσα εξακολουθούσαν τον κανονιοβολισμό ενώ τα αεροπλάνα ξανάρχισαν να πετούν από πάνω μας. Πριν φύγω από το δωμάτιο ξαναπήρα επιστολόχαρτο και σημείωσα λίγα λόγια.

Ξενοδοχείο Dome, 21/7/1974:

Αυγή. Μόλις που διακρίνω και γράφω. Γύρω πόλεμος, πόλεμος και κανένας δεν ενδιαφέρεται να τον σταματήσει.

* * *

Τούτη τη δεύτερη μέρα της εισβολής είμαστε όλοι πιο ψύχραιμοι, ή μάλλον είχαμε συνηθίσει. Τα αεροπλάνα δεν τα πολυλογαριάζαμε και οι περισσότεροι βγαίναμε στις βεράντες και τα χαζεύαμε. Μια ρουκέτα έπεσε δεκαπέντε μέτρα μακριά μας και χτύπησε κάποιο γειτονικό σπίτι, μα δεν μας έκανε μεγάλη εντύπωση.

Γύρω στο μεσημέρι άρχισαν να κατεβαίνουν στο ξενοδοχείο στρατιώτες της Εθνικής Φρουράς, μπαρουτοκαπνισμένοι και πικραμένοι. Ζητούσαν ένα κομμάτι ψωμί, ζητιάνευαν ένα τσιγάρο και μας βεβαίωναν, πως υπήρχε κάποιο παράξενο και ανεξήγητο ξήλωμα στην Εθνική Φρουρά! Ούτε προμήθειες, ούτε πολεμοφόδια, ούτε φαγητό. Ούτε διαταγές! Κάποιος σιγοψιθύρισε, πως ο Έλληνας αξιωματικός τούς απαγόρευσε να ανοίξουν πυρ στις αποβατικές βάρκες. Δυο άλλοι είπαν πως Τούρκοι αξιωματικοί συναντήθηκαν στο βουνό και 'τα μίλησαν' με Καλαμαράδες αξιωματικούς. Έλεγαν αλήθεια; Έλεγαν ψέματα; Εγώ και ο αδελφός μου ξέραμε κάτι για τα πολεμοφόδια και ποιοι τα είχαν εμποδίσει να φτάσουν στους ντόπιους, που ήθελαν να πολεμήσουν, για να υπερασπίσουν τον τόπο τους, μα δεν μιλήσαμε.

Στην Πάνω Κερύνεια ζουν καμιά πεντακοσαριά Τούρκοι, ηλικιωμένοι οι περισσότεροι, που δεν έδειξαν καμιά διάθεση επιθετικότητας. Αντίθετα ακούσαμε πως συνεννοήθηκαν με τους γείτονες τους Έλληνες, αν έρχονταν οι Τούρκοι, οι Έλληνες της Πάνω Κερύνειας θα

προστατεύονταν από τους Τούρκους και αν γινόταν το αντίθετο, θα πήγαιναν οι Τούρκοι στις ελληνικές οικογένειες για να προφυλαχτούν. Δεν μας παραξένεψε αυτό. Οι τούρκικες οικογένειες της Κερύνειας ζουν ειρηνικά εδώ και τριακόσια χρόνια μαζί μας και δεν ήταν η πρώτη φορά που συμμάχησαν μαζί μας ενάντια στους ομοθρήσκους τους εισβολείς, τους Γιουρούκκηδες, όπως τους λένε.

Ο διευθυντής του *Dome* έστειλε τον ανεψιό μας τον Κόκο με το αυτοκίνητο να φέρει ψωμιά από τον Τούρκο φούρναρη.

«Σου έδωκε ψωμιά;» τον ρώτησα σαν γύρισε.

«Φυσικά, γιατί να μη μου δώσει; Εδώ και ένα χρόνο από αυτόν αγοράζουμε ψωμιά για το ξενοδοχείο», είπε.

Νωρίς το απόγευμα άρχισαν να καταφτάνουν στο ξενοδοχείο τουρίστες από άλλα μικρότερα ξενοδοχεία, Γάλλοι, Γερμανοί και άλλοι, που ήθελαν, απαιτούσαν μάλιστα, να φάνε και να καλοπεράσουν. Είχαν πάρει ειδοποίηση, πως οι πρεσβείες τους θα τους προστάτευαν και πως τίποτε δεν είχαν να φοβηθούν. Αυτό τους γέμισε αυτοπεποίθηση και άρχισαν μπροστά μας να κάνουν κριτική για τα γεγονότα, χωρίς καμιά ντροπή. Ένας Άγγλος πολύ ηλικιωμένος, καθόταν στο διάδρομο που οδηγούσε στο υπόγειο και διάβαζε με εξαιρετικό ενδιαφέρον κάποιο βιβλίο. Για μια στιγμή, που το άφησε, το πήρα στα χέρια μου και το κοίταξα από περιέργεια. Είχε τίτλο *Royal Colonial Institute* και ήταν ο κατάλογος των μελών του σωματείου αυτού. Έτος έκδοσης 1909!

Τούτη την ώρα, γύρω στις δυο συνάντησα έναν ξεθεωμένο γνωστό μας, Κύπριο αξιωματικό της Εθνικής Φρουράς. Μου ζήτησε φαγητό, τον ρώτησα τι γίνεται.

Ερχόταν από τον Άγιο Γεώργιο, ήταν σαν χαμένος. Από όσα μου είπε, επιβεβαιώθηκαν για άλλη μια φορά οι φόβοι μου. Στα μέρη της Κερύνειας ο στρατός μας ήταν επίτηδες ξεχαρβαλωμένος. Το χειρότερο, το ραδιόφωνο δεν έδινε καμιά οδηγία στον άμαχο πληθυσμό. Μετάδινε μονάχα εμβατήρια αναγγέλλοντας νίκες. Νίκες που εμείς δεν τις βλέπαμε πουθενά. Μιλούσε για ηρωικούς μαχητές της Εθνικής Φρουράς που εμείς διαπιστώναμε πως δεν ήταν παρά ντόπιοι εθελοντές νέοι, που έπεφταν θύματα με τα παλιοντούφεκα. Ήταν τρομερό!

Μετά το μεσημεριανό ο Σωφρόνης με πίεσε να πάω στο δωμάτιο του ξενοδοχείου που μας είχαν παραχωρήσει και να ξεκουραστώ λίγο, γιατί και αυτή τη δεύτερη μέρα την πέρασα ψήνοντας καφέδες. Σαν ξάπλωσα και έκλεισα τα μάτια, μάζεψα το νου μου και προσπάθησα να καταλάβω τι γινόταν πραγματικά. Τότε ήρθαν ξαφνικά στη θύμηση μου όλες εκείνες οι φριχτές σελίδες της ιστορίας που σχετίζονται με τους Τούρκους. Το τέλος του Βυζάντιου, το πάρσιμο της Κύπρου το 1571 με τις σφαγές και τον αφανισμό του Λατινικού στοιχείου του νησιού. Ύστερα θυμήθηκα τη γενοκτονία των Αρμενίων στον πρώτο Παγκόσμιο Πόλεμο. Έτυχε να διαβάσω ανατριχιαστικές περιγραφές και είχα ακούσει πράγματα απίστευτα από Αρμένισσες γερόντισσες πρόσφυγες. Ύστερα τη Μικρασιατική καταστροφή του 1922 με όλα τα σχετικά που είχαν γράψει ο Βενέζης, ο Μυριβήλης και τόσοι άλλοι συγγραφείς. Τα αδιάψευστα ντοκουμέντα της γενοκτονίας του Ελληνισμού της Μικράς Ασίας. Πόσα χρόνια είχαν περάσει από τότε; Πενήντα τόσα χρόνια. Στα πενήντα αυτά χρόνια τίποτε δεν μεσολάβησε που να εμποδίσει την ιστορία να επαναλάβει τον εαυτό της. Εκεί έξω ήταν Τούρκοι που

απειλούσαν να καταστρέψουν σαράντα αιώνων
Ελληνισμό σε τούτη τη γωνιά της γης.

Αν τουλάχιστο μας έδιναν την ευκαιρία να
πολεμήσουμε και να πέσουμε στον τόπο μας! Δεν μπορώ
παρά να επαναλάβω την ίδια φράση, *ή τ α ν τ ρ ο μ ε ρ ό !*
Η γλώσσα είναι μερικές στιγμές αδύνατη να εκφράσει τα
ανθρώπινα συναισθήματα πέρα από ένα ορισμένο
σημείο. Μονάχα αναπλάθοντας τα με τη φαντασία σου
μπορείς να τα νιώσεις.

22/7/1974:

Στη Λευκωσία. Δειλή φυγή; Όχι! Άμαχος πληθυσμός
πιασμένος στη φάκα εκεί στην Κερύνεια. Θα ήταν κρίμα να
μείνουμε να σφαχτούμε σε περίπτωση που θα έρχονταν οι
Τούρκοι. Όσο καιρό δεν γίνονταν διευθετήσεις για την
αναχώρηση των ξένων της Κερύνειας, τουρίστες και ξένοι
υπήκοοι κάτοικοι της πόλης, ο άμαχος πληθυσμός λίγο ή
πολύ είχε κάποια ασφάλεια. Όμως χτες το απόγευμα τούς
πληροφόρησαν ότι θα τους μετάφερναν με πλοία από το Έξι
Μίλι, ανατολικά της Κερύνειας. Τότε ο Δήμαρχος της πόλης
με τη γυναίκα του, που είναι ένας από τους ιδιοκτήτες του
Dome φώναξαν, πως το αγγλικό αντιτορπιλικό θα έπρεπε
να πάρει και τα γυναικόπαιδα της πόλης. Οι Άγγλοι άρχισαν
να μαसούν τα λόγια τους.

«Ξέρεις, εμείς είμαστε μονάχα τουρίστες και δεν έχουμε
καμιά σχέση με αυτόν τον πόλεμο», απάντησαν.

Σαν να τους είχε ζητήσει να αρχίσουν συνομιλίες για
κατάπαυση του πυρός, Θεέ και Κύριε!

Ήρθε ο υπεύθυνος για τη μετακόμιση Άγγλος. Καθώς
έφερνα τον καφέ στο γραφείο της διεύθυνσης, τον άκουσα

να αρνιέται να μεταφέρει έστω και τις γυναίκες που ήταν ετοιμόγεννες, αν και παραδέχτηκε πως,

«Η Κερύνεια θα γίνει ένα πολύ ανθυγιεινό μέρος διαμονής μόλις θα φύγουν οι τουρίστες και οι ξένοι υπήκοοι, μα δυστυχώς δεν μπορούμε να πάρουμε ούτε ένα ντόπιο εμείς».

Δεν άκουσα τι είπε παρακάτω. Δε μας έμενε πια παρά η φυγή προς τη Λευκωσία, αν και ήταν πολύ επικίνδυνη, μια και τα τούρκικα αεροπλάνα βομβάρδιζαν συνεχώς.

Σαν βγήκε από το γραφείο της διεύθυνσης ο Δήμαρχος είπε, πως ήταν καλύτερα, αν δοκίμαζαν, όσοι ήθελαν, να φύγουν με τα αυτοκίνητα τους, παίρνοντας το δρόμο ανατολικά προς τη Λευκωσία. Ο Σωφρόνης τον πλησίασε και τον ρώτησε, αν πραγματικά θα έφευγε.

«Ναι, θα πάρω την οικογένειά μου και θα φύγω. Αν φτάσω καλά και ο δρόμος είναι ανοιχτός, θα τηλεφωνήσω για να ακολουθήσει όποιος άλλος θέλει», του είπε.

Βγήκαμε στη βεράντα. Τον γέρο ιδιοκτήτη του ξενοδοχείου τον έβγαλαν με τη βία από την κουζίνα, όπου εξακολουθούσε να μαγειρεύει για όλους όσους είχαν έρθει στο ξενοδοχείο του. Δεν ήθελε να φύγει.

«Γιατί να φύγω; Εγώ είμαι γέρος, κανέναν δεν έβλαψα. Το πολύ πολύ να με σκοτώσουν», είπε.

Τότε ήρθε μια νύφη του και του έβαλε τις φωνές, τον τράβηξε από το χέρι, τον έβαλε μέσα στο αυτοκίνητο και ξεκίνησαν. Μαζί με το αυτοκίνητο του Δημάρχου ξεκίνησαν και καμιά δεκαριά άλλα.

Ο Σωφρόνης είπε να περιμένουμε τηλεφώνημα. Ο αδελφός μου έφερε το αυτοκίνητο του Σωφρόνη. Μπήκα σε αυτό και με πήρε σπίτι για να πιάσω τα διαβατήρια μας, τις

ταυτότητες κ.λπ. Μέσα μου χάος! Έβλεπα να σπαράζουν τον τόπο μου ξένοι και μου ερχόταν να ξεσκίσω την καρδιά μου. Το σπίτι μου ήταν άθικτο. Έτσι το άφησα. Δεν μου ήρθε διάθεση να σηκώσω το παραμικρό πολύτιμο αντικείμενο, αν και ήμουν βέβαιη για το τι θα ακολουθούσε. Τι νόημα είχε να έπαιρνα το ασημένιο καπνιστηρομέτρεχο και τα άλλα ασημικά που μου έδωσε προίκα ο πατέρας; Τι και αν έπαιρνα δυο τρεις αγαπημένους μου πίνακες ή τα σύνεργα της ζωγραφικής μου ή το ακριβό σετ τσαγιού που μου δώρισε ο θείος; Πήρα μονάχα τα διαβατήρια, ένα φάκελο της κόρης μου, που είχε μέσα τα πρώτα της ορنيθοσκαλίσματα και ελάχιστα ρουχαλάκια της. Από το εικονοστάσι πήρα δυο πατρογονικές εικόνες, την Παναγία την Οδηγήτρια και τον Άγιο Σωφρόνιο. Τίποτε άλλο!

Ύστερα περάσαμε από το πατρικό σπίτι. Ο αδελφός μου, πιο προνοητικός βάλτηκε να βάζει σε δυο βαλίτσες περισσότερα πράγματα, δικά του και της μητέρας, κυρίως ρούχα.

Γυρίζοντας στο ξενοδοχείο περιμέναμε με αγωνία τηλεφώνημα από τη Λευκωσία. Δεν άργησε να έρθει. Ο Δήμαρχος είχε φτάσει καλά και ο δρόμος ήταν ανοιχτός. Όσο μάλιστα βράδιαζε τόσο πιο ασφαλισμένο ήταν το ταξίδι, γιατί το βράδυ τα αεροπλάνα σταματούσαν τους βομβαρδισμούς. Αυτό μας το είπε ο ανεψιός μας ο Κόκος, που άκουσε με τα ίδια του αφτιά το τηλεφώνημα. Του προτείναμε να μας ακολουθήσει με το δικό του αυτοκίνητο, μα κούνησε αρνητικά το κεφάλι.

«Όχι, θα μείνω εδώ στο ξενοδοχείο», είπε.

«Μα οι ιδιοκτήτες έχουν φύγει».

«Δεν έφυγαν όλοι. Έμεινε ο εγγονός του γέρου, να το προσέχει. Θα μείνω μαζί του!»

Την ίδια άρνηση πήγε να μας φέρει και ο αδελφός μου
μα εγώ του έβαλα τις φωνές.

«Θα έρθω, μα θα ξαναγυρίσω», είπε τελικά.

Έτσι μπήκαμε στο αυτοκίνητο του Σωφρόνη εγώ, η
κόρη μας, η μητέρα και ο αδελφός μου.

22/7/1974:

Φεύγοντας αναρωτιόμουν, αν θα ξαναγυρίζαμε ποτέ στην
Κερύνεια και η ψυχή μου μάτωνε. Ήταν σούρουπο.
Περνώντας κάτω από την κορφή του Πενταδάκτυλου είδα
την ομίχλη, που σεργιάνιζε με την ησυχία της
καβαλικεύοντας το βουνό σαν κινηματογραφική σκηνή σε
αργή κίνηση. Κανένα εμπόδιο δεν συναντήσαμε στο δρόμο,
αν και αρκετά μεγάλα στρατιωτικά αυτοκίνητα βρίσκονταν
στην άκρη, καμένα από τα αεροπλάνα. Σε μερικά λάστιχα
των τροχών τους παιγνίδιζαν ακόμα μικρές κατακόκκινες
φλόγες.

Σπαραχτικό το συναίσθημα ξεσπιτώματος. Η σκέψη
πως ποτέ δεν θα γύριζα ή πως, και αν γύριζα, θα έβρισκα
την Κερύνεια ερείπια, με έκανε να νιώθω στα πρόθυρα της
τρέλας.

Σήμερα είμαι πιο ήσυχη, γιατί οι ξένοι δεν έχουν φύγει
από την Κερύνεια. Λένε πως ακύρωσαν τη φυγή τους, γιατί
μερικά ντόπια παλικάρια τούς απείλησαν, πως θα τους
σκότωναν, αν τολμούσαν να φύγουν χωρίς αυτούς. Και
όπως τηλεφώνησε ο Κόκος, η Κερύνεια μένει απάτητη από
τους Τούρκους. Μακάρι να μείνει πάντα έτσι. Το σούρουπο
σκέφτομαι να γυρίσω με τον αδελφό μου και να βοηθήσω
όσο μπορώ.

Η πιο τραγική κατάσταση που αντίκρισα δεν ήταν τα αεροπλάνα και τα πλοία που μας κανονιοβολούσαν συνεχώς, δεν ήταν ακόμα ούτε αυτό το ξεσπίτωμα. Ήταν τα παιδιά, οι στρατιώτες, που συναντήσαμε πάνω στο βουνό σαν ερχόμαστε ψες στη Λευκωσία. Μας σταμάτησαν και μας ζήτησαν τσιγάρα. Πεινούσαν και στέκονταν έτοιμοι με ένα ψωροντούφεκο να χύσουν το αίμα τους για την πατρίδα, ενώ στο ξενοδοχείο οι ξένοι τουρίστες έτρωγαν, έπιναν, έλεγαν εξυπνάδες για την κατάσταση και οι Καλαμαράδες αξιωματικοί στο αρχηγείο κάθονταν κάτω από τα δέντρα αδρανώντας με ανήκουστη αναισθησία. Σαν ο Σωφρόνης έδωσε στους στρατιώτες όλα τα τσιγάρα που είχε πάνω του, ένιωσα τα μάτια μου να καίνε. Ήταν η μόνη περίπτωση σε όλην αυτή την αναμπουμπούλα που έκλαψα, που έχυσα πραγματικά δάκρυα.

IV. Προσφυγιά 1974

*"Όμως τη σκέψη του πρόσφυγα
τη σκέψη του αιχμάλωτου,
τη σκέψη του ανθρώπου
σαν κατάντησε κι αυτόςπραμάτεια
δοκίμασε να την αλλάξεις, δεν μπορείς".*

(Γιώργου Σεφέρη, *Ημερολόγιο Καταστρώματος Β΄*,
ποίημα "Τελευταίος Σταθμός")

Το Πρώτο βράδυ της προσφυγιάς μας μείναμε στο σπίτι μιας ξαδέλφης μας στη Λευκωσία. Ο πόλεμος εδώ γινόταν ένα-ενάμισι μίλι μακριά μας, προς το αεροδρόμιο κυρίως.

Την επόμενη πρωί πρωί όλοι είχαν κολλημένο το αφτί τους στο ραδιόφωνο. Μιλούσε για συμφωνία κατάπαυσης του πυρός. Θα γινόταν στις τέσσερις το απόγευμα. Ανάσανα. Ο αδελφός μου αποφάσισε να γυρίσει στην Κερύνεια μονάχος του, όπως είπε. Ως τις τέσσερις το απόγευμα είμαστε με την ψυχή στο στόμα, και σαν έφτασαν τηλεφωνήσαμε του ανιψιού μας του Κόκου στο ξενοδοχείο. Αυτός μας βεβαίωσε πως όλα ήταν ήσυχα και πως στη μικρή μας πόλη δεν είχαν μπει τούρκικα στρατεύματα.

23/7/1974:

Έγινε συμφωνία κατάπαυσης του πυρός χτες στις τέσσερις το απόγευμα. Φαίνεται πως και τούτη τη φορά η Κερύνεια πλήρωσε τα σπασμένα. Οι Τούρκοι άνοιξαν δυτικά, λίγο

έξω από την πόλη, δίοδο δική τους, που πηγαίνει στο Τέμπλος-Άγιο Ιλαρίωνα-Λευκωσία. Ένας στρατηγός τους είπε στο ραδιόφωνο, πως αυτό ήθελαν και αυτό πέτυχαν.

Με αγωνία περιμέναμε από στιγμή σε στιγμή να την καταλάβουν. Δεν ήταν όμως μέσα στα σχέδια τους, γιατί πριν από τις τέσσερις το απόγευμα είχαν σταματήσει κάπου έξω από αυτήν. Πού; Δεν μπορώ να ξέρω. Άραγε πέρα από το ξωκλήσι της Παναγίας της Γλυκιώτισσας;

Λένε πως θα αρχίσουν συνομιλίες μεταξύ των τριών εγγυητριών Δυνάμεων, για να δοθεί μόνιμη λύση. Δεν πιστεύω, πως οι Κύπριοι θα ρωτηθούν. Και αν ρωτηθούν, θα είναι για να κρατηθούν τα προσχήματα. Η Κυβέρνηση της Κύπρου είναι υποχείριο της Ελληνικής Χούντας και η Τουρκοκυπριακή ηγεσία είναι υπηρέτης τυφλός της Τουρκίας. Και οι δυο αυτές χώρες είναι μαριονέτες στα δάχτυλα της Αμερικής. Περιμένω την πικρή επαλήθευση της υποψίας, πως τόσο η τούρκικη εισβολή, όσο και ο τρόπος αντιμετώπισής της σχεδιάστηκαν στο ίδιο γραφείο, από τους ίδιους εγκεφάλους.

Είμαι σίγουρη, πως θα έχουν το θράσος να μιλήσουν για ανδρεία, για ελληνική αρετή, για ηρωικούς νεκρούς. Και όμως σε αυτόν τον αγώνα είχα διαρκώς την εντύπωση του φιάσκου. Στους Κύπριους δεν έδωσαν όπλα, επειδή, λέει, δεν είχαν. Πλήθος παλικάρια γύριζαν άπρακτα στους δρόμους, νιώθοντας βάρος γιατί τους αρνιούνταν το δικαίωμα να υπερασπίσουν τον τόπο τους. Και αυτοί οι Κύπριοι στρατιώτες, που είχαν την τύχη να κρατούν όπλο, ήταν σε δευτερεύοντα από στρατιωτικής άποψης πόστα. Και υπάρχουν άνθρωποι που πιστεύουν πως νικήσαμε, πως η Ελλάδα θα έρθει να μας σώσει!

Η Κύπρος είναι ερείπια και αυτοί φωνάζουν πως νικήσαμε! Πως βγήκαμε κερδισμένοι! Μα οι στάχτες των ωραίων δασών μας που κάηκαν είναι ζεστές και μου τσουρουφλίζουν τα σωθικά.

* * *

Μόλις σταμάτησα να γράφω ξύπνησε ο Σωφρόνης με κατακόκκινα μάτια. Δεν είχε κοιμηθεί παρά τα ξημερώματα.

«Και τι έκανες όλο το βράδυ;» ρώτησα.

«Άκουα ραδιόφωνο».

Έμεινε λίγο σιωπηλός και ύστερα αργά, μου είπε τα κακά μαντάτα. Τα τούρκικα άρματα μάχης μπήκαν στην Κερύνεια ύστερα από τη χτεσινή ανακωχή. Οι τουρίστες και οι ξένοι υπήκοοι θα έφευγαν την επόμενη τα χαράματα.

Σε λίγο ήρθε και ο αδελφός μου, ξεθεωμένος από την κούραση. Είχε φτάσει ως τη Χαλεύκα, πηγαίνοντας για την Κερύνεια. Εκεί, σε κάποιο μικρό υπαίθριο καφενείο, βρήκε το βράδυ συγκεντρωμένους όλους τους Έλληνες αξιωματικούς, που υπηρετούσαν στην επαρχία μας, να τρώνε, ήσυχα, σουβλάκια και να πίνουν μπύρα. Αυτοί τον συμβούλεψαν να γυρίσει πίσω, γιατί την Κερύνεια την είχαν πάρει οι Τούρκοι. Και γύρισε ολονυχτίς από τη Χαλεύκα με τα πόδια.

Είμαστε στον πάτο της πίκρας σαν ήρθαν μερικοί γείτονες της ανεψιάς με χαμόγελα και μας πουλούσαν παραμύθια, ότι τάχα έφερε κρυφά στρατεύματα η Ελλάδα, ότι θα μας σώσει και ένα σωρό άλλες ηλιθιότητες. Δεν ξέρω πώς κρατήθηκα. Ο Σωφρόνης και ο αδελφός μου έβραζαν. Τελικά ο Σωφρόνης έδωσε το

σύνθημα, δεν υπήρχε λόγος να μένουμε στη Λευκωσία. Ήταν καλύτερα να τραβήξουμε στη Λεμεσό, όπου μένει η μεγάλη αδελφή του. Σε λιγότερο από δέκα λεπτά ξεκινούσαμε για τη Λεμεσό.

Πώς βρήκα το κουράγιο να καθίσω και να γράψω εκείνο το απόγεμα, δεν ξέρω. Και όμως έχω ένα σημείωμα,

23//7/1974:

Δεν υπάρχει τίποτε. Ούτε δίκιο, ούτε δικαιοσύνη, ούτε ανθρώπινα δικαιώματα. Αναρωτιέμαι αν υπάρχουν άνθρωποι όπως τους εννοούσαμε ως τώρα. Τι έγινε; Κείνο που είχα προβλέψει από καιρό, μια δεύτερη Μικρασιατική καταστροφή. Τώρα εγώ και η οικογένειά μου είμαστε πρόσφυγες, θύματα. Έχουμε έρθει στη Λεμεσό χωρίς τίποτε σχεδόν. Στην Κερύνεια κυματίζει η τούρκικη σημαία, και στο μεγάλο ξενοδοχείο είναι μαντρωμένοι οι περισσότεροι ελληνοκύπριοι, που δεν έχουν φύγει από την πόλη. Τι να πω άλλο; Χρειάζεται ή έχει καμιά σημασία αν πω, πως την Κερύνεια την πήραν ύ σ τ ε ρ α από τη χτεσινή συμφωνία κατάπαυσης του πυρός; Καλύτερα να μην πω τίποτε.

* * *

Η αδελφή του Σωφρόνη είναι από χρόνια εγκαταστημένη με την οικογένειά της στη Λεμεσό. Τσακίστηκε να μας περιποιηθεί, μα αυτό εμένα περισσότερο με στενοχώρησε.

* * *

24/7/1974:

Έχουμε γίνει πρόσφυγες πολυτελείας και αυτό είναι η χειρότερη μορφή προσφυγιάς. Αν είχαμε βιοτικές ανάγκες να θεραπεύσουμε, θα ξεχνούσαμε για λίγες στιγμές ή τουλάχιστο θα παραμερίζαμε κάπως τη συφορά μας.

Το μόνο ευχάριστο, τι ευχάριστο(!), είναι που μάζεψαν τους περισσότερους Κερυνειώτες, που απόμειναν, και τους έβαλαν στο ξενοδοχείο Dome υπό την προστασία των Ηνωμένων Εθνών. Αλλά το εξωφρενικό είναι, πως ακόμα το ραδιόφωνό μας θριαμβολογεί και αρνιέται να πει την αλήθεια. Έχω κάποιο γνωστό μου στο Ραδιοφωνικό Ίδρυμα. Τηλεφώνησα σήμερα και τον παρακάλεσα να μας συνδέσει με τον υπεύθυνο ειδήσεων. Ήταν Έλληνας αξιωματικός! Έδωσα το τηλέφωνο στον Σωφρόνη για να του πει τα σχετικά. Είχα κολλημένο το αφτί μου και εγώ στο ακουστικό.

«Τι έγινε; Η Κερύνεια έχει καταληφθεί από τους Τούρκους; Μπα, πώς το ξέρετε; Αν φύγατε γιατί φοβηθήκατε, ελάτε στο Γενικό Επιτελείο Εθνικής Φρουράς να σας πάρουμε πίσω, κύριε!»

Η φωνή του Καλαμαρά ακουόταν ειρωνική και διαπέρασε την ψυχή μου πέρα για πέρα. Ο Σωφρόνης δεν αντιμίλησε. Έκλεισε το τηλέφωνο.

Η Κερύνεια τουρκοπατήθηκε. Βρισκόμαστε μπροστά σε μια μικρότερης κλίμακας Μικρασιατική καταστροφή και δεν το λέμε. Όχι να πούνε για το ποιος έφταιγε που έγιναν έτσι τα πράγματα. Απλώς να αναγνωρίσουν μια πραγματικότητα, οι Τούρκοι μπήκαν στην Κερύνεια ύστερα από την κατάπαυση του πυρός. Μας σφάζουν και έχουν την απαίτηση να μη βγάλουμε άχνα!

Στην Ελλάδα άλλαξε η Κυβέρνηση Ξαναγύρισε και η προηγούμενη δημοκρατική Κυβέρνηση στην Κύπρο. Δεν πιστεύω στα θαύματα και όμως πρέπει να ελπίζουμε.

25/7/1974:

Δεν ξέρω την οδό. Πάντως είναι ένα μικρό συμμαζεμένο σπιτάκι κοντά στο σπίτι της αδελφής του Σωφρόνη. Έχει μέσα και λίγα έπιπλα. Σε αυτό ήρθαμε να μείνουμε χωρίς αποσκευές, μονάχα με ό,τι μας δάνεισε η κουνιάδα μου, λίγα σεντόνια, νιψομαντιλιές, λίγα κουζινικά. Αγοράσαμε λίγα απαραίτητα και εμείς, σαπούνι, οδοντόβουρτσες... Ήταν να ανοίξει και αυτό το κεφάλαιο στη ζωή μας. Το πιο οδυνηρό, το κεφάλαιο της προσφυγιάς!

Τώρα που γράφω είναι έξι η ώρα το πρωί. Είμαι στην κουζίνα του σπιτιού. Αποφεύγω να κοιτάξω έξω. Δεν θέλω να βλέπω τίποτε, δεν μπορώ να αναμετρήσω τον πόνο μου. Τα παπαγαλάκια μας στην Κερύνεια θα έχουν πεθάνει από δίψα και πείνα. Τα τσαμπιά του σταφυλιού στην κληματαριά μας ωριμάζουν έρημα. Και ολόκληρη η Κερύνεια ερημωμένη!

26/7/1974:

Πονώ! Όχι μόνο για μάς. Μακάρι να ήμασταν μόνο εμείς. Πονώ για όλη την Κύπρο. Για τα αδικοχαμένα παιδιά, για τη φτώχεια που θα έρθει, για το κουρέλιασμα κάθε ιδανικού, για το πούλημα μας. Ποιο θα είναι το μέλλον; Δεν ξέρω. Οι Τούρκοι έφτασαν ως το αεροδρόμιο της Λευκωσίας.

Χτες μάθαμε νέα του Κόκου. Είναι ακόμη στο ξενοδοχείο μαζί με χίλιους οχτακόσιους άλλους Κερυνειώτες και με φρουρά των Ηνωμένων Εθνών απέξω. Πολλοί

πρόσφυγες έχουν καταφύγει στο χωριό Πέλλαπαϊς. Γυναίκες γέννησαν στους κάμπους, παιδιά δεν έχουν γάλα, μεγάλοι πεινούν. Εμείς εδώ πρέπει να λογαριαζόμαστε από τους πιο τυχερούς.

27/7/1974:

Οι Τούρκοι μόλη τη συμφωνία κατάπαυσης του πυρός κόντεψαν στη Μύρτου, μα δεν μπήκαν μέσα στο χωριό. Τουλάχιστο αυτοί γλύτωσαν την προσφυγιά.

Όλο και περισσότερο σκέφτουμε τη βαλίτσα με τα ημερολόγια και τα άλλα πολύτιμα για μένα χαρτιά που άφησα πίσω. Γιατί; Δεν έπρεπε. Φυσικά τόσος κόσμος χάνεται και εγώ σκέφτουμε λίγα κουρελόχαρτα. Αν όμως χαθούν, θα πληγωθώ αφάνταστα. Θα πρέπει να λογαριάζουμε και εγώ από τους βαριά τραυματισμένους, ίσως ακρωτηριασμένους πνευματικά. Ω Θεέ μου, πόσος πόνος! Σήμερα δεν μαζεύω το μυαλό μου.

29/7/1974:

Συμμάζεψα τον εαυτό μου. Και αν ακόμα χάσω το κάθε τι στην Κερύνεια, κουβαλώ μέσα μου αφάνταστη ποικιλία εντυπώσεων και πείρας. Δεν πρέπει να σκύψω. Αποτελώ μέρος του τόπου αυτού. Ό,τι σώζεται μέσα μου δεν θα πεθάνει αν κρατήσω γερά.

Είναι στιγμές που σκέφτουμε, αν αξίζει τον κόπο να κρατήσει κανένας και γιατί. Χρειάζεται τόσο πολύ να αναισθητοποιήσεις τα αισθήματα και τη σκέψη σου για να κρατηθείς, αλλιώς τρελαίνεσαι.

Καλύτερα να ανοίξω κανένα βιβλίο για να ξεχάσω, αν μπορέσω.

31/7/1974:

Ο αδελφός μου έμαθε, πως τα σπίτια μας στην Κερύνεια έχουν ήδη λεηλατηθεί από Τούρκους στρατιώτες και ντόπιους Τουρκοκύπριους. Δεν έκλαψα, δεν πόνεσα καν. Κατά βάθος το ήξερα. Ύστερα έμεινα μόνη στο σπίτι της κουινιάδας μου με το μικρό εγγονάκι της που είναι βρέφος. Το πήρα στην αγκαλιά μου και βρήκα τη δύναμη να παίζω μαζί του, να το κάνω να γελάσει. Ύστερα, σαν αποκοιμήθηκε, συλλογίστηκα πού βρισκόμουν, σε ένα σπίτι καλοβαλμένο με τόσο καλούς και φιλόξενους οικοδεσπότες, μα για μένα κρύο. Ήμουν σε μια πόλη, που χωρίς να τη γνωρίσω, την αντιπάθησα. Και δεν είχα τίποτε, ούτε δεύτερη αλλαξιά ρούχα.

Σκύβω και κοιτάζω μέσα μου. Τώρα που μού τα πήραν όλα, νιώθω κάτι σαν απελευθέρωση. Οδυνηρή πολύ, μα απελευθέρωση. Δεν είσαι υποχρεωμένη να ακολουθήσεις κανένα τύπο τώρα. Την ανθρωπότητα τη γράφεις στα παλιά σου τα παπούτσια, αφού αυτή και οι κανόνες της για τα δίκια του ισχυρότερου και τα μεγάλα συμφέροντα σε ξεσπίτωσαν και σε ξεγύμνωσαν. Δεν είναι αναισθησία αυτό που νιώθω, παρά βαθύ αίσθημα αντίδρασης.

2/8/1974:

Αύγουστος! Μπήκε νέος μήνας και ούτε που το καταλάβαμε. Η προσφυγιά συνεχίζεται πιο τραυματική κάθε μέρα. Η τρομοκρατημένη Λεμεσός ξαναβρήκε κάπως το ρυθμό της και όλοι φιλολογούν γύρω από την πολιτική.

Η διχόνοια κουφοβράζει σε σημείο που αναρωτιέσαι, αν αυτοί οι άνθρωποι σκέφτονται λογικά. Ποτέ δεν θα αρνηθώ πως είμαι Ελληνίδα Κύπρια, χριστιανή ορθόδοξη, μα είναι στιγμές που θέλω να φύγω από αυτή τη φανατισμένη, τη γεμάτη ασυνέπειες πολιτεία το γρηγορότερο.

Στην Κερύνεια οι Τούρκοι αδειάζουν τα σπίτια από το κάθε τι και στέλνουν με πλοία τα νοικοκυριά μας στην Τουρκία. Με ενοχλούν πάντα τα ημερολόγια μου που άφησα πίσω, μα όσο πιο γρήγορα το πάρω απόφαση, τόσο το καλύτερο. Από αύριο σκέφτομαι να αρχίσω να ζωγραφίζω ξανά. Λίγο χαρτί και ένα μαλακό μολύβι βρήκα. Ίσως αυτά με βοηθήσουν να ξεχνιέμαι κάπως.

4/8/1974:

Χτες έκλεισαν επτά χρόνια από το βράδυ που ο πεθερός μου ήρθε και με ζήτησε από τον πατέρα μου για το γιο του, το Σωφρόνη. Το θυμήθηκα, μα δεν το ανάφερα. Στην προσφυγιά κάτι τέτοιοι συναισθηματισμοί φαίνονται τόσο περιττοί.

Έκανα όμως κάτι καλύτερο, άρχισα μια σειρά από σχέδια, που έχουν θέματα σχετικά με τις πρόσφατες εμπειρίες μου. Νομίζω πως ήταν το πιο σωστό πράγμα που έκανα. Η ζωή πάει μπροστά και οι στόχοι του καθενός πρέπει να προωθούνται.

Για μένα δεν έχει απομείνει ελληνική πατρίδα να με βολέψει. Τουλάχιστο για την ώρα. Δεν σκύβω όμως. Θα κλείσω την πατρίδα μέσα στην καρδιά μου και θα γίνω πολίτης της Γης. Θα αξιολογώ όχι πατρίδες, μα ανθρώπους.

Ο Σωφρόνης έγραψε σε συγγενείς μας στην Αγγλία, για να μάθει, αν μπορούν να του βρουν δουλειά. Νομίζω όμως πως θα είναι δύσκολο να του δώσουν άδεια για εξάσκηση επαγγέλματος εκεί.

8/8/1974:

Τα νέα από την Κερύνεια είναι φριχτά. Μάθαμε, εκτός φυσικά από τις λεηλασίες, για βιασμούς -και γυναικών ακόμα που βρίσκονται στα βαθιά γεράματα-, για άταφους νεκρούς, για λεηλατημένες εκκλησίες γεμάτες με ανθρώπινα κόπρανα. Ακόμα και Άγγλοι συνταξιούχοι κάτοικοι της Κερύνειας κακόπαθαν. Μιας Αγγλίδας τής χτύπησαν την πόρτα και, σαν άνοιξε, άδειασαν το αυτόματο πάνω της. Έναν άλλον Άγγλο τον βρήκαν σφαγμένο και το κεφάλι του ριγμένο σε άλλο δωμάτιο. Κάποιος άλλος σκοτώθηκε κάτω από τα συντρίμματα του σπιτιού του, που το χτύπησε μεγάλο βλήμα.

Το παράξενο είναι που, μέσα σε αυτή την κατάρρευση, έχω διάθεση να γράψω στίχους. Είχα γράψει ποιήματα πριν από καιρό, μα σαν τα έδειξα σε κάποιον ποιητή μου είπε 'Τα ποιήματά σας δεν είναι καλά. Καλύτερα να μην τα γράφετε, ερίτιμος κυρία' και δεν ξανάγραψα. Να όμως που τώρα νιώθω, πως μόνο με τον στίχο μπορώ να ξαλαφρώσω. Στο κάτω κάτω δεν θα τα στείλω σε κανένα διαγωνισμό. Σήμερα έγραψα δυο.

Στην προσφυγιά

Στην προσφυγιά μόνο με τη φωνή μου
που λέει τις φριχτές αλήθειες στο χάος.
Την αδικία μονάχα οι αδικημένοι τη νιώθουν.
Η προσφυγιά μόνο τους πρόσφυγες βαραίνει
και οι γύπες τρώνε στην Κερύνεια τις σάρκες
των τυχερών που έπεσαν στον τόπο τους.

Άγγλος συνταξιούχος

Κανείς δεν μπορεί να πει
πως δεν υπηρέτησα πιστά και επαρκώς
τον Βασιλικό Στρατό στις αποικίες.
Παλαιστίνη, Αίγυπτος, Κύπρος, Αδεν.
Ακόμα Άπω Ανατολή, Ινδίες.
Μόνο που γυρίζοντας βρήκα
πως τα μέτρα της χώρας μου αλλάξαν
και δεν ταίριαζαν πια με τα δικά μου
ή αντίθετα ίσως, τι σημασία έχει.
Για τούτο διάλεξα τον ήλιο, το βουνό
τη θάλασσα, το ωραίο νησί
και βόλεψα σ' αυτά ζωή και αναμνήσεις.

Και να 'μαι τώρα με τη σύνταξή μου
-όλες μου οι οικονομίες πήγαν στο οικόπεδο
και στο σπίτι της Κερύνειας-
πίσω στο Ηνωμένο Βασίλειο
που τα μέτρα του αλλάξαν
και δεν ταιριάζουν πια με τα δικά μου
ή αντίθετα ίσως, τι σημασία έχει
να σκέφτομαι, ύστερα από τόση σύνεση
και τόσον υπολογισμό, το πώς έτυχε να μπω
στον φτηνόν οίκο ευγηρίας
με την ομίχλη γύρω μου και τον απαίσιο
καιρό της πατρίδας.
Μεταξύ μας, πάλι καλά,
γιατί του γείτονα
του κόψαν το κεφάλι.

*Η αλήθεια είναι πως η Μεγάλη Βρετανία δεν μερίμνησε
καθόλου για τους υπηκόους της, που ήταν εγκατεστημένοι
στην επαρχία της Κερύνειας. Και δεν ήταν λίγοι.*

9/8/1974:

Στην κλινική. Με ένα θρόμβο στο πόδι, που πρέπει να διαλυθεί, πριν μου προκαλέσει καμιά εμβολή. 'Πα στην κόντραν εβλάστησεν μιμμίτιν'. Και τι 'μιμμίτιν'! Απειλεί τη ζωή μου. Δεν φοβούμαι να πεθάνω, μόνο λυπούμαι που, αν συμβεί κάτι τέτοιο, θα είμαι μακριά από την Κερύνεια.

Κοντεύει οχτώ η ώρα το βράδυ. Μου έβαλαν μΙΑΝ ενδοφλέβια ένεση. Στις τέσσερις το πρωί θα μου βάλουν άλλη μια. Θα προσπαθήσω να διαβάσω ποίηση. Η κόρη της κουινιάδας μου μού έδωσε ένα βιβλίο στα Αγγλικά με τίτλο 'Δέκα Άγγλοι ποιητές του 20^{ου} αιώνα'. Να σκέφτεσαι αυτόν τον καιρό είναι θανάσιμο αμάρτημα. Σε αυτό έχει συμφωνήσει, πάνε χρόνια και ο Τ. Σ. Έλιοτ,

*I said to my soul, be still, and wait without hope
for hope would be hope for the wrong thing; wait without love
for love would be love of the wrong thing; there is yet faith
but faith and the love and the hope are all in the waiting.
Wait without thought, for you are not ready for thought:
So the darkness be the light, and the stillness the dancing."*¹¹

Είναι τόσο παράξενη σύμπτωση, να φτάσουν οι στίχοι του κοντά μου τούτη ακριβώς τη στιγμή.

12//8/1974

Τα γενέθλια του Σωφρόνη σήμερα. Πώς να αισθάνεται άραγε, που είναι υποχρεωμένος στα τριάντα εφτά του χρόνια να ξαναρχίσει τη ζωή του; Δεν ξέρω και δεν τολμώ να ρωτήσω. Όλη μέρα στην υποχρεωτική μου ακινησία βλέπω το σπίτι μας, τα τόσο γνώριμα μέρη της Κερύνειας, κάθε γωνιά, κάθε πέτρα και μου φαίνεται ψέμα που δεν

¹¹ T. S. Eliot, *Four Quartets*, ποιήμα "East Coker", στίχοι 123-128.

μπορώ να πάω. Το ότι γεννήθηκα και έζησα εκεί ήταν για μένα το φυσικότερο πράγμα του κόσμου, αφύσικο μου φαίνεται που είμαι μακριά. Πρέπει να συνηθίσω στο οδυνηρό ξαναγέννημα στην προσφυγιά. Όλοι πρέπει να το αντέξουμε.

Όσο για την υγεία μου, πέρασα φριχτές στιγμές με πόνους στο πόδι. Να είναι αυτό ένα μάθημα, για να μην παραπονιέμαι για την προσφυγιά μου;

14/8/1974:

Έφυγα άρον άρον σήμερα από την κλινική. Ο πόλεμος ξανάναψε. Οι Τούρκοι ξανάρχισαν τους βομβαρδισμούς και προχωρούν προς την Αμμόχωστο. Ο Σωφρόνης θέλησε να με φέρει εδώ στις Βρετανικές Βάσεις, σε ένα αγρόκτημα, όπου δουλεύει και μένει μόνιμα κάποιος συγγενής μας γεωπόνος.

Έξω από το παράθυρο της κρεβατοκάμαρας, που είμαι ξαπλωμένη, μια κληματαριά γεμάτη τσαμπιά βέρικο σταφύλι. Απεριποίητη. Μου θυμίζει έντονα την κληματαριά του σπιτιού μας. Δυο στίχοι στα αγγλικά συμβουλεύουν,

Κοίταζε σα να βλέπεις για τελευταία φορά
όλα τα ωραία πράγματα, κάθε ώρα.¹²

Και αυτή την ώρα που ο τόπος μου ρημάζεται, πρέπει να έχω κουράγιο να θαυμάσω κάτι, έστω και μια παραμελημένη κληματαριά, που προσπαθεί να κάνει βέρικο σταφύλι.

¹² "Look thy last on all things lovely/every hour", Walter de la Mare "Fare Well".

Είναι τόσο αδύνατες οι λέξεις να περιγράψουν την ατιμία του σημερινού πολιτισμού μας, το πόσο συνθλίβει κάθε ανθρώπινο συναίσθημα, το πόσο δεν λογαριάζει τον άνθρωπο. Τούτη τη στιγμή ξαναπροχωρούν τα τούρκικα τανκ ρημάζοντας και άλλους τόπους με σαράντα αιώνων ελληνικό πολιτισμό. Χύνουν το αίμα μας με κάθε είδους απάνθρωπο τρόπο. Καλύτερα να μη σκέφτουμαι, "I said to my soul, be still, and wait without hope...".

18/8/1974:

Από προχτές το πρωί ξανάρθαμε στο νοικιασμένο σπίτι μας στη Λεμεσό. Ο Σωφρόνης άρχισε να δείχνει σημεία εκνευρισμού. Θυμώνει και δεν έχει καθόλου υπομονή με την κόρη μας. Σε μένα αποφεύγει να λέει οτιδήποτε εξ αιτίας της θρόμβωσης μου. Εγώ πάλι προσπαθώ να μη λυγίσω. Αν τελικά καταφέρω να συγκεντρωθώ στη ζωγραφική λίγες ώρες κάθε μέρα, νομίζω πως θα σωθώ, μια και εξακολουθώ να είμαι στο κρεβάτι σε υποχρεωτική ακινησία.

Είναι όμως τόσο αδιανόητο. Στην Κύπρο υπάρχει μια μειονότητα εκατό χιλιάδων Τούρκων, που πάντα ζούσαν αρμονικά με μας τους Έλληνες. Τώρα με την εισβολή η Τουρκία τούς βρήκε πρόσχημα για να κάνει εισβολή να καταντήσσει πρόσφυγες διακόσιες χιλιάδες Ελληνοκύπριους και να ερημώσει σχεδόν το μισό νησί μας. Για ποιο λόγο; Γιατί γεωγραφικά η χώρα μας βρίσκεται σε στρατηγικό σημείο στη Μεσόγειο...

30/8/1974:

Κοιτάζω τους Λεμεσιανούς. Οι καλοί συμπαθούν τους πρόσφυγες. Μερικοί από αυτούς τους βοηθούν όσο

μπορούν. Οι περισσότεροι είναι αδιάφοροι και νιώθουν ευτυχείς, καθώς έτυχε να ζουν σε τόπο που δεν τον άγγιξε η μανία του Τούρκου και έχουν το σπίτι τους, τη δουλειά τους. Υπάρχουν πολλοί -ναι, υπάρχουν-, που χαίρουνται. Δεν ξέρω γιατί. Οι πιο αφελείς φαντάζονται, πως τώρα η Λεμεσός θα γίνει πρωτεύουσα της Κύπρου και θα αποκτήσουν αξία οι περιουσίες τους. Πολλοί, τη νύχτα, όπως κάθονται έξω στους κήπους τους σε βεγγέρες, κουτσομπολεύουν γνωστές και άγνωστες τους οικογένειες που ξεσπιτώθηκαν, λένε σχετικά αστεία και γελούν δυνατά. Τυχαία έζησα μια τέτοια βεγγέρα.

Ο ανεψιός μας ο Κόκος μάς έγραψε, μέσω του Ερυθρού Σταυρού, πως τον άφησαν και πήγε με συνοδεία στο σπίτι μας και το βρήκε 'άνω κάτω'. Δεν χρειαζόταν να γράψει περισσότερα, για να καταλάβουμε τι εννοεί με αυτά.

Κατά τα άλλα η ζωή μας στη Λεμεσό κυλά σε μια φριχτήν αβεβαιότητα. Μας έγραψαν μερικοί γνωστοί και συγγενείς από το εξωτερικό, μα εγώ δεν νιώθω διάθεση να γράψω σε κανένα.

1/9/1974:

Χτες θυμήθηκα την περικοπή του Ευαγγελίου "Θησαυρίζετε θησαυρούς εν τω ουρανῷ, όπου ούτε σης ούτε βρώσις αφανίζει, και όπου κλέπται ου διορίσσουσι και κλέπτουσι".¹³ Πόσο κατάλαβα αυτή την περικοπή! Ναι, το ζήτημα είναι να μην αφήσουμε τον εσωτερικό μας κόσμο να σκληρύνει ή

¹³ "Να μαζεύετε θησαυρούς για τους εαυτούς σας στον ουρανό (πνευματικούς) όπου ούτε το σκουλήκι ούτε η σκουριά τους αφανίζει, και όπου οι κλέφτες δεν μπορούν να κάνουν διάρρηξη και να τους κλέψουν", Ματθαίου στ', στίχος 20.

να ασκημίσει με τις αδικίες που μας κάνουν. Να μείνουμε και στην προσφυγιά μας αξιοπρεπείς, να έχουμε πάντα τους ανιδιοτελείς στόχους μας. Και να παλεύουμε. Και αν μας αδίκησαν, να μη γίνουμε εμείς άδικοι και αν μας λεηλάτησαν τα αγαθά μας, να μην λεηλατήσουμε και εμείς την ψυχή μας από ό,τι καλό και αγαθό έχει.

8/9/1974:

Γιορτή της γέννησης της Παναγίας. Πανηγύρι της Γλυκιώτισσας. Πήγα και φέτος, όπως κάθε χρόνο και κοινωνήσα. Όχι στο ξωκλήσι της Παναγίας της Γλυκιώτισσας, της προστάτισσας της Κερύνειας. Πήγα σε εκκλησία της Λεμεσού. Το πανηγύρι φέτος τριγυρνά στοιχειωμένο στο νου και στην ψυχή μας. Εκεί, στη Γλυκιώτισσα, καμιά λειτουργία, κανένα πανηγύρι. Ούτε σιαμησιάρηδες στην αυλή, ούτε πορηκάρηδες καιπραματευτάδες να αναδεύονται διαλαλώντας τιςπραμάτειες τους.

Σήμερα προσευχήθηκα με όλη μου τη δύναμη, του χρόνου να αξιωθώ να είμαι στην Κερύνεια και να γίνει λειτουργία εκεί στη Γλυκιώτισσα. Νιώθω πολύ βαριά την καρδιά μου, πολύ βαριά! Θα προσπαθήσω να ζωγραφίσω λίγο. Ίσως έτσι ξαλαφρώσω κάπως.

Υ.Γ. Μόλις έμαθα πως οι Τούρκοι ξεγύμνωσαν το ξωκλήσι της Γλυκιώτισσας και το έκαμαν τζαμί...

12/9/1974:

Προσπαθείς να ξεχάσεις, μα τα όνειρα στην προσφυγιά είναι ανελέητα. Σε φέρνουν στους τόπους που γνώρισες και σου δίνουν την ψευδαίσθηση, πως όλα εκεί συνεχίζουν να είναι όπως και πριν. Ύστερα έρχεται το οδυνηρό ξύπνημα. Πώς να ζήσεις ξύπνιος το όνειρο; Πώς να αγνοήσεις τις τόσες ανταποκρίσεις των ξένων δημοσιογράφων, που περιγράφουν την πολυαγαπημένη σου πόλη έρημη, τουρκοκρατημένη, χωρίς κίνηση, μονάχα με τα φαντάσματα των σκοτωμένων και πίσω από κλειστά παντζούρια τα φοβισμένα μάτια των εγκλωβισμένων συμπολιτών σου, των ανθρώπων που τόσα είδαν και έπαθαν και που δεν ξέρουν τι τους μέλλεται να αντιμετωπίσουν ακόμα!

Τα νέα κατάντησαν απλή και ανίσχυρη φιλολογία. Ναι, καταπατήθηκαν δικαιώματα, η Τουρκία, ένα μεγάλο κράτος ποδοπάτησε ένα άλλο μικρό, που υποτίθεται πως έπρεπε να το προστατέψει. Για τις υποχθόνιες απάνθρωπες συμφωνίες ούτε λέξη στο ραδιόφωνο. Λένε, πως η Αμερικάνικη CIA διέθεσε δέκα ως δώδεκα εκατομμύρια δολάρια, για να ρίξει τον Αλιέντε της Χιλής. Και για το τουμπάρισμα του Μακάριου άραγε πόσα ξόδεψε; Αναμφισβήτητα αγόρασε συνειδήσεις, είτε με το χρήμα, είτε σε συνδυασμό με δήθεν πατριωτικά συνθήματα. Μα διακόσιες χιλιάδες σπασμένες καρδιές δεν είναι τίποτε μπροστά στα μεγάλα συμμαχικά συμφέροντα. Αναρωτιέμαι τι αισθάνονται τώρα αυτοί οι πουλημένοι, αν τους έμεινε δράμι συνείδηση. Φυσικά υπάρχει και η άλλη εκδοχή, να είναι δηλαδή τόσο βλάκες, που να μην βλέπουν ακόμα πως πουλήθηκαν. Αν και οι καημένοι οι Κύπριοι, όσο και αν πουλήθηκαν, τελικά ήταν περισσότερο ανίσχυροι από τα πiónια του σκακιού. Ούτε καν τους χρησιμοποίησαν για το ρήμαγμα του τόπου. Τους άφησαν, άλλοι να προτιμήσουν το θάνατο στη μάχη (αυτοί

ήταν οι τυχεροί), άλλοι να έχουν εκ των υστέρων τύψεις και άλλοι (αυτοί είναι οι περισσότεροι), να αποτελούν τους φελλούς. Οι τελευταίοι αυτοί επιπλέουν και βολεύονται πάντα στις νέες καταστάσεις. Είναι ακόμα και οι εντελώς ηλίθιοι, αυτοί που τους κόπηκε το επίδομα μια και τώρα ξοφλήσαμε. Υπάρχει και η πιθανότητα το κοντύλι να έρχεται ακόμα και να το χουφτιάζουν μερικοί μεγάλοι. Δεν αποκλείεται. Τουλάχιστον αυτό λέγεται. Και ύστερα σου λένε ανθρωπισμός και πολιτισμός στον 20^{όν} αιώνα. Εγώ δεν τον είδα πουθενά. Μονάχα μεμονωμένες χειρονομίες ξεχώρισα από μεμονωμένα άτομα. Τίποτε περισσότερο. Τίποτε! Τίποτε!...

14/9/1974:

Η Ύψωση του Τίμιου Σταυρού σήμερα. Πήγα με τη μητέρα και την κόρη μου στην εκκλησία. Στο τέλος της λειτουργίας έγινε μνημόσυνο κάποιου καταδρομέα που σκοτώθηκε. Δεν με συγκίνησε, μονάχα αγανάχτησα, γιατί η τιμητική φρουρά από τους έξι καταδρομείς μπήκε στην εκκλησία κρατώντας όπλα.

Βλέποντας τη μεγάλη φωτογραφία του σκοτωμένου παλικαριού θυμήθηκα τους πεντακόσιους δέκα νεκρούς, που τόσο άδικα έπεσαν γύρω από την κορυφή του Αγίου Ιλαρίωνα. Οι μαχητές αυτοί είχαν κυριέψει σχεδόν όλες τις κορφές εκεί γύρω. Όταν τους έλειψαν τα πολεμοφόδια, ήρθε σήμα από το αρχηγείο, 'Δεν είναι ανάγκη να σας στείλουμε πυρομαχικά. Φύγετε, μην κυριέψετε τον Άγιο Ιλαρίωνα'. Οι περισσότεροι έφυγαν για τον άλλον κόσμο! Από τους εξακόσιους που ανέβηκαν μονάχα ενενήντα γλύτωσαν. Η κατάληψη της Κερύνειας και των περιχώρων της ήταν από πρώτα συμφωνημένη. Μια μέρα θα

καταλάβουμε όλοι πόσο απαίσιο ήταν το πούλημα της Κύπρου. Αυτό το σχέδιο του πραξικοπήματος και της τούρκικης εισβολής που βγήκε από το ίδιο γραφείο, έγινε από τους ίδιους ανθρώπους, αν και στους πολλούς φάνηκε πως ήταν δυο αντίθετα πράγματα.¹⁴

Χάθηκαν δέκα χιλιάδες Ελληνοκύπριοι, εκτός από τον άμαχο πληθυσμό που ξεσπιτώθηκε, από τις γυναίκες που βιάζονται στις τουρκοπατημένες περιοχές και τους αιχμάλωτους στην Τουρκία. Εμείς εδώ πρόβατα πουλημένα. Τώρα κυκλοφορούν φήμες, ότι οι Τούρκοι θα προχωρήσουν περισσότερο.

21/9/1974:

Μνήμη Σεφέρη

Τ' αηδόνια δε μ' αφήνανε να κοιμηθώ στις Πλάτρες!
Τώρα με την αγρύπνια στο κλινάρι χωρίς αυτά.
Πού να κρύψω τη φωνή του κόρακα;
Πού να κρύψω τη δική μου πικρή μικρή φωνή
με τα φριχτά μαντάτα;
Οι πέτρες ιστορούν θεούς
οι άνθρωποι μιλούν για πόνο
και προσφυγιά
κι εγώ χύνω τη φωνή μου στο χάος
ν' αφανιστεί.

«Τα ποιήματά σας δεν είναι καλά!
Καλύτερα να μην τα γράφετε, ερίτιμος κυρία».

Στο χάος λοιπόν, πέρα από τα καμένα όρη,
από την εκτελεσμένη θάλασσα.

¹⁴ Τα κρατικά αρχεία διαφόρων χωρών, που έχουν τώρα δοθεί στη δημοσιότητα, επιβεβαιώνουν πως όλα τα νήματα των γεγονότων καθοδηγούνταν από τον τότε Υπουργό Εξωτερικών των Ηνωμένων Πολιτειών Αμερικής Χένρι Κίσινγκερ.

Πέρα στο χάος μαζί με τα πτώματα
με τις ατιμασμένες γυναίκες
με τις πικρές μικρές αλήθειες
που κρύβουν οι καιροί μας
όπως η ξοφλημένη πόρνη τις ρυτίδες της.

Μαζί μου η αγρύπνια και το ζουζούνι
της ελπίδας για μιαν ανάσταση
των πεθαμένων αηδονιών
που ξέρω πως δε θα ξανακελαδήσουν.

29/9/1974:

Τόσος πόνος που δεν τον χωρούν τα δάκρυα, δεν τον εκφράζουν οι λέξεις. Ζεις μια ζωή σε θάλαμο αναμονής, χωρίς να ξέρεις ποια πόρτα θα ανοίξει και πότε θα σε δεχτεί. Τα βράδια σου κόβουν τον ύπνο ταραγμένα ονείρατα και οι εκρήξεις από μπόμπες, που τις βάζουν, ακόμα και τώρα, αμετανόητοι φανατικοί. Στον Δημόσιο Κήπο σκουντουφλάς πάνω σε όγκο προσφυγιάς.

«Ήπου πόθεν είσαι;»

«Ήπου το Βαρώσιν! Εσύ;»

«Ήπου την Τζερούνειαν!...»

«Επιάσετε τίποτε μαζί σας τουλάχιστον;»

«Οι, εφύαμεν με τα ρούχα που εφορούσαμεν. Ήπου πάνω εβάλλαν μας καπάλιν τα τούρτζικα αεροπλάνα.»

Τα ακούς αυτά μόλις στήσεις αφτί. Και ύστερα βλέπεις και πολλούς Λεμεσιανούς να δυσανασχετούν.

«Εγώ είμαι σε χειρότερη κατάσταση από πολλούς πρόσφυγες, γιατί είμαι και χρεωμένος και έχω και κόρη να παντρέψω. Αυτοί ήρθαν και δεν ζητούν τίποτε άλλο, παρά να καλοπερνούν!»

Άκουσα άνθρωπο που τα είπε αυτά. Έπρεπε να ήταν από τα τουρκοπατημένα μέρη, να έφευγε με τα ρούχα που φορούσε, να του έπαιρναν και οι Τούρκοι την κόρη του, να την βιάζαν καμιά εικοσαριά φορές απανωτά και θα έβλεπα εγώ τι θα έλεγε. Τι ζητούν οι πρόσφυγες; Τίποτε δεν ζήτησαν. Δεν στέκουν με τη θέλησή τους ουρά μπροστά από τα γραφεία του Ερυθρού Σταυρού για δυο δάχτυλα λάδι και λίγα όσπρια.

Μάθαμε πως τώρα μοιράζουν σε τούρκικες οικογένειες τα σπίτια μας την Κερύνεια. Αυτό στοίχισε πολύ στη μητέρα. Σήμερα το πρωί έκλαψε. 'Φανήκαμε ανόητοι που φύγαμε', είπε. Αν όμως μέναμε και τύχαινε να πέσουμε σε μέρη που έγιναν σφαγές, βιασμοί, ατιμώσεις; Ποιος να πει ποιο είναι καλό και πιο κακό; Το μόνο που μας μένει είναι να παρακαλούμε να δοθεί κάποια δίκαιη λύση, που να μας επιτρέπει να γυρίσουμε πίσω στον τόπο μας.

Είναι όμως και στιγμές που δεν αντέχεις, όσο και αν προσπαθείς να κανακέψεις τον εαυτό σου πως είσαι από τους τυχερούς, μια και δεν έμεινες άστεγος ή πεινασμένος. Καλύτερα να μην προχωρήσω.

5/10/1974:

Ο Σωφρόνης προσπαθεί μάταια να βρει δουλειά. Πού δουλείς τώρα... Ευτυχώς υπάρχει το Ταμείο Προνοίας των ξενοδοχειακών υπαλλήλων και τα ψιλοπράγματα που δίνουν στον Ερυθρό Σταυρό. Για τούτα τα τελευταία η μητέρα αγαναχτεί πολύ, προ πάντων σαν ακούει μικρές και μεγάλες δωρεές για τους Κύπριους πρόσφυγες από διάφορες οργανώσεις του εξωτερικού.

«Μας κατάντησαν του δκιακονημού! Εμείς δεν θέλουμε να μας στέλλουν βοήθειες, δεν θέλουμε ελεημοσύνες από κανέναν! Το μόνον που θέλουμεν, είναι να μας αφήσουν να πάμεν στον τόπον μας και ας βρούμε μονάχα γδαρμένους τοίχους. Είμαστε άξιοι να περνούμεν στον τόπο μας χωρίς καμιά βοήθεια», λέει θυμωμένα.

Ο αδελφός μου έφυγε πριν από λίγες μέρες. Ένα καράβι πήρε δωρεάν τους φοιτητές στην Ελλάδα, για να συνεχίσουν τις σπουδές τους. Έφυγε με αυτό. Μας είπε να μην έχουμε έννοια, γιατί έχει πολλούς γνωστούς και είναι σίγουρος, πως θα βρει κάποια δουλειά, για να βγάζει τα έξοδα του ενώ θα σπουδάζει.

6/10/1974:

Ανακάλυψα τελευταία, πως οι τρόποι μου έχουν γίνει πολύ απότομοι με όλους. Σκληρά λόγια στη μητέρα, στο Σωφρόνη. Όταν η μητέρα δήλωσε, πως θέλει οπωσδήποτε να γυρίσει στην Κερύνεια, της θύμωσα και της μίλησα απότομα. Στο στενό μου περιβάλλον ήμουν μουτρωμένη. Τίποτε και κανένας δεν με ικανοποιούσε. Κακοχαρακτήριζα από μέσα μου σχεδόν όλα τα καινούργια πρόσωπα, που συνάντησα εδώ. Αισθάνομαι την ανάγκη να εξομολογηθώ και να κοινωνήσω. Αυτό τον καιρό πεθύμησα την καταστροφή όλου του κόσμου.

9/10/1974:

Ο ψευτοπατριώτης

Αρχικά ήταν εύκολα:
μεγαλόστομος, ευπατρίδης.
Χαρίσματα πληρωμένα με το μήνα

από άδηλη πηγή.
Σαν ήρθε η ώρα της δράσης
θυμήθηκε το σίγουρο μονοπάτι.
Βρήκε ασφάλεια στα μετόπισθεν
πλούτισε τις ιστορίες του.
Όλοι κάτι είχαν κάνει
αν έλεγε πως έκανε και αυτός πολλά
τρέχα να γυρέψεις την αλήθεια.
Και να δεις που όλοι
τον άκουγαν με προσοχή
και να δεις που μερικοί
τον είπαν ήρωα!

Στη Λεμεσό

Οι ασχήμιες σου μας θυμίζουν την ομορφιά
το ποτάμι των καυσαέριων
στις επαρμένες αρτηρίες σου μας απελπίζει.
Πόλη, την καρδιά σου την είδαμε
αγκιστρωμένη στα φεστιβάλ
να διαβολοστέλνει την ώρα
που ματαίωσε την ξεγνοιασιά σου.
Και τώρα τι να κάνεις χωρίς βαρβαρότητες;
Πόλη, την καρδιά σου την ακούμε
να χτυπά αιμοβόρα τα βράδια
σπάζοντας τα όνειρα της προσφυγιάς μας.
Πόλη, έπρεπε κάτι άλλο να γυρέψεις
να μάθεις πριν έρθουμε εμείς.
Τώρα μην προσπαθείς να δικαιολογηθείς.
Τώρα σε ξέρουμε!
Μπήκαμε μεταμφιεσμένοι δούλοι
στην κουζίνα σου
και είδαμε την αλήθεια
που ενέδρευε πίσω
από τα φανταχτερά σαλόνια της υποδοχής.
Μέσα σου δεν κατοικεί κανένας θεός.
Θα τινάζουμε τα πέδιλα
της προσφυγιάς και θα φύγουμε.
Χαίρε! Χαίρε και ευχαριστούμε!

Ευχαριστούμε που οι ασχήμιες σου
μας έκαναν ν' αγαπήσουμε περισσότερο
την ομορφιά που μας ανήκει.

11/10/1974:

Μόλις διάβασα 'Το Τραγούδι που κόπηκε'. Είναι τα
τελευταία μηνύματα εκτελεσμένων από τους Ναζί που
μελοποίησε ο Νόννο. Αυτές τις μέρες με έχουν πιάσει
ποιητικοί 'οίστροι'. Κάθισα και έγραψα,

Σε όλους Εκείνους

Σε όλους Εκείνους τι να πω;
«Πεθαίνω για δικαιοσύνη
για ένα καλύτερο αύριο ... ».
«Μη λυπάστε.
κρατηθείτε στο ύψος σας ... ».
«Αναπνέω για τελευταία φορά ... ».
«Δεν φοβάμαι το θάνατο...».
«Πηγαίνω με την πίστη
μιας καλύτερης ζωής για σας ... ».
Όταν τους βρω σήμερα, αύριο
ύστερα από χρόνια, τι να τους πω;
Παιδεύομαι για μιαν απάντηση.
Πώς θα μπορέσω να τους κρύψω
τα λεηλατημένα σπίτια
τα καμένα βουνά
τις ατιμασμένες παρθενιές;
Και σαν με ρωτήσουν
«Λοιπόν, είχαμε δίκαιο;»
Τι απόκριση να δώσω;
Τους συναντώ
σήμερα, αύριο
και κάθε μέρα με αδειανά χέρια
χωρίς Δικαιοσύνη

χωρίς Ελευθερία,
χωρίς καλύτερη ζωή.

14/10/1974:

Η κόρη μου άρχισε και βρίσκει λίγο τον εαυτό της. Πηγαίνει νηπιαγωγείο, τα ενδιαφέροντα της πολλαπλασιάζονται. Τελευταία μαθαίνει τα μυστικά του κουκλοθέατρου. Της έφτιαξα μερικούς χαρακτήρες και μας οργανώνει παραστάσεις. Για την ώρα το ρεπερτόριο της περιλαμβάνει μερικές παραλλαγές της Κοκκινοσκουφίτσας.

Ο Σωφρόνης φαίνεται πιο ήρεμος τώρα. Όπως όλοι μας, βρίσκει σιγά σιγά τη δύναμη να κοιτάζει κατάματα την κατάσταση. Όσο για την Κερύνεια και τα βουνά της. Όχι, δεν τη φοβάμαι. Έχουν γνωρίσει και άλλες, χειρότερες στιγμές στην ιστορία τους.

17/10/1974:

Σκέφτομαι τα λόγια κάποιου γνωστού μας τις μέρες της εισβολής,

«Εγώ θα μείνω. Και αν έρθουν οι Τούρκοι είμαι πρόθυμος να φορέσω φέσι, αλλά από τον τόπο μου δεν φεύγω».

Είναι μια άποψη αυτή. Όμως τι έχει περισσότερο τη χάρη, ο τόπος ή ο άνθρωπος; Δεν είναι καλύτερα να ζήσει κανείς ελεύθερος, χωρίς να κάνει παραχωρήσεις στη συνείδηση και στα ιδανικά του, παρά να μείνει στον τόπο του ζώντας καταπιεσμένος; Μεγάλο το ερώτημα, που μπορεί να μας γίνει δίλημμα, αν η επαρχία μας παραμείνει τουρκική και μας επιτρέψουν να γυρίσουμε. Πάντως δεν

μετανιώνω που έφυγα. Νιώθω τυχερό τον εαυτό μου, που συνειδητά αρνήθηκα να βρεθώ στην ανάγκη να σταθώ στη σειρά να με μετρήσουν ή να μου κάνουν έρευνα οι Τούρκοι.

Ο άνθρωπος είναι δεμένος με τον τόπο του και εμείς είμαστε από τους πιο δεμένους με τη γη μας. Μα ως ποιο σημείο πρέπει να είμαστε άραγε; Πού είναι τα σύνορα που χωρίζουν την απόφαση να μείνεις στον τόπο σου ταπεινωμένος ή να τον αφήσεις για να ζήσεις ελεύθερος;

Χτες ήρθε μια γνωστή της μητέρας που ήταν εγκλωβισμένη στην Κερύνεια και της είπε πως στη γειτονιά της κάθονται τώρα πολλοί Τούρκοι. Αυτό την έκανε για πρώτη φορά να σκεφτεί σοβαρά την πιθανότητα πως τώρα στο σπίτι της μπήκαν αυτοί και ταράχτηκε πολύ. Είπε πως δεν υπάρχει δικαιοσύνη. Είπε πως θα πάει και ας την σκοτώσουν. Να φτάσει μονάχα ως το κατώφλι της και ας πεθάνει. Είπε πως καλύτερα να βάλει σφιχτοθηλιά στο λαιμό της να πνιγεί. Είπε... είπε... Ήταν πολύ οδυνηρό.

«Κολάζεσαι με αυτά, μητέρα», της είπα.

«Αν ο Θεός κάνει ή έστω επιτρέπει τέτοιες αδικίες, γιατί να Τον πιστεύω;» αποκρίθηκε.

Σιώπησα. Τι να της έλεγα; Αυτή ήταν που πάντα, από μικρά παιδιά, μας έλεγε να πιστεύουμε στο Θεό, να πηγαίνουμε στην εκκλησία. Τα βράδια, γύρω από το ταπεινό μας τζάκι μάς μιλούσε για τις παραδόσεις μας, για τους θρύλους μας, για τον Διγενή, για την Αροδαφνούσα, για το πάρσιμο της Πόλης, για τον μαρμαρωμένο βασιλιά και για τη μελλοντική νίκη των Χριστιανών. Σιώπησα. Τι να της έλεγα;

Συμβουλή

Μη λέτε στα παιδιά για ήρωες και ηρωίδες
για πράξεις που έγιναν σαν φούντωσε ο πόλεμος.
Ερευνήστε και πέστε τους τα αίτια που έφεραν
τη σύγκρουση και διδάξετέ τα πως να τ' αποφεύγουν.
Οι ηρωικές πράξεις είναι αναπόφευκτες στον πόλεμο
και ήρωας γίνεται ο πιο καθημερινός άνθρωπος
σαν το φέρει η περίπτωση.
Καλύτερα η λογική να κάνει
κάθε ηρωισμό και κάθε θυσία περιττή.

Ακούσιος αναχωρητής

Πες πως τίποτε δεν στάθηκε
απλώς μονάχος βγήκες
από τα ρούχα που φορούσες
για να πετάξεις.
Το είχες αποφασίσει τόσες
φορές προηγουμένως.
Σαν το βουνό κατέβαινε να σε πλακώσει
όταν η θάλασσα σε έπνιγε ανεβαίνοντας
και τα αγκάθια του ήλιου σε τσιμπούσαν
ανελέητα, εσύ λαχταρούσες
το άλλο φως, το Άχτιστο, το θεϊκό.
Και όμως ποτέ δεν το 'κανες να φύγεις.
Τώρα πες, έστω και αργά
πως στάθηκες γενναία ψυχή.
Πες πως το Άχτιστο φως
αυτό και μόνο ήταν η μεγάλη αιτία.
Βρέθηκες να τρέχεις λίγους πόντους
πιο μπροστά από τα βλήματα
της αλλόφυλης εισβολής
μ' ένα στεφάνι αδικίας στο μέτωπο
μ' ένα πεθαμένο Άβελ στα στήθια
και με τον Κάιν να γελά τριγύρω
ατιμώρητος, μα ξέχασέ τα.
Δεν υπάρχει εκλογή.
Πρέπει να πεις πως τίποτε δεν στάθηκε

πως απλώς μονάχος πέταξες
και ας μην έχεις πια κουράγιο
για το Αχτίστο φως,
για οποιοδήποτε φως...

22/10/1974:

Όλες αυτές οι μικρές πικρές απάνθρωπες αλήθειες, πού θα μπουν; Η ιστορία θα τις αγνοήσει. Η ποίηση θα τις βρει αντιποιητικές. Η πεζογραφία θα τις θεωρήσει υπερβολικές. Όσο για το θέατρο, αν σκοπός του είναι η 'ψυχαγωγία', οι μικρές πικρές αλήθειες κάθε άλλο παρά ψυχαγωγικές είναι. Μιλάω για το ξύλο, που έφαγε ο αγαθός φαλακρός καφετζής. Οι Τούρκοι τον έπιασαν αιχμάλωτο και τον λιάνισαν ώσπου τον ανάγκασαν, πριν ξεψυχήσει, να πιστέψει, πως πραγματικά είχε σκοτώσει τρία παιδιά και μια Τουρκάλα. Το μόνο που σκότωνε ο καημένος ήταν οι κατσαρίδες στο μίζερο καφενείο του, απέναντι στο Δημαρχείο της Κερύνειας. Μιλάω για τους ακρωτηριασμούς πριν από τις εκτελέσεις. Πώς να βάλεις σε ποιητικό λόγο τα φαγωμένα μάγουλα και τα στήθη της αγαθής μεγαλοκοπέλας από το χωριό Ζώδια, αποτέλεσμα συνεχών απάνθρωπων βιασμών; Και είναι τόσο πολλές οι μικρές πικρές απάνθρωπες αλήθειες στον τόπο μας τούτη τη χρονιά.¹⁵

¹⁵ Ένα μέρος για παραβιάσεις ανθρωπίνων δικαιωμάτων, σε βάρος των γηγενών Ελληνοκυπρίων, κατά τη διάρκεια της τουρκικής εισβολής το 1974 στην Κύπρο, έχει καταγραφεί και τεκμηριωθεί στην έκθεση της Επιτροπής Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων του Συμβουλίου της Ευρώπης, που υιοθετήθηκε επίσημα τον Οκτώβρη του 1977 από την εξ Υπουργών Επιτροπή. Ακολούθησαν και άλλες που επιβεβαιώνουν την πρώτη, αλλά δυστυχώς το Συμβούλιο της Ευρώπης δεν έχει ουσιαστικές εξουσίες να επιβάλει στην Τουρκία κυρώσεις.

25/10/1974:

Σκέφτομαι το 'Όχι' που είπε η Ελλάδα στους Ιταλούς το 1940. Τώρα καθώς πλησιάζει η 28^η του Οκτώβρη, είναι επίκαιρο. Ύστερα από τα τελευταία γεγονότα αναθεώρησα τις απόψεις μου για τούτο.

Η Ελλάδα είπε 'Όχι', πολέμησε στο πλευρό των συμμάχων και αυτοί της έδωσαν τι; Ελευθερία; Ήταν ελευθερία ο εμφύλιος πόλεμος που τη βούτηξαν σαν τέλειωσε ο δεύτερος Παγκόσμιος Πόλεμος; Είναι ελευθερία η δέσμευση στο ΝΑΤΟ, που την υποχρεώνει εδώ και τόσα χρόνια να διατηρεί στρατό τριπλάσιο από όσο χρειάζεται; Ήταν ελευθερία η Χούντα, κατασκεύασμα καθαρό των 'συμμάχων';

Το 1940 δυο στρατιές μεγάλων δυνάμεων σάρωσαν την Ευρώπη. Η Ελλάδα ήταν από τις ελάχιστες μικρές χώρες που αντιστάθηκε. Θυσιάστηκε. Είπε το 'Όχι' για χάρη των συμμάχων, που στη συνέχεια την υποδούλωσαν και εκμεταλλεύτηκαν τον αγώνα της για τα δικά τους συμφέροντα. Δεν της έδωσαν ούτε ό,τι δικαιωματικά της ανήκε. Γιατί λοιπόν πολέμησε;

Όσο πάω τόσο πιο πολύ πιστεύω, πως το 'Όχι' της 28^{ης} Οκτωβρίου 1940 ήταν μαζοχιστικό! Τα συμπεράσματα μου είναι ίσως απρόσμενα, για τη μέρα αυτή που ύμνησαν τόσοι και τόσοι, μα όπως λέει και ο Γιώργος Σεφέρης,

"Τη σκέψη του πρόσφυγα, τη σκέψη του αιχμάλωτου, τη σκέψη του ανθρώπου σαν κατάντησε κι αυτός πραμάτεια δοκίμασε να την αλλάξεις, δεν μπορείς".¹⁶

¹⁶ Γιώργου Σεφέρη, Ημερολόγιο Καταστρώματος Β', ποίημα "Τελευταίος Σταθμός".

26/10/1974

Στο μοναστήρι, προσκυνητές! Ύστερα από τρεις μήνες ανησυχία και καυσασία στη Λεμεσό, μια νύχτα χωρίς θόρυβο τροχοφόρου, με καθαρό αέρα. Είναι απόλαυση! Πολυτέλεια! Ω Θεέ μου! Κείνο που μου λείπει περισσότερο στην προσφυγιά είναι μερικά ταπεινά 'μικροπράγματα': Ένα δένδρο, μια καλοσυνάτη μέρα, η μυρωδιά του θυμαριού. Τα είχα τόσο πλούσια στην Κερύνεια, που ποτέ δεν τα σκεφτόμουν. Ήταν σαν τον αέρα που ανάπνεα.

Σήμερα η γιορτή του Άϊ Δημήτρη. Στο άλογο ο Άγιος σκοτώνει τον εχθρό με ένα κοντάρι που η επάνω άκρη του τελειώνει σε σταυρό. Για μια στιγμή ένιωσα αποτροπιασμό κοιτώντας την εικόνα. Σκοτωμοί! Τόσοι σκοτωμοί για ιδέες, που στο τέλος δεν ξέρεις, αν αξίζουν να πεθάνουν γι' αυτές οι άνθρωποι. Κάποιος ήρωας του Αλμπέρ Καμύ στην 'Πανούκλα' ρωτά, 'Μπορεί ένας να αγιάσει χωρίς να πιστεύει στο Θεό;'. Εγώ ρωτώ, 'Μπορεί ένας που αφαίρεσε ανθρώπινες ζωές, έστω και για τον ιερότερο σκοπό, να είναι άγιος;'.

Στο μοναστήρι συνάντησα και μια γριά χήρα από το Πέλαπαϊς, που είχε αγνοούμενο τον άντρα τής κόρης της. Απόψε της τηλεφώνησαν αναπάντεχα ότι βρέθηκε και είναι καλά. Από τη μέρα της τούρκικης εισβολής κρυβόταν σε ταβάνια εγκαταλειμμένων σπιτιών και ζούσε τρώγοντας άψητα όσπρια που έβρισκε εδώ και εκεί περιμένοντας να βρεθεί ευκαιρία για να παραδοθεί σε κανένα περαστικό αυτοκίνητο του Ερυθρού Σταυρού. Αν τον έβρισκαν οι Τούρκοι στρατιώτες, θα τον ξέκαναν και θα ήταν μέσα στις χιλιάδες άλλους αγνοούμενους. Ποτέ δεν θα ξεχάσω την έκφραση της γριάς σαν έμαθε τη σωτηρία του γαμπρού της.

27/10/1974:

Σήμερα πήραμε νέα για το σπίτι μας. Νομίζω πως τώρα πρέπει να το θεωρούμε για καλά ξοφλημένο. Την τελευταία φορά που ο Κόκος πήγε να το δει, βρήκε δυο Τουρκάλες που σκούπιζαν το πάτωμα. Σώριαζαν στον μπροστινό μας κήπο τα ρουχικά που είχαν απομείνει, τις φωτογραφίες μας, τα βιβλία. Τα σπίτι είναι όπως οι άνθρωποι, όταν τα χτίζουν δεν ξέρουν ποια μοίρα τα περιμένει, τι θα περάσουν, ποιοι θα κατοικήσουν σε αυτά, τι θα δουν. Ο ανεψιός μας υποθέτει πως, για να το καθαρίζουν, θα έχουν σκοπό να το δώσουν σε οικογένεια Τούρκου αξιωματικού.

Το ερώτημα είναι, θέλω να γυρίσω πίσω ή όχι; Και αν ήταν δυνατό να γυρίσουμε τώρα, θα ήμουν ευχαριστημένη να ξαναμπώ στη ρουτίνα της ζωής που είχα στην Κερύνεια; Δεν ξέρω. Η προσφυγιά είναι οδυνηρή, μα συνάμα είναι και μια ευκαιρία να δεις την ως τώρα ζωή σου από εντελώς άλλη σκοπιά. Σκέφτουμε αν είναι σωστό να μεγαλώσω τα παιδιά μου σε ένα τόπο όπου συγκρούονται τόσα άσχετα με μας τους ντόπιους συμφέροντα και τον καταντούν παράλογο. Σε ποια χώρα θα βρω κάποια λογική ειρήνη, και ας μην έχει τον ήλιο και τις ομορφιές του τόπου μου;

Τους μήνες αυτούς της προσφυγιάς νιώθω κάπως άχρηστη. Οι περιπέτειες της εγκυμοσύνης και της θρομβοφλεβίτιδας δεν μου επέτρεψαν να προσφέρω καμιά εθελοντική υπηρεσία. Ούτε καν στην ίδια μου την οικογένεια είμαι χρήσιμη. Όμως την περασμένη βδομάδα θεώρησα καθήκον, παρόλο που γιατρός μου απαγόρευε τις πεζοπορίες, να λάβω μέρος σε μια σιωπηρή διαμαρτυρία για τις γυναίκες, που τα τουρκικά στρατεύματα ατίμασαν και ατιμάζουν. Σαν τέλειωσε η παρέλαση βρήκα μια συγγένισσα της μητέρας, από το χωριό Μότιδες, μαυροφορημένη.

«Η αδελφή μου πήγε στην Αμερική. Τη μητέρα μου την έσφαξαν οι Τούρκοι στον Καραβά. Έχω δυο ξαδέλφια αγνοούμενα. Εσείς τι γίνεστε;» μου είπε.

Βιάστηκα να φύγω, γιατί ένιωσα πως δεν θα άντεχα.

30/10/1974:

Το διήμερο προσκύνημα στο μοναστήρι του Κύκκου μού έκανε καλό. Γύρισα με νέο απόθεμα δυνάμεων, έστω και μικρό. Κάθισα για πρώτη φορά και ζωγράφισα τρεις αλληγορίες με βυζαντινές μογιές που είναι φτηνές. Τα σκίτσα τα είχα κάνει από καιρό. Προσπάθησα να εναρμονίσω τις ιδέες με τα χρώματα. Ο ένας πίνακας παρουσιάζει μια ξεριζωμένη τουλίπα, από αυτές που βλαστούν άγριες στην περιοχή των Πανάγρων, ενώ από τις ρίζες του βολβού τρέχουν προς τα κάτω πλούσιες αιμάτινες στάλες. Το δεύτερο είναι ένας ακέφαλος άγγελος, που από τον κομμένο λαιμό του τινάζονται προς τα πάνω φλόγες. Το τελευταίο 'Τα κακά που ήρθαν από τη θάλασσα' έχει πλούσιο μπλε χρώμα στη μια γωνιά, από όπου ξεπηδούν τέσσερις μολυβιές σιλουέτες-φαντάσματα που προχωρούν σε μια πόρτα σπιτιού με ένα κυπαρίσσι δίπλα της. Το κυπαρίσσι είναι ζωγραφισμένο με τον τρόπο που συναντιέται στα κυπριακά ξυλόγλυπτα σεντούκια της Κερύνειας. Προσπάθησα να διατηρήσω έντονη τη βυζαντινή τεχνοτροπία, μια και τα υλικά μου ήταν βυζαντινές μογιές. Δούλεψα πάνω σε κομμάτια πεπιεσμένου χαρτιού, σέλοτεξ, περασμένα αρκετές φορές με τιτάνιο. Τα έχω μάλιστα κολλήσει σε χοντρότερο ξύλο και έτσι δείχνουν σαν φορητές εικόνες. Το σπουδαιότερο είναι που στοιχίζουν ελάχιστα. Άλλωστε δεν έχω εκλογή. Τώρα σκέφτομαι να μεταφέρω σε μεγάλο πίνακα ακόμα ένα σκίτσο μου 'Το Κλάμα των

Αρχαίων Δέντρων'. Σε αυτό πήρα αφετηρία μερικά δέντρα που είναι ζωγραφισμένα σε μινωικά αγγεία της Κύπρου που τα αντέγραψα προσθέτοντας τους μάτια από όπου στάζουν πλούσια αιμάτινα δάκρυα σε ένα ελαφρά κυματιστό έδαφος.

Σήμερα τα χαράματα είδα ένα ζωντανό όνειρο που με ξύπνησε. Πως στο σπίτι μας στην Κερύνεια είχε ξύλινο ταβάνι, όπως στο πατρικό μου, μα επειδή είχε ξεχειλίσει το ντεπόζιτο του νερού πλημμύρισε το πάτωμα και εγώ βιάστηκα να πάω να φυλάξω όλα τα ασημικά. Άνοιξα το κυπριακό μικρό σεντούκι όπου τα φύλαγα και άρχισα να τα τοποθετώ τυλίγοντάς τα βιαστικά σε χαρτιά. Μερικά από αυτά δεν τα είχα ποτέ μου. Ειδικά μου έκανε εντύπωση ένα ασημένιο τσαμπί σταφύλια που φύλαξα. Ύστερα πήγα και ειδοποίησα το Σωφρόνη που ήταν δουλειά, για το ντεπόζιτο. Ξαναγυρίζοντας βάλτηκα να μαζεύω μπουκάλες με ακριβά σπάνια ποτά που είχα βρει στην κρεβατοκάμαρα μας. Βρίσκονταν εκεί σε μια μεγάλη αρμαρόλλα, όπου υπήρχε και ένα εντυπωσιακό μπλε βάζο. Σε αυτή την ανακατωσούρα ήρθε η μακαρίτισσα η πεθερά μου να μου κάνει επίσκεψη και εγώ δεν ήξερα πού να τη βάλω, γιατί το πάτωμα είχε νερά και το μόνο βιώσιμο μέρος ήταν ο ηλιακός. Τότε πρόσεξα πως το ταβάνι στον ηλιακό είχε ένα τετράγωνο άνοιγμα και πως ίσως διόρθωναν εκεί το ντεπόζιτο του νερού. Από τη στενοχώρια μου πού να βολέψω την επισκέπτριά μου ξύπνησα.

Η μητέρα λέει πως το όνειρο σημαίνει, πως θα ακούσουμε ευχάριστα νέα για το σπιτικό μας. Εγώ δεν πιστεύω στα όνειρα, μα της είπα το είδα, γιατί έβαλαν τούρκικη οικογένεια να κατοικήσει σε αυτό.

Το σπιτικό μας... Οι ρίζες του σπιτιού μας εδώ και τρεις μήνες ξεριζώθηκαν και αιωρούνται χωρίς να ξέρουν πού και πώς θα ξαναφυτευτούν...

2/11/1974:

Στο κρεβάτι με θρόμβο πάλι. Ευτυχώς τούτη τη φορά ο γιατρός δεν με κουβάλησε στην κλινική.

Κάποιος γνωστός μας ηλικιωμένος Άγγλος συνταξιούχος στρατιωτικός με βεβαίωσε, πως με τον ίδιο τρόπο που οι Τούρκοι στρατιώτες λεηλάτησαν την Κερύνεια, λεηλατούσαν και οι Άγγλοι συνάδελφοί του στο Αλγέρι στον δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο. Οι τούρκικες ορδές έκαναν πράγματα ανήκουστα στα μέρη που πήραν. Σε πολύ μικρό βαθμό ανάλογα πράγματα έκαναν και μερικά 'ογλάνια' της Εόκα-βήτα. Σαν ερήμωσαν οι δρόμοι της Κερύνειας από τους βομβαρδισμούς δυο αλήτες πήγαν και έσπασαν την προθήκη ενός κοσμηματοπωλείου. Οι δυο χιλιάδες Τουρκοκύπριοι που είχαμε στην επαρχία της Κερύνειας, άνθρωποι φιλήσυχοι προηγουμένως, λεηλατούν τώρα ό,τι απομεινάρια έχουν μείνει στα σπίτια μας, αν και υπάρχει αυστηρή απαγόρευση, όπως λένε. Μάλιστα από όπου περνούν, δεν παραλείπουν να αποπατούν στα πιο απίθανα μέρη, δείχνοντας ιδιαίτερη αδυναμία στα μαγειρικά σκεύη και στις εκκλησίες. Ακόμα και κάποια ομάδα Άγγλοι και άλλοι ξένοι υπήκοοι με εξυπνάδα ξάφρισε τα πιο πολύτιμα πράγματα από τα σπίτια, αγγλικά και ελληνικά που τώρα τα βγάζουν και τα πουλούν κρυφά έξω από την Κύπρο. Και τα σπίτια, ιδιαίτερα των Άγγλων ιδιωτών της Κερύνειας, είχαν αντίκες και ζωγραφικούς πίνακες αξίας. Μερικούς μάλιστα από αυτούς μπορούσαν να τους ζηλέψουν ξακουστά μουσεία.

Λοιπόν, είμαστε τίμιοι γιατί υπάρχει ο φόβος του νόμου και των κυρώσεων; Ο Αλμπέρ Καμύ έχει δίκαιο, το κακό είναι το φυσικό πράμα στον κόσμο, το καλό είναι το επίκτητο. Και σε όσους το έχουν πρέπει να κρατούν τα μάτια τους ανοιχτά για να το διατηρήσουν, έτσι ευαίσθητο και εύθραυστο που είναι. Η ζούγκλα είναι η φυσική μας κατάσταση και με την πρώτη ευκαιρία γυρίζουμε σε αυτήν και στους νόμους της. Η Τουρκία σαν κράτος δεν χρειάστηκε να γυρίσει στο νόμο της ζούγκλας γιατί ακόμη δεν έχει βγει από αυτόν. Προχωρεί από τη μια συστηματική και καλά μελετημένη γενοκτονία στην άλλη, τότε κοροϊδεύοντας και τότε παραχαράσσοντας διεθνείς συμβάσεις και ανθρώπινα δικαιώματα. Από τις σφαγές των Αρμενίων πήγε στις σφαγές του Ελληνικού πληθυσμού της Μικράς Ασίας, στον αφανισμό των Ελλήνων της Κωνσταντινούπολης, στον άγριο κατατρεγμό των Κούρδων και την απόπειρα αφανισμού μικρών κρατών όπως η Κύπρος.

Απόψε έφτασαν κοντά μου, μέσω του Ερυθρού Σταυρού, ελάχιστα ημερολόγιά μου και οικογενειακές φωτογραφίες, που ο ξάδερφος μας Κόκος πρόφτασε να μαζέψει από τα σκουπίδια του σπιτιού μας. Μου βρήκε και το περιοδικό, που είχα κρύψει στις σελίδες του όσα είχα γράψει την εβδομάδα του Πραξικοπήματος και τις σημειώσεις που άφησα στο Dome. Αυτές τις σελίδες από τις 15 ως τις 21 του Ιούλη τις βάφτισα, "Ιντερμέδιο απάνθρωπης Ηλιθιότητας και Οδύνης". Κάτω από τον τίτλο πρόταξα λίγα λόγια από το βιβλίο 'Πανούκλα'. Είναι εκπληκτικό το πόσο ταυτίζονται ορισμένα κομμάτια του βιβλίου αυτού με ό,τι έγραφα τότε, αν και δεν το είχα υπ' όψη μου.

14/11/1974:

Με τον Ερυθρό Σταυρό έστειλα απάντηση σε μιαν εγκλωβισμένη γνωστή μου στο ξενοδοχείο Dome. Με ψέγει που αποφάσισα να μη μιλώ στους φανερούς πρωτεργάτες του πραξικοπήματος ή, ας πούμε, στους φανερούς υποστηρικτές του. Οι φανεροί υπεύθυνοι της Χούντας στην Ελλάδα δικάζονται, γιατί ευθύνονται για καμιά χιλιάδα θανάτους. Οι άνθρωποι που, ενάντια σε κάθε δημοκρατικό θεσμό βοήθησαν, έστω και λίγο, να δοθεί από τη μεριά της Κύπρου το πρόσχημα στην Τουρκία για να κάνει εισβολή στο νησί μας, θα μείνουν χωρίς κυρώσεις; Αν τώρα αρχίσουμε να τους χτυπούμε φιλικά στην πλάτη και να τους λέμε ευγενικά 'καλημέρα', δεν είναι σα να συναινούμε στις πράξεις τους; Δεν νιώθω μίσος γι' αυτούς, κατά βάθος τους λυπούμαι. Μα είναι πράξη ηθική και χρέος όλων να στιγματίσουν τους αίτιους της απάνθρωπης αυτής ηλιθιότητας.

16/11/1974:

Μόλις γύρισα από ένα σύντομο περίπατο με το Σωφρόνη. Τον συνόδεψα μέχρι το σπίτι της αδελφής του και γύρισα αμέσως. Δροσερή νύχτα του Νιόβρη. Από ένα φράχτη 'έκλεψα' τρία κλωνάρια γιασεμί. Τα έβαλα σε ένα ποτήρι νερό και τα έχω πάνω στο τραπεζάκι μπροστά από ένα μικροσκοπικό αντίγραφο της Τζιοκόντας του Ντα Βίντσι. Η μορφή είναι τυπωμένη πάνω σε λεπτό ύφασμα. Μου το έφερε πριν από χρόνια ο Σωφρόνης και το είχα μέσα στο συρτάρι του γραφείου στο σπίτι μας. Κάθε φορά που ήταν να πιάσω κάτι από εκεί το κοιτούσα και μου άρεσε που ήταν στη θέση του. Μετά τη λεηλασία του σπιτιού την βρήκε ο Κόκος και μου την έστειλε μαζί με τις λιγοστές

οικογενειακές φωτογραφίες που διάσωσε. Έβαλα το μικρό αντίγραφο, στάμπα καλύτερα, σε χοντρό διάφανο πλαστικό φάκελο με φόντο άσπρο χαρτί.

Ακούσαμε πως υπάρχει πιθανότητα να αναγκάσουν όλους τους εγκλωβισμένους της Κερύνεια να φύγουν είτε με φανερή βία είτε με ψυχολογικές πιέσεις. Ο Σωφρόνης περίμενε κάτι τέτοιο. Η καρδιά μου είναι βαριά από πόνο. Σκέφτομαι πολύ τον ανειψιό μας τον Κόκο, που από τον περασμένο Ιούλη έμεινε θεληματικά με κίνδυνο να τον πιάσουν αιχμάλωτο. Υπόφερε όλες τις ταπεινώσεις της τούρκικης κατοχής, για να μείνει στον τόπο του. Την πρώτη φορά που ήρθε να μας δει, ύστερα από τις σπουδές του στην Αγγλία, έτυχε να μου πει πως το ζώδιο του είναι ο Τοξότης και εγώ χαμογελώντας του απάγγειλα τους στίχους του Σεφέρη,

"Ήμουν κι εγώ στον πόλεμο τοξότης·
το ριζικό μου ενός ανθρώπου που ξαστόχησε".¹⁷

Δεν ξέρω γιατί μου ήρθαν στο νου αυτοί οι στίχοι. Κείνο που είμαι σίγουρη είναι πως θα πληγωθεί βαθιά, αν η αυτοθυσία και η γενναιότητά του να μείνει στον τόπο του πάνε του βρόντου, αν τελικά αποδειχτεί, πως μόχθησε για ένα 'πουκάμισο αδειανό'.

Τώρα καταλαβαίνω καλύτερα, γιατί διάλεξα να φύγω, γιατί δεν έμεινα στην αγαπημένη μου πόλη. Δεν είχα φοβηθεί την Κερύνεια. Για την ακρίβεια δεν με είχε πιάσει καμιά υστερία, αν και είχα επίγνωση προηγούμενων τούρκικων ωμοτήτων. Έφυγα, γιατί βαθιά μέσα μου κάτι μού έλεγε για το ανωφέλευτο της παραμονής. Ήξερα πως εκείνη τη στιγμή το πουκάμισο ή τ α ν αδειανό, πως κάθε πόλεμος είναι ένα αδειανό πουκάμισο και το μόνο που

¹⁷ Γιώργου Σεφέρη, Ημερολόγιο Καταστρώματος Γ', ποιήμα "Ελένη".

βγάζει είναι πόνος και οδύνη. Ήμουν σίγουρη, γιατί έτυχε να αγωνιστώ πολύ νέα στον αγώνα του 1955-1959 ενάντια στην αποικιοκρατία στην Κύπρο, πιστεύοντας τότε, πως το πουκάμισο ήταν μεστό από το υπέροχο σώμα της λευτεριάς. Σαν τέλειωσε ο αγώνας, είδα πως το μόνο που είχε απομείνει ήταν οι Συνθήκες της Ζυρίχης. Και αυτές δεν έδιναν ούτε λευτεριά ούτε δικαιοσύνη. Εξυπηρετούσαν μονάχα τα συμφέροντα άλλων δυνάμεων.

Οι τουρίστες, που στην εισβολή έτυχε να βρίσκονται στην Κερύνεια, κίνησαν αγωγές, γιατί 'τους χάλασαν τις διακοπές τους'. Βρήκαν τα τουριστικά πρακτορεία για να ξεσπάσουν. Εμείς πού να κινήσουμε αγωγή;

Ίσως να φαίνεται παράλογο, μα νιώθω την ανάγκη να ευχαριστήσω το Θεό για την πικρή, για την τόσο οδυνηρή εμπειρία που μου χάρισε. Η μακαριότητα, η ευμάρεια, η σιγουριά είναι αγαθά και δεν θα ήθελα να τα χάσω. Μα η προσφυγιά με ανάγκασε να νιώσω πλήθος πράγματα που ούτε τα υποπτευόμουν. Δεν είμαι μαζοχιστής ή μοιρολάτρης, μα αν με έβαζαν να διαλέξω ανάμεσα στον εισβολέα και στον αδικημένο πρόσφυγα, θα διάλεγα το δεύτερο.

Ο τόπος μου ήταν κάτι το τόσο στέρεο μέσα μου. Μετά την προσφυγιά, αν και δεν ελαττώθηκε η αγάπη μου γι' αυτόν, έχει ρευστοποιηθεί κατά κάποιον τρόπο μέσα μου. Ο τόπος μου είναι η Κερύνεια, μα η Κερύνεια δεν είναι μόνο ο γεωγραφικός χώρος που κατακρατούν τώρα οι εισβολείς. Ένα κομμάτι της πόλης μου είμαι και εγώ, είναι και η μητέρα, είναι και οι σαράντα αιώνες ελληνικής παράδοσης που κουβαλούν ζωντανή όλοι οι Κερυνειώτες μέσα τους.

Βλέπω καθαρά πως ο κόσμος προχωρεί σταθερά στον γκρεμό και πως είμαι ανίκανη να τον εμποδίσω. Είναι κάτι

αναγκαίο; Το κακό είναι μέσα στη φύση μας. Ακόμα και μέσα σε μένα, που κάθισα απόψε να γράψω μεγάλα λόγια, ενώ πριν λίγο έκλεψα τρία κλωνάρια γιασεμί από ένα ξένο φράχτη!...

20/11/1974:

Αυτό τον καιρό νιώθω κάποια διαφοροποίηση στον βαθύτερο εαυτό μου. Ο προβληματισμός δουλεύει εντατικά. Πριν δεν μου συνέβαινε αυτό. Μα εδώ στην προσφυγιά, ακόμα και την ώρα που κοιμούμαι, νιώθω να με παίρνει η συλλογή. Και αυτό μου δίνει κάποιο παράξενο συναίσθημα. Μια γαλήνη απλώνεται μέσα μου, που δεν είναι γαλήνη. Σύγκαιρα κατασταλάζουν έννοιες που τόσον καιρό αιωρούνταν μέσα μου σαν άδικες κατάρρες.

Αυτές τις μέρες προβληματίστηκα και για το δρόμο μου ως ζωγράφος και τι θα ήθελα να πετύχω από αυτόν. Βρήκα μιαν απάντηση απόψε, θέλω να αποδώσω με σχήματα και χρώματα κάτι από τον εαυτό μου που να είναι συνάμα και πανανθρώπινο.

Αύριο είναι η ονομαστική γιορτή της κόρης μου. Αγόρασα κουραμπιέδες, ένα κέικ και μερικές πάστες, είκοσι τρία σελίνια όλα. Ο Σωφρόνης είπε πως έπρεπε να αγοράσω κάτι καλύτερο. Εγώ νομίζω πως θα ήταν σπατάλη. Πάντα ζούσα απλά! Τώρα με την προσφυγιά μας και τα απολύτως απαραίτητα μού βαραίνουν την καρδιά, σαν σκέφτομαι πως πολλοί άλλοι πρόσφυγες δεν τα έχουν.

15/12/1974:

Κοντεύει σχεδόν μήνας να πιάσω το ημερολόγιό μου. Ο πόνος της προσφυγιάς έντονος πάντα, μα όχι κραυγαλέος

όπως τον πρώτο καιρό. Τώρα δεν ξεφωνίζει. Κατασταλάζει μέσα μου αποχτώντας βάρος και βάθος. Ζεις, υποτίθεται, φυσιολογικά, μα παράλληλα με τις καθημερινές πράξεις της ρουτίνας ζει μέσα σου αυτός ο πόνος αναπολώντας, αφομοιώνοντας σιγά σιγά το μέγεθος της συμφοράς, που αρχικά δεν μπορούσε να τη χωρέσει ο νους. Θυμάσαι τις ταπεινές γωνιές του σπιτιού σου μια μια, το μικρό πατρογονικό σκαλιστό σεντούκι, τον πίνακα που ζωγράφισες στα δεκαεφτά σου χρόνια, τα δείγματα των πετρωμάτων που είχες μαζέψει από τις ακρογιαλιές και τα βουνά του τόπου σου, τον πικρόλιθο, μια ερμαφρόδιτη πέτρα με υπέροχη γαλαζοπράσινη απόχρωση. Σύμφωνα με το χρώμα της ερμαφρόδιτη είναι και η υπόσταση της, κάτι μεταξύ δολομίτη και φλέβας αμιάντου. Είχα πολλές τέτοιες πέτρες, αιμάτινο ίασπι, ένα πετραδάκι με απολιθώματα έξι εκατομμυρίων χρόνων... Τα ταπεινά αυτά πετραδάκια έλεγαν με το δικό τους τρόπο, πώς γίνηκε τούτο το νησί, το νησί μου.

Ύστερα οι συλλογές με τα βυζαντινά αντίτυπα. Έφτανε να ανοίξω τους μεγάλους φακέλους μου και να θαυμάσω τις ρίζες της βυζαντινής τέχνης στα πρόσωπα του Φαγιούμ, τα έργα του Πανσέληνου ή τα άλλα της κρητικής βυζαντινής τέχνης. Και ακόμα πλήθος φωτογραφίες από γνωστές και άγνωστες τοιχογραφίες και φορητές εικόνες εκκλησιών της Κύπρου, που τις έβγαλα μόνη μου.

Όλα αυτά τι έγιναν; Σκουπίδια. Υποθέτω πως η φετινή τούρκικη εισβολή στάθηκε η χειρότερη από τον καιρό που ήρθε ο Κηφέας πριν από τρεις χιλιάδες τόσα χρόνια και έχτισε την Κερύνεια. Όλοι οι καταχτητές σεβάστηκαν τους κατοίκους της. Οι Ρωμαίοι τους είχαν παραχωρήσει αυτονομία. Οι Βυζαντινοί τους προστάτεψαν από τις αραβικές επιδρομές. Οι Φράγκοι απλώς τους εντάξανε στα

φέουδα που ίδρυσαν, και οι Τούρκοι, που ήρθαν το 1571, εξόντωσαν τους Ενετούς και τους άλλους Λατίνους χωρίς να πειράξουν τους ντόπιους Έλληνες Χριστιανούς. Οι Άγγλοι, σαν αγόρασαν το νησί από τους Τούρκους, κανένα δεν έδιωξαν από το σπίτι του. Μονάχα τώρα διωχτήκαμε εμείς οι ντόπιοι από τον τόπο μας. Ο εικοστός αιώνας φάνηκε πιο απάνθρωπος από ό,τι όλοι μαζί οι περασμένοι.

Ήρθε ένας γνωστός μας, για την ακρίβεια γείτονας μας, Άγγλος και είπε πως οι Τούρκοι σκότωσαν τους γάτους του, έσκισαν τις φωτογραφίες του γάμου του (ήταν νιόπαντρος), και ό,τι άλλο προσωπικό είχε, έσπασαν τις γλάστρες, γύμνωσαν το σπίτι του αφήνοντας μόνο πέντε έξι μεγάλα κομμάτια έπιπλα. Έβγαλαν ακόμη και τα πορτοπαράθυρα και χρησιμοποίησαν για τουαλέτα όλα τα μέρη του σπιτιού, εκτός από την τουαλέτα! Ο καημένος ήταν έξω φρενών και δεν μπορούσε να το χωρέσει ο νους του. Έβγαλε φωτογραφίες και τις παίρνει μαζί του στην Αγγλία, να τις δείξει στο βουλευτή του και να διαμαρτυρηθεί. Μου ήρθε στη γλώσσα να του πω ‘Και τί θα κερδίσεις με τούτο;’, μα συγκρατήθηκα, γιατί δεν ήθελα να τον πληγώσω περισσότερο. Θα πειστεί τάχα ο βουλευτής του, πως οι δήθεν ‘φτωχοί, αδικημένοι Τούρκοι’, κάνουν τέτοια πράγματα; Η προπαγάνδα τους, η αγγλική, παρουσιάζει τους Έλληνες και όχι τους Τούρκους βάρβαρους και καταπιεστές. Μπορεί ένας επαρχιακός βουλευτής της Αγγλίας να πολεμήσει τα συμφέροντα των συμμάχων και να παραδεχτεί την αλήθεια; Αμφιβάλλω.

Όσοι εγκλωβισμένοι αφήνονται ελεύθεροι να έρθουν από εδώ, στις ελεύθερες περιοχές, μιλούν για σωρούς από ανθρώπινα απορρίμματα στην εκκλησία του Αρχάγγελου Μιχαήλ, στην Παναγία τη Χρυσοπολίτισσα, στα σπίτια, πάνω στα τραπέζια, μέσα στα μαγειρικά σκεύη, πάνω στα

κρεβάτια. Στα πιο απίθανα μέρη. Δεν υπάρχει σπίτι στην Κερύνεια, που να μην έχει μοντέρνο αποχωρητήριο και μπάνιο. Γατί δεν τα χρησιμοποιούν; Μου φαίνεται πως η ψυχολογία λέει, πως αυτή η πράξη δεν είναι τόσο πράξη μίσους, όσο ένδειξη άμετρου συμπλέγματος κατωτερότητας.

Όσο όμως και αν είναι αληθινά, ορισμένα πράγματα δεν μπορείς να τα συλλάβεις.

Ο Άγγλος φίλος μας κουνά θλιμμένα το κεφάλι και βάζει τις φωτογραφίες στο πορτοφόλι του.

«Θα τις δείξω μόνο στο βουλευτή μου. Αν τις δει η γυναίκα μου, θα πάθει σοκ», μας λέει.

19/12/1974:

Νυστάζω τρομερά, ενώ προσπαθώ να καταλάβω την τωρινή μου θέση, να δώσω απάντηση σε ένα σωρό ερωτήματα. Πρόσφυγας, σε μιαν αποκρουστική πόλη, που δεν είναι καν πελώρια, για να χαθείς μέσα της. Οι ρίζες μου αιωρούνται και αυτό με κάνει να πονώ πολύ. Διαβάζω από κάποιο βιβλίο για τους ζωγράφους της Αναγέννησης και συνεχίζω τη ζωή μου. Ασχολίες που είχα και στην Κερύνεια, ζωγραφική, κέντημα.

Απόψε παρακολούθησα ένα καλό ρωσικό έργο στην τηλεόραση της γειτόνισσας. Ανάμεσα σε άλλα έθιγε και το ζήτημα της ευτυχίας. Παραδεχόταν πως ευτυχία είναι να σε καταλαβαίνουν οι άλλοι. Νομίζω δεν είναι μονάχα αυτό. Είναι και ένα σωρό άλλα πράγματα που σχετίζονται με σένα. Η ευτυχία είναι το πιο υποκειμενικό πράγμα του κόσμου. Δεν μπορεί να καλουπιαστεί σε αντικειμενικές φράσεις, όσο έξυπνες κι αν είναι. Μια συνταγή ευτυχίας για μένα, μπορεί

να είναι συνταγή δυστυχίας για τον άλλον. Νυστάζω τρομερά!...

Χριστούγεννα 1974:

Τα πρώτα Χριστούγεννα της προσφυγιάς μας. Εύχουμαι να μη ζήσουμε και δεύτερα τέτοια. Εμείς τα περάσαμε χωρίς να πεινάσουμε και να κρυώσουμε. Άλλοι όμως; Σήμερα μου έλειψε πάρα πολύ η Κερύνεια, αν και πάνω από το πατροπαράδοτο πιάτο με τη σούπα αυγολέμονο είπα 'Δόξα Σοι, ο Θεός', πριν αρχίζουμε το μεσημεριανό.

Να γράψω για το θείο βρέφος, για το θαύμα της αγάπης, για την 'επί γης ειρήνη'; Ο καθένας πρέπει να βρει, να παλέψει για να βρει, την αγάπη και την ειρήνη. Σήμερα η δική μου ψυχή δεν γονάτισε μπροστά στο θείο βρέφος. Όχι από ολιγοπιστία, μα γιατί εδώ και πολλούς μήνες είναι διαρκώς γονατισμένη.

Σε λίγες μέρες μπαίνει το 1975. Είναι τόσα πράγματα που θα ήθελα να σημειώσω, μα δεν έχω το κουράγιο. Καλύτερα να σταματήσω, να βάλω την κόρη μου να κοιμηθεί και να συνεχίσω το διάβασμα του βιβλίου για τους ζωγράφους της Αναγέννησης.

Μας είπε κάποιος συμπολίτης μας πρόσφυγας με μεγάλη δόση κακεντρέχειας,

«Το μόνο καλό της προσφυγιάς είναι που τους εξίσωσε όλους!»

Το γεγονός ότι όλοι έχασαν τα σπίτια και τις περιουσίες τους είναι γι' αυτόν ένδειξη ισότητας. Διαφωνώ! Οι άνθρωποι ποτέ δεν εξισώνονται. Εκείνο που τους διαφοροποιεί δεν είναι το σπίτι, η περιουσία, ούτε καν το επάγγελμα. Είναι η φύση τους, ο χαρακτήρας, το ήθος, το

πολιτιστικό τους επίπεδο, οι ατομικές τους ικανότητες. Η προσφυγιά δεν εξίσωσε. Αντίθετα, τόνισε περισσότερο τις διαφορές. Στους εκτοπισμένους συμπολίτες μου, που συναντώ εδώ, βλέπω πιο καθαρά παρά στην Κερύνεια πόσο διαφέρει ο ένας από τον άλλον. Ο αιώνιος μεμφίμοιρος έγινε πιο κλαψιάρης. Αυτός που δεν είχε μέσα του κανένα στέρεο ιδανικό έδειξε τώρα περισσότερο την κενότητα του. Ο παραδόπιστος έγινε περισσότερο αχόρταγος. Μια καλή καρδιά ζεσταίνει τώρα πιο πολύ στο προσφυγικό τσαντίρι, παρά στο μέγαρο της Κερύνειας. Η προσφυγιά δεν εξίσωσε. Η προσφυγιά έδειξε τις πραγματικές μας ψυχικές διαστάσεις.

30/12/1974:

Προτελευταία μέρα του χρόνου. Συνήθως αυτόν τον καιρό έκανα απολογισμό της χρονιάς. Φέτος τι πρέπει να κάνω άραγε; Να μετρήσω τον πόνο μου; Δεν μετριέται ο πόνος αυτού που τού τα πήραν όλα. Να κάνω σχέδια για τον μέλλον; Έκανα τόσα στις προηγούμενες χρονιές. Πολλά τα είδα να πραγματοποιούνται ύστερα από κόπους και μόχθους. Μελέτες, σκίτσα, πίνακες, νοικοκυριά του σπιτιού, κεντήματα. Όλα χαμένα! Το μόνο που απομένει είναι η ελπίδα του γυρισμού στον τόπο μας, στα λεηλατημένα σπιτικά μας, για να αρχίσουμε από την αρχή. Αυτό δεν είναι, βέβαια, στο χέρι μου, όμως θα διατηρήσω την ελπίδα, ας είναι και στραπατσαρισμένη.

Κάθουμαι στη βαριά σκιά αυτού του πόνου και χαιρετώ τον χρόνο που φεύγει. Κάθουμαι στη βαριά σκιά του και χαιρετώ τον καινούργιο χρόνο, που με βρίσκει στην προσφυγιά. Μέσα μου ό,τι ήταν ακλόνητο έχει μείνει. Ό,τι ήμουν εξακολουθώ να είμαι. Και Ό,τι αγαπώ γεννιέται

αδιάκοπα / 'Ό,τι αγαπώ βρίσκεται στην αρχή του πάντα'.¹⁸
Είναι τόσο ωραίο να βγαίνεις γυμνός από το καμίνι της
άδικης συμφοράς και να βλέπεις πως καμιά φλόγα δεν σου
τσουρούφλισε την ψυχή, πως δεν μπόρεσαν να σου κάψουν
αυτά που κουβαλούσες μέσα σου, γιατί αυτά είναι πιο
δυνατά από όλες τις δυνάμεις του κακού.

Ίσως να μην ξαναγράψω φέτος εδώ. Αύριο έχω να
συγυρίσω λίγο, να ψωνίσω κάτι μικροπράγματα της κόρης
μου και το βράδυ να πάμε στην αδελφή του Σωφρόνη. Δεν
θα μείνω σπίτι αύριο. Δεν θα ανάψω, όπως πέρσι, τζάκι για
να κάνω το 'Αϊ Βασίλη Βασιλιά, δείξε τζιαι φανέρωσε αν μ'
αγαπά...' με ελιόφυλλα.

Η κόρη μου περιμένει τον Άϊ Βασίλη να της φέρει δώρα.
Εγώ τι τάχα πρέπει να περιμένω; Τίποτε! Μόνο να
μπορούσα να δώσω. Να δώσω λίγο κουράγιο στο Σωφρόνη,
χαμόγελο στην κόρη μου, ξεστασιά στη μητέρα και στους
άλλους πρόσφυγες συγγενείς και φίλους.

Σήμερα κάθισα και τέλειωσα το πρώτο κέντημα της
προσφυγιάς μου. Ίσως να είναι ανοησία που κάθομαι και
επιμένω. Όπως και να έχει, έβαλα πάνω κεντημένο το
μονόγραμμά μου και την ημερομηνία, όπως στα παλιά
κυπριακά κεντήματα. Ελπίζω τουλάχιστο αυτό να το
κληρονομήσουν τα παιδιά μου και να μην το αφανίσει
κανένα κύμα καινούργιας συμφοράς.

Καλύτερα όμως να τελειώνω εδώ. Έχω δουλειές.

¹⁸ Οδυσσέα Ελύτη, *Ήλιος ο Πρώτος*, ΙΙΙ.

31/12/1974:

Παραμονή για ένα καινούργιο χρόνο, σε ένα τόπο που δεν είναι ο 'δικός μου', σε ένα σπίτι που δεν μού ανήκει, προσπαθώντας να πνίξω την κραυγή που βγαίνει από τις μετέωρες ρίζες μου, καθώς ζητούν να ξαναγυρίσουν στα χώματα, που τις είχαν βάλει οι πρόγονοί μου, εδώ και σαράντα αιώνες.

Περιμένω τον καινούργιο χρόνο χωρίς καμιάν ευχή για ευτυχία. Τον περιμένω με μια ταπεινή παράκληση, να έχει για μας λιγότερο πόνο και λιγότερη αδικία από τον τωρινό. Αυτό μονάχα.

*Γυναίκα της Κερύνειας
[Ρήνα Κατσελλή]*

Η συγγραφέας του βιβλίου Ρήνα Κατσελλή, μετά που διώχτηκε από την Κερύνεια εκλέγει βουλευτής από τους εκτοπισμένους Κερυνειώτες και τους αντιπροσώπευσε στην *Κυπριακή Βουλή των Αντιπροσώπων* για δεκαπέντε χρόνια, 1981-1996. Υπήρξε μέλος του της *Κοινοβουλευτικής Συνέλευσης του Συμβουλίου της Ευρώπης* από το 1982-1985. Συμμετείχε το στο *Inter Parliamentary Union*, στο *Commonwealth Parliamentary Association* και σε άλλα κοινοβουλευτικά σώματα. Είναι συγγραφέας και από το 1959 μέχρι σήμερα εκδίδει σειρά βιβλίων με θέματα κυρίως την ιστορία και την πολιτιστική κληρονομιά της Κερύνειας, διασώζοντας ότι μπορεί. Εξακολουθεί να είναι εκτοπισμένη από την πόλη της, στερημένη από όλα τα περιουσιακά της στοιχεία στην κατεχόμενη περιοχή, μια και τα τουρκικά στρατεύματα κατοχής της το απαγορεύουν.

Εκδομένα ιβλία της Ρήνας Κατσελλή:

Μυθιστορήματα

- Τα τετράδια της αδελφής μου, - Στην Εφτάλοφη,
- Στα βουνά της Τραμουντάνας, - Κερύνεια εκ στόματος γερόντων,
- Γαλάζια φάλαινα, - Μη γένοιτο, - Τα φτερά του αετού,
- Τζερυνειώτισσες, - Οδοδείχτες του παλιού καιρού.

Διηγήματα

- Ψήγματα ανατροπών-Το κρησφύγετο του Φουντζιού και άλλα διηγήματα,
- Ψήγματα ανατροπών Β', - Ψήγματα ανατροπών Γ'.

Χρονικό/μαρτυρία

- Πρόσφυγας στον τόπο μου.

Μελέτες

- Κερύνεια-Ιστορική λαογραφική Έρευνα, - Γνώμες ταπεινής γνώσης,
- Κερύνεια-Ιστορία της Πόλης, - Κερύνεια-Ιστορία του Δημαρχείου της Πόλης, - Ανδρέας Χριστοφίδης-Βίος πολιτεία.

Βιογραφίες

- Ραγιάς-Ο άνθρωπος και το φύλλο,
- Ο Κερυνειώτης Κώστας Κατσελλής-Ο άνθρωπος και ο τόπος,
- Νίκος Κρανιδιώτης-Η εποχή και το λογοτεχνικό του έργο,
- Σάββας Χρίστης-Ο αλλιώςτικός Α'-Β',
- Παπά Γιάννη Παφίτη Βιβλίων Γεννηθέντων,
- Μαυρουδής Γεωργίου-Ποιητής Κάρμιος Α'-Β'
- Γεώργιος Γεωργίου-Ο γνωστός Ρέουτερ, - Κώστας Μοιράνθης-Τάφος άγνωστος, - Γιώργος Ελισσαίος-Τζιερύνεια Μάνα Μου, - Γιαννάκης Καράσαββας-Ο ζωγράφος της νύχτας, - Ανδρέας Χριστοφίδης-Η πεμπτουσία μιας προσφοράς, - Νεοπτόλεμος Αντ. Μιχαηλίδης-Ο αρχιτέκτονας Α'-Β', - Νίκος Σ. Βραχίμης-ανάγνωση της ζωής του από τα ευρισκόμενα έργα του, - Περί ριμαδόρων ποιητών και ο Τηλέμαχος Θεοχάρους Αναγνώστης.

Θεατρικά

- Ο Ανάξιος, - Γαλάζια Φάλαινα (Ενδοσκόπηση), - Αδούλωτη Ελιά,
- Γιατί έφυγε η Βαλού;, - Τρελλή Γιαγιά, - Ξενητεία, - Πάμεν Καλά...,
- Πάνω Γειτονιά, - Αρκαστος, - Οι Καλικάτζιαροι στην τρίτη χιλιετία, - Ή που Κυριακήν ως Κυριακήν κ. ά.

Περιεχόμενα

Εισαγωγή [σελ. 9]

I. Ειρηνικοί καιροί [σελ. 11]

II. Ιντερμέδιο απάνθρωπης ηλιθιότητας και οδύνης
[σελ. 21]

III. Αλλόφυλη εισβολή [σελ. 39]

IV. Προσφυγιά 1974 [σελ. 57]

Πίνακες

1. Το κλάμα των Αρχαίων Δέντρων, Κύπρος 1974,
αυγοτέμπερα, 71X56 εκ.
2. Ακέφαλος Άγγελος-Κύπρος 1974, αυγοτέμπερα,
66X50 εκ.
3. Αυτοακρωτηριασμός-Κύπρος 15 Ιούλη 1974,
αυγοτέμπερα, 59X68 εκ.
4. Τα κακά που ήρθαν από τη Θάλασσα-Κύπρος,
20 Ιούλη 1974, αυγοτέμπερα, 67X51 εκ.
5. Τα σπίτια που είχα μου τα πήραν-Παναγία Γλυκιώτισσα,
αυγοτέμπερα, 32X57 εκ.
6. Ξερίζωμα-Κύπρος 1974 I, αυγοτέμπερα, 122X47 εκ.
7. Ξερίζωμα-Κύπρος 1974 II, αυγοτέμπερα, 122X47 εκ.
8. Δεόμενος Άγγελος, αυγοτέμπερα, 57X67 εκ.
9. Το έγκλημα, αυγοτέμπερα, 97X54 εκ.
10. Ξεριζωμένα Πάναγρα, αυγοτέμπερα, 71X25 εκ.

Γραφικά, Ρήνα Κατσελλή.
Τεχνική επίβλεψη.....
Εκτύπωση,

Οικογένεια γραμμάτων, *Constandia*

Χάρτης εσωτερικών σελίδων, *chamois* 100 γρ.

Χάρτης εξωφύλλου, *Art mat* 300 γρ.

ΤΟ ΒΙΒΛΙΟ
ΠΡΟΣΦΥΓΑΣ ΣΤΟΝ ΤΟΠΟ ΜΟΥ-ΚΥΠΡΟΣ 1976
ΤΗΣ ΡΗΝΑΣ ΚΑΤΣΕΛΛΗ [ΓΥΝΑΙΚΑ ΤΗΣ ΚΕΡΥΝΕΙΑΣ]
ΤΥΠΩΘΗΚΕ ΤΟΝ
ΣΤΑ ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΟ
ΣΤΗΝ ΟΔΟ
ΣΕ ΠΕΝΤΑΚΟΣΙΑ ΑΝΤΙΤΥΠΑ
ΓΙΑ ΛΟΓΑΡΙΑΣΜΟ ΤΩΝ ΕΚΔΟΣΕΩΝ
ΧΡΥΣΟΠΟΛΙΤΙΣΣΑ